

İSLAM MEDENİYETİ

Dini - İlmî - Fikrî
Aydın - mî - cümün

SAHİBİ :

TÜRKİYE İSLAM
ENSTİTÜLERİ TALEBE
FEDERASYONU ADINA
GENEL BAŞKAN

Sedat SENERMAN

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Ömer Hami ULUSOY

BU SAYIDA

SELÂM	İslâm MEDENİYETİ
BİSMİLLAH! 1200 TH DEATH ANNİVERSARY OF İMAM MUHAMMED ASH- SHAİBÂNİ (İngilizce)	İslâm MEDENİYETİ Zeki CANAN
AÇIŞ KONUŞMASI	
İMAM-I MUHAMMED b. el- HASEN eş-ŞEYBÂNİ (Fr. Ter.)	Prof. Dr. M. HAMİDULLAH Yaşar ALPASLAN
BEN (Şiir)	
LE 1200'e ANNİVERSAİRE DE LA MORT DE L'İMAM MUHAMMED ach-CHAİBA- Nİ, CONTEMPORAIN DE CHARLEMAGNE	Prof. Dr. M. HAMİDULLAH
İMAM-I MUHAMMED ŞEY- BANİ İLE MUASİR AVRU- PA'DA HUKUK	Doç. Dr. Salih TUĞ
İMAM-I MUHAMMED eş- ŞEYBANİ	Bekir SADAK
ŞEYBANİ'NİN «SİYER» İ (İng. Tercüme)	Prof. Dr. M. HAMİDULLAH
İMAM-I MUHAMMED eş- ŞEYBANİ NESEBİ, HAYATI ve İLMİ KİTAB-I MUKAD- DES (İng. Tercüme)	Muhammed EROĞLU Prof. Dr. A. KARAHAN
İMAM-I MUHAMMED	Ali DARYAL
TE'LİF ESERLER	
İMAM-I MUHAMMED'İN İS- TANBUL KÜTÜPHANELE- RİNDEKİ MEVCUT YAZMA ESERLERİ (Türkçe - İng) ...	N. Bayraktar - M. Hamidullah S. Tuğ - Y. Z. Kavakçı
PEYGAMBERİMİZE (Şiir) ...	Fuat ÖZDEN
SERGİDEN İNTİBALAR	İslâm MEDENİYETİ
MANSUR (Şiir)	N. Fazıl KISAKÜRE
İÇ BASINDAN YANKILAR...	Dr. Y. Ziya KAVAKÇI BİZİM ANADOLU
DIŞ BASINDAN YANKILAR (İngilizce)	Prof. Dr. M. HAMİDULLAH
SORUNUZ SÖYLİYELİM ...	Gazi MERT
T. P. A. O.	İslâm MEDENİYETİ
HABERLER	İslâm MEDENİYETİ

İDAREHANE

Türkiye İslâm Enstitüleri Talebe Federasyonu Genel Merkezi
Nuruosmaniye Caddesi No: 82/2
Tel. : 22 46 02

CAĞALOĞLU — İSTANBUL

Haberleşme ve Havale Adresi :
İSLÂM MEDENİYETİ, P.K. : 1315

SİRKECİ

TEMSİLCİLERİMİZ

ANKARA : A. Gürbüz AKYÜZ, Gazi M. Kemal Bulvarı
Uz Apartmanı, 7/5-6 - Kızılay / Ankara
İZMİR : T.İ.E.T.F. İkinci Başkanı : İhsan EMCİ
KAYSERİ : T.İ.E.T.F. Mah. İcra K. Bşk. : İ. Ethem ELİBOL
KONYA : T.İ.E.T.F. Mah. İcra Kom. Bşk. Hasan TAŞ

TEKNİK KADRO

Sekreter :
Erdoğan ATAK
Dizgi ve Baskı : F A T İ H M A T B A A S I — İSTANBUL
Yıl: 2 — Sayı: 20
Basıldığı tarih : 25/6/1969

Ressam :
Gürbüz AZAK

ABONE

Yıllık : 12 sayı, 25 TL.
Altı Aylık : 6 sayı, 12,5 TL.
Öğrencilere: Yıllık 20 TL.
» 6 aylık 10 TL.
Yabancı memleketlere posta
ücreti ilâve edilir.

Bir sayısı: 250 Kuruş.

İLAN TARİFESİ

Dış Kap.: 2 renk 2.500 TL.
Tek renk: 2.000 TL.
İç Kapak: 2 renk 1.500 TL.
Tek renk: 1.000 TL.
Renkli ilân sahifesi :
Tamamı : 1.200 TL.
1/2 : 750 TL.
1/4 : 400 TL.
1/8 : 250 TL.

Mecmuamızdaki yazılar me'haz gösterilmeden alınmaz.
Gönderilen yazılar basılsın basılmıyın iade edilmez.

اسم الله الرحمن الرحيم

کتابخانه المیزان - فردوس

İSLÂM
SALAM

Şeybânî

Tarîhte Büyük insanlar büyük hadiseler yaratabilirler, hatta bu büyük insanların meydana getirmiş oldukları büyük hadiseler, büyük milletlerin tarih dizisi içerisinde kalma ve yok olmalarının yakından müsebbibi de olabilirler.

Bir Gandhi çıkar, Hint milletinin bekâsı yolunda büyük gayretler sarfeder, Hint milletinin hür ve müstakil yaşayışına güç ve hız verebilir. Bu: mücadeleci bir şahsiyetin, sıradan insanlar arasından sıyrılıp, büyük bir hadise meydana getirmesidir ki, aynı zamanda madolyo'nun bir yüzü müspet, tarafıdır.

Bir Hitler çıkar, hâlisâne fakat, insanüstü bir gayretkeşlikle ve milli asabiyetle, bir milletin büyük ekseriyetini Rûsya'nın karlı ve ölü topraklarına gömer gelir. Bu da büyük hadisenin, bir asâbi şahsiyet vasıtasıyla geri tepmesi, aynı zamanda madolyonun menfi yüzü olma hüviyetindedir.

Bizim konumuza girmeden önce yukardaki şahıs ve hadiselerin, önce ruhu, sonra umum-husus yönünü analize tâbi tutmak icab edecektir.

Gandhi bir milletin İstiklâlîni, hür ve inandığı gibi yaşamasını isterken, acaba hangi nokta-i nazardan hareket etmiştir?..

Önüne aldığı iplik tezgâhında iplik dokur, dokuduğu iplikten mâmul kaba kuşaştan yaptığı elbisesini giyerken Budist Hint milleti için şahsını model tutuyor, bu arada Müslüman Pakistan milletinin Hür ve inandığı gibi yaşama hakkı için ne düşünüyordu?

Bu düşünceyle elde edilen neticenin realist bir gözle tahlil edilmesi hadisenin gerçek hükmünü ortaya koyacaktır.

Yine Hitler misalinde; Hitler saf ve mücellâ Alman ırkını yerleştirecek bir Alman - Dünya imparatorluğu kurmak yolunda giriştiği gayretinde diğer milletler için ne düşünüyordu?..

Meselâ bir Polonya'ya, bir İtalya'ya, Yugoslavya'ya -lütfen- hayat hakkı tanıyacak mıydı? Müslüman Türkiye'nin -bahşedipte- bekâ imkânını verecek miydi?..

Bu soruların reâl cevabı da; atak şahısların kafasından aksiyona dökülen ve meydana gelen-büyük sayılabilecek-hadiselerin gerçek hükmünü ortaya koyacaktır.

Şurada bir genelleme yapıp, her iki hadiseye yahut buna benzer bütün hadiseler re madolyonun bir yüzü diyecek olursak, öbür yüzünü araştırmamız lâzım gelecektir ki, o da:

Ruh kaynağı İSLÂM, müspet ve menfi anlayışı İslâm ahkâmına uygunluk derecesiyle ölçülen bir fikir gayreti, bu anlayış içerisinde vücut protoplazmasına varınca-ya kadar saf ve hakiki Müslüman modeli İmam Muhammed Şeybânî dir...

İslâm Hanefî fıkhnın tedvini işinde İmam-ı Azam ve İmam-ı Yusufu beraber bütün noktaların kendisinde çözüldüğü üçlü bir saç ayağı, Hanefî fıkhnın mihrak noktalarından biri...

Kökü 1250 sene evveline varan gerçek büyük hadisenin başlangıç noktasında hakikaten büyük insan olarak kabul ettiğimiz İmam Muhammed Şeybânî'yi içinde en küçük bir menfi emâresi bile görmeden bütün müspet külliyesiyle madolyonun öbür yüzünde görüyoruz.

Tek gayeye matuf İslâmın içinde ancak İslâm düşmanlarının hased edebilecekleri büyüklükte bir İmam Muhammed...

İslâm Medeniyeti mecmuasının 20. sayısını bu büyük zâta ayırma isteğimize den gâye, İmam ve diğer İslâm büyüklerinin hüviyet ve şahsiyetleriyle yeni büyük hadiseler ve hamleler için Müslüman nesillere numûne-i İmtisal kazandırma arzusudur.

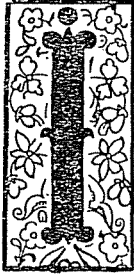
Biz ne yaparsak onların değer ve kratlarına birşey ekleme durumunda olamayacağımızı biliyoruz. Çünkü ALLAH C.C. onları övmüş ve onlardan râzî olmuştur.

Rıdvânullahi Aleyhim Ecmâlin...

İSLÂM MEDENİYETİ

Bismillâh!

1200 th Death Anniversary of Imam Muhammed ash - Shaibani

Imam Muhammad belongs to that rare category of men, whose commemoration does honour to those who celebrate it but which adds nothing to the lustre of their proper personality. The whole humanity may rightly be proud of such men. Muhammad ibn al-Hasan ibn Farqad was a member of the tribe of Shaiban through affilitain. His parents hailed from the region of Damascus, he himself was born in 132 H./749 at Wasit in Iraq. His father died when he was very young. As a student, he spent all the wealth that he had inherited from his father on his studies. Kufa, Begdad, Mecca, Medinah, Damascus and Khorasan were the great university centres of the Abbasid empire in his days, and he studied -took his doctorates, if one likes- from all of them, and specialized particularly in law, grammar and Hadith.

As the principal student of Abu Hanifah, he is of course dear to the Hanafites. He was a student of Imam Malik also; and became in his turn teacher of Imam Shafi'i and teacher's teacher of Imam İbn Hanbal (who was a pupil of Shafi'). Thus every school of Muslim law has a tender corner for him.

Abu Hanifah did not leave behind a juridical work (his *al-Fiqh al-Akbar* is a work of dogmatics); it is to Muhammad ash-Shaibani that goes the credit of codifying Hanafi law. His principal work *Kitab al-Asl* has 60 chapters, and its MS in the Murad Molla library/Istanbul has 8 big folio volumes of 4740 pages. His work is so much the more meritorious since he has had no models to copy or plagiarize. (Europe may rightly be proud of the Code of Justinian, but what this Byzantine emperor -who died in 565, just a century before Imam Muhammad- was to appoint a committee to compare all the existing and much conflicting books of Roman law, and to prepare a digest of what would be suitable to his epoch. It was done -and of course there was no originality- and soon the capricious emperor indulged in changing and rechanging these laws time and again all through his reign.

Jurists are generally logicians without regards to the practical consequences of their deductions to the subjects of the rules. They cause hardships. To Imam Muhammad the notion of *istihsân* is very dear. Practically every page of his books recalls it and says: although the strict legal reasoning and logic requires such and such a rule, yet *istihsân* (equity) requires leniency. This humanism on his part is astonishing seeing the epoch. It would not out of place to contrast the European law of his time:

Western Europe was ruled in Shaibani's time by Charlemagne, whose realm extended over Germany, France and Italy (a small territory compared to the Abbasids' one). In European history, he is considered a Barbarian. He may be a fearless warrior, but he was more a destructor than a constructor. There were no laws to follow in his time, but only local customs and ancestral practices. The emperor edicted a few laws; but they concerned mostly the administration of lands belonging to his privy purse, not concerned with public welfare.

From whichever point of view we regard, Imam Muhammad Shaibani is head and shoulder above his contemporaries, both in and outside the Muslim world.

He was appointed qadi'l-qudat by the caliph Harun ar-Rashid, and when the caliph chose Rayy (Teheran) as his capital, Shaibani accompanied him and died there in harness, at the young age of 57 only, in the year 189 H./805. He was buried there at the Mount Tabarak, which name is still known today.

The biographer al-Kaffavi affirms that Shaibani compiled as much as 990 books. Only a dozen have come down to us to day. Some are edited, some are in press at the moment, others wait their turn.

Shaibani was born in what was for long centuries before the Ottoman Empire. Turkey is proud to celebrate his memory. Turks have always been patrons of learning, proof of which being the rich heritage of the past in their libraries.

In the following pages we are reporting what happened in the Shaibani Day in Istanbul: The reader will find the text of the learned lectures delivered on the occasion, and also the description of the numerous MSS Shaibani's work that were collected in the Exhibition which lasted for two weeks and was a great success.

May Allah pour His mercy and blessing on Imam Muhammad. İSLÂM MEDENİYETİ

AÇIŞ

Şeybani gününde dinleyicilerden bir grup.

**İMAM MUHAM-
MED ŞEYBANI
GÜNÜNDE İS-
LÂM ENSTİTÜ-
SÜ M Ü D Ü R
MUAVİNİ ZEKİ
CANAN'IN AÇIŞ
KONUŞMASI**

uhterem misafirler, Saygı değer hocalar ve kıymetli talebe-
ler...

Bir millet ve bir cemaat dönüp arkasına bakmak ve ge-
ride bıraktığı büyük insanlar ve büyük eserlerle iftihar et-
mek zorundadır. Tarihini bilmeyen, tarih yapan geçmiş nes-
lin mümtaz şahsiyetlerini, ilim adamlarını tanımayan, onla-
rın fikir eserlerinden istifade etmeyen, onları hayırla yadet-
meyen bir millet, Millet olmaktan çıkar, istikbali meçhul bir
millet halini alır.

İşte Enstitümüz İdaresi ve T.I.E.T.F. bu gerçeğin ışığı altında dinî
ilimler sahasında hizmetleri geçmiş, güzide zevatın anma günlerini dü-
zenleme geleneğini kurmak azmindedir.

İlk olarak büyük Hanefî fakîhi İmam Muhammed b. Hasan Şeybânî'-
nin 1200. ölüm yıldönümünde bir anma töreni tertiplemiş bulunmaktadır.

İmam Muhammed bilhassa Hanefî Fıkhını tedvin edenlerin başında
bulduğu için, büyük şöhret sahibi olmuştur. O'nu daha iyi anla-

● AÇIŞ KONUŞMASI (DEVAM) ●

mak için İslâm fıkının tedvinine kadar geçen zamanı gözden geçirmek icab etmektedir ki, bunu burada kısaca beyan edelim.

1 — Asr-ı Saadet devri :

a) Hz. Peygamberin vefatına kadar olan zaman: Hz. Peygamberin sağlığında fikhî meseleler bizzat kendisine sorulur ve cevaplar alınır. İlk devirlerde teferruatlı meseleler henüz zuhur etmemiştir.

b) Sahâbiler devri: bu devirlerde ise fikhî meseleleri halleden 130 kadar fakih Sahabi tanındı. Bunlardan bilhassa Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Aişe, Zeyd b. Sabit, Ebu Musa El Eş'arî, Muaz b. Cebel Abdullah b. Mesut, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbas birçok fikhî meseleleri halletmek suretiyle daha fazla şöhret kazandılar. Sahabiler devrinde birçok fikhî meseleler halledildiği halde, fikhın tedvin edildiğine dair elimizde hiçbir delil bulunmamaktadır. Bu devirde bir mesele için önce Kitap ve Sünnete müracaat edilirdi, bu iki kaynakta bulunmadığı takdirde Kıyas ve İctihâdın da yapıldığı olurdu.

2 — Tabiin Devri :

Tabii Devri İslâm Fıkında fırkaların meydana geldiği devirdir. Buna rağmen birçok fikh erbâbı yetişmiştir.

Medine de: Said b. El Müseyyeb ve «Fukaha-i sab'a» namıyla maruf fakihler vardı.

Mekke de: Ata b. Rabia, Basra da: Hasan b. Basrî, Kûfede: İbrahim Nehâî, Horasan da: Ata'ül Horasânî, Yemen de: Yahya b. Ebi Kesir ve Tavus b. Keysan gibi fikhçular bu arada sayılabilir.

Tabiin Fakihlerinin Hicaz ve Şamda bulunanlarına, "Ehl-i Hadis" Irak ta bulunanlarına, "Ehl-i Rey" denilmektedir. Ehl-i Hadis fikhî meseleleri hallederken, Hz. Peygamberin hadislerine müracaat ederlerdi. Ehl-i Rey ise daha ziyade Sahabilerin ve kendi fikir ictihadlarına ehemmiyet verirlerdi. Bu devirde Hadis; bazı fikhî meseleler ve içtihatlar toplanmış; fikhî kaide ve hükümler vazedilmiş isede fikhın tedvin edildiği söylenebilir.

3 — Müctehitler ve Mezhep imamları devri :

Bu devirde Ehli Hadisin temsilcisi olarak İmam Malik Bin Enes'i, Ehli Reyin temsilcisi olarakta İmam Azam Ebu Hanifeyi görmekteyiz.

İşte bu gün anma törenini yapmakta olduğumuz, İmam Muhammed b. Hasan Şeybanî bu devirde yetişmiş ve Hanefî fikhını tedvin etmiştir. İmam Muhammed ve İmam Ebu Yusuf'a "İmameyn" denir. Bir kavilde bu iki İmamın ittifakı İmam Azam'ın kavline denk sayılır.

H. 132 tarihinde doğan İmam'ı Muhammed, İmam'ı Azam, İmam'ı Azam'ın talebesi Ebu Yusuf, Süfyan Sevri, Evzaî ve Malik Bin Enes'ten ders almış, H. 189 tarihinde vefat ettiği zaman Fıkıhla ilgili bir çok eser bırakmıştır.

Mebsut, Camiüssağır, Camiül Kebîr, Siyeri Kebîr, Siyeri Sağır isimli eserleri meşhurdur.

Fikhın tedvini ve İmam'ı Muhammed hakkındaki konuşmamı kısaca burada bitirirken anma gününe teşriflerinden dolayı sayın misafirlere teşekkür ederken muhterem konuşmacılara da şükranlarımı sunarım.

Hürmetlerimle...

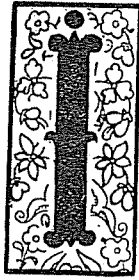
Ölümünün 1200'ncü yıldönümünde Şarلمان'ın muasırı:

İmam Muhammed b. el-HASEN eş- ŞEYBÂNİ

Muhammad Hamidullah

Tercüme: Dr. Yusuf Z. Kavakçı

GİRİŞ

mam Ebû Hanife'nin iki mühim talebelerinden biri olan Muhammed eş-Şeybânî'nin Rey (Tahran)'de son nefesini verdiği sene hicri 189 yılıdır. O sırada kendisi Avrupada'ki Şarلمان'ın muasırı olan halife Hârûnürreşid'in kâdı'l-kudâtı idi. Kendi büyük krallarının devrine ait, bilhassa hukukî sahada meselelerin kühüne vakıf avrupahılar bakımından Şark'taki müşabih mu'talara sahibolmak faydasız olmayacaktır. Müslümanlar bakımından ise, Şeybânî yalnız Ebû Hanife'nin değil, aynı zamanda Mâlik'in de talebesidir. Şeybânî'ye eş-Şâfi'i olduğu kadar büyük mâlikî hukukçusu Esed b. Furât da talebelik etmiştir. İşte bu Şâfi'i'nin nezdindedir ki Ahmed b. Hanbel tahsilde bulunmuştur. Böylece hemen hemen İslâm Hukuku'nun bütün mezhepleri onun hatırasına medyun-ü şükrandır. Harunürreşid başkent olarak Rey'i seçtiği zaman Şeybânî ona refakat etmiş ve âdeta orada defnolunmak için ölümüne kadar ayrılmamıştır. Bir hukuk ilim dehasının böyle bir ihtifalinde İran'ın alâkası daha az büyük olamaz.

ARKA PLAN

Hattı hareket kaidesi mânâsında hukuk, insanların sevk-ı tabiilerinde bulunan fitrî bir şeydir. Mutat olarak belli hadiselerde, evvelce benzer vak'alarda takıbedilen tavr-u hareket takıbolunur. Esasen yerleşmiş olan tatbikata karşı çıkan kimseler nadirdir; ayrı ve tamamen yeni bir tavr-u hareket getiren kimseler ise daha nadirdir: Şayet bu kaide getiren kimsenin itibar ve prestiji bununla ilgili kimseler nezdinde hürmet toplıyabiliyorsa bu yeni davranış kabule mazhar olur.

İnsanların gerek manevî ve gerekse maddî bütün hayatlarını şumullü bir kanunla tanzimetme arzusunun, başka kanun vazılarına nisbetle İslâm Peygamberinde çok kuvvetli olduğu anlaşılmalıdır. Gerek teşri'i faaliyetlerinde derpiş etmediği hayat sahasının nadir oluşu gerçeği ile ve gerekse ahkâmının hususiyetini teşkil eden esneklik ve yumuşaklıkla sabit olan keskin kabiliyetleri kabul ve teslim olunur.

Hız. Muhammed sadece bir nazariyecî ve nasihatçı olmadığından, fakat aynı zamanda geniş sahalara yayılan bir devletin tesisi ve idaresiyle görevlendirilmiş olduğundan o, getirdiği şeriatı tatbik için mahkeme hâkimleri, valiler ve muhtelif idare kademeleri için idareciler gibi, bir takım şahısları aramak ve seçmek durumunda kaldı. Bu vazifelere ehil olan kimselerin sayılarının yüksek olduğu anlaşılmalıdır; zira kazâ vazifeleri olmayan ve fakat müphem meselelerde islâmî kaidenin ne olduğunu öğrenmek için kendilerine müracaat edilen müftülere de aynı zamanda raslanmakta idi. Hız. Peygamberden sonra da bu vaziyet devam etmiştir.

İrak'ta Kûfe şehrine ait muşahhas bir misali ele alalım. Burada mevzuu bahs olan Lahm hanedanı başşehri olan meşhur Hire'nin önce bir kenar mahallesi iken sonradan şehir haline gelen bir yerdir.

Arap yarımadasının bütün bölgeleri arasında Yemen, gerek medeniyetinin eski-liğiyle ve gerekse kültürünün yükseklik seviyesiyle göze çarpar. Sebe' kraliçesinin sarayının ihtişamı Kitab-ı Mukaddes'i ve Kur'an-ı Kerim'i okuyanlarca iyi bilinir. Bölgedeki büyük seddin (Me'rib seddi) yıkılması neticesinde son derece zarar gören kabileler kuzeye hicret ettiler ve Hire'yi kurdular. Himaye altında bir devlet olmaktan çok, müttefik bir devlet olarak bu Hire Krallığı, büyük komşusu İran İmparatorluğunun kültürel ceryanlarından istifade etti. Yemende kalanlar daha az mutlu de-ğildiler. İslâm'ın zuhuru sırasında Kindiler, kendi arap imparatorluklarına ilhak et-mek üzere Sâsânilere ve Bizanslılara ait geniş bölgeleri koparıp alacak derecede kudretli bir imparatorluğu Irak'ta ve Suriye'de kurdular. Yemenliler islâmiyeti ka-bul için Medine'ye geldiklerinde Hz. Peygamber takdir makamında kendilerine şu nüktede bulundu: «el-İmânu yemânin; el-Hikmetu yemâniyye» (İman Yemenlidir; hikmet yemenlidir). Hz. Peygamber o zaman Yemen bölgesine Mu'âz b. Cebel, Amr b. Hazm ve Hz. Ali gibi devrinin en büyük hukuk dahilerini göndermiş ve onlar da orada ilim meş'alesini yakmışlardır. Ancak Müslümanlar Hire bölgesini yeni devlet-lerine kattıkları sıradadır ki, Hz. Peygamber son nefesini vermekte idi. Daha sonra halife Ömer de Kûfe garnizonunu iskân için yemenlilerden müteşekkil çok sayıda insanı (20.000'den 12.000 kişi) buraya gönderdi. İçlerinde Bedir harbine iştira-k eden 24 eski muharip de bulunan 1050 sahabe de bunlar arasında idi. Bu şehrin kazandığı ehemmiyet merkez camiinde bir mektep ihdas edildiğinde tedrisat müdürü nü bizzat halifenin tayin etmesi vakiasından anlaşılabilir. Binaenaleyh tayin mektu-bunun müteakip ifadelere bögölmuş olması bizi şaşırtmamalıdır: «Ey Kûfeliler, sizi kendime tercih ederek muallim sıfatıyla size İbn-i Mes'ud'u gönderiyorum; zira o Hz. Peygamberin çok alim bir sahabisidir...» İbn-i Mes'ud mükemmel bir hukukçu idi ve pek tabiidir ki derslerini verdiği cami-üniversiteye hukukî bir veche verdi. Bu-rada o, ilmî ve sıhhatli ananeler meydana getirdi. Kûfe'ye daha başka meşhur şahsı-yetler de yerleşmiştir. Hz. Ömer uzun ömrünü orada geçiren Kadı Şureyh el-Kindi gibi bir başka hukuk dahisini de kadı sıfatıyla oraya göndermiştir. Muhtemelen is-lâmiyetten önce babası gibi Şureyh, bir insanı ayak izlerinden tanıyacak kadar müte-hassıs olmakla şöret kazandı. Genç Şureyh, suçları gizliyen olayları nüfuzla keşfet-mekte sık sık muhitini hayret içinde bırakırdı. Hilâfeti zamanında Hz. Ali, başgeleri Medine ve Mekke'den sonra İslâm Hukuk çalışmaları için çok gelişmiş bir merkez haline gelen Kûfe'ye nakletti.

İbn-i Mes'ud tarafından çok sayıda âlimler yetiştirilmiştir. Kûfe Üniversitesi'nde kendisine halef olan zat, talebelerinden biri olan Alkama en-Neha'i'dir ve böylece hukuk sahasındaki ihtisaslaşma devam etmiştir. Sonra bu müesseselerde kürsü işgal eden kimseler sırasıyla İbrahim en-Neha'i, Hammâd ve Ebû Hanife'dir ki hepsi de hukukçudurlar. İşte hakkında konuşmak istediğimiz Şeybâni, bu Ebû Hanife'nin ta-lebelerinden biridir.

HAYATI

Müellifimiz Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasan b. Ferkad eş-Şeybâni adını taşır. Kaynaklar onun Şeybâni kabilesine mensub olduğu hususunda sarihler. Nis-bet iddiası arap olmyan unsurlar tarafından olduğu kadar arap olup da değişik ka-bilelere mensup olanlar tarafından dahi serdediliyordu. Bu hale göre onun arap olup olmadığı katıyetle bilinemez. Aslen Dımeşk bölgesinden olan ve orduya mensup bir asker bulunan babası, Emevîler'in iktidarı Abbasiler'e terkettiği bir zamana tesadüf eden 132/749 senesinde yazarımızın doğduğu Irak'taki Vâsıt'a yerleşmişti. Daha son-ra hukuk ve arap gramerinin bilhassa işlendiği bir yer olan Kûfe gibi büyük bir ilim merkezine gelmiştir. Aile münevver bir aile idi: İmam-ı Muhammed'in kuzenlerinden biri, devrinin en büyük gramercisi olan bazılarına göre el-Ferrâ' ve bazılarına göre de el-Kisâ'i'dir.

14 yaşından itibaren o, evvelâ Ebû Hanife'nin, ve sekiz yıl sonra da onun vefa-tını müteakip, onun en mühim talebelerinden biri olan Ebû Yûsuf'un derslerine de-vam etmişti. Zengin bir aileden gelen Şeybâni hayatını kazanma tasasını çekmemiş-tir; o sırasıyla devrin bütün «üniversitelerinde» bilgisini artırmak ve yüksek tahsili-ni ikmal etmek için bütün vaktini sarfetmiştir. Biz kendisini bazan Suriye'de (el-Ev-zâ'nın yanında), bazan Horasan'da (İbn-i Mübârek'in yanında), bazan Mekke'de (İbn-i Uyeyne'nin yanında), ve bazan da Medine'de (İmam-ı Mâlik'in yanında) tah-silde görüyoruz. Bu suretle o, sadece usul-ü fıkha ait bilgileri değil, aynı zamanda ha-

dise (Hz. Peygamber'in hayatı) ait bilgileri iktisabetmiştir. Sarf ve Nahiv meselelerine duyduğu alâka bilhassa hukukî eserlerinde gözükür ve İslâm tarihindeki vak'alara dair bilgisi devrin diğer hukukçuları arasında eşsizdir. Şeybânî, yarısı gramer ve şiir tetkikleri için ve yarısı da hadis ve fıkıh (İslâm Hukuku) araştırmaları için olmak üzere babasından tevarus ettiği 30 bin dirhemin tamamını sarfetmiş olduğunu bizzat beyan ve ifade eder.

Şeybânî nazari tahsilden sonra, halife Harunürreşid Rakka'yı başşehir yaptığı zaman orada kadı olması dolayısıyla hukuk tatbikatı tecrübesini de iktisabetmiştir. Aynı halife ikamet yeri olarak Horasan'ı seçince de Şeybânî Horasan kadısı olmuştur. O halde o Abbasi hilâfedinin baş kadısı olmuştur ve genç yaşta hayatının sona erdiği bir tarih olan 189/804 yılına kadar bu vazifede kalmıştır.

Bir gün halife Harunürreşid'in kızdığı, onu Rakka kadılığından azlettiği ve bunun üzerine de onun Bağdad'a döndüğü rivayet edilir. Sonradan uzlaşmış olarak halife, Horasan'a gitmek üzere yola çıktığında ondan kendisine refakat etmesini istedi. Horasan'ın başşehri Rey'de ve halifenin ordugâhındadır ki Şeybânî son nefesini vermiş ve aynı yerde (tarihçilere göre Renbüye veya Teberek'de) (1) defnedilmiştir. Hal tercümesini yazanlar onun azlını aşağıdaki vak'aya bağlarlar: Bir şi'i isyanı oldu ve halife âsi şefin gelip teslim olmasını temin eden yazılı bir emân verdi. Neticede halife Yahya b. Abdillâh b. el-Hasan b. el-İmâm el-Hasan adlı bu esiri idam etmek istedi. Bir kadı olarak Şeybânî buna şiddetle muhalefet etti. Halifenin o kadar canı sıkıldı ki o sırada önünde bulunan mürekkep hokkasını Şeybânî'ye savurdu. Bu hadise bizim müellifimizin karakterinin yüksekliliğini gösterir.

Aynı mahiyetteki bir diğer olayı söylemeden geçemeyeceğim. Şeybânî bizzat şu nakilde bulunur: «Bir gün halife bana aşağıdaki meseleyi sordu: Halife Ömer, Benü Taglib hristiyanları ile sulh anlaşması akdederken, o andan itibaren kendi çocuklarını vaftiz etmeyeceklerini bir şart olarak onlara kabul ettirdi. Halbuki o adamlar çocuklarını vaftiz etmeye devam ettiler. Öyleyse onların kanını dökmek bizim için meşrurdur. Bu hususta senin reyin nedir?» Ben şöyle dedim: «Hz. Ömer'in emrettiği ve onların da Ömer'den sonra çocuklarını vaftiz ettikleri bir hakikattir. Fakat halife Osman ve geniş ilmi kudreti sence meçhul olmıyan amca oğlun Hz. Ali bile onlara müsamaha ettiler; ve tatbikat böylece devam etti. Binaenaleyh bu vaftiz etme işi, Hz. Ömer'den sonra gelen halifeler için rizâi sulh anlaşmasının bir kısmı haline gelmiştir. O halde sen onlar için göstereceğin müsamahadan dolayı asla ayıplanamazsın. Maamafih bu mesele üzerinde ilmi (şer'i hükmü) açıkladım; fakat senin reyin daima en iyidir.» Halife o zaman şöyle dedi: «Pek âlâ, Allah'ın izniyle onlar (Hz. Ömer'den sonraki halifeler) nasıl yaptılarsa biz de öyle devam ettireceğiz. Allah, resûlüne istişarede bulunmasını emretti (Kur'an-ı Kerim, III/159). O devlet işleri için istişare ediyordu. Ayrıca Cebrail de Allah'ın emri mucibince onu ziyarete geliyordu. Sana gelince, senin yapman icabeden şey devlet işlerinin başı olarak Allah tarafından senin üzerine tayin edilen kimse lehine dua etmektir. Bunu arkadaşlarına da emret. Sana bir meblâğ verilmesi için emir verdim; onu bu dostlarının arasında taksim et.»

Halife sarayında olduğu gibi mahkemede de idarî meşgalesine rağmen Şeybânî, gençlere hukuk dersleri vermek ve çok miktarda yüksek değer taşıyan ilmi eserler telif etmek suretiyle ilim zevkini daima muhafaza etmiştir. En mükemmel ve en eski el yazması nüshası İstanbul'da Murat Molla Kütüphanesin'de 8 cilt halinde bulunan yalnız Kitâb'ul-Asl'ın tamamını neşretmek için 4.000 sayfayı göze almak gerekmektedir.

Telif faaliyetinde bulunurken onun takıbettiği metot hususunda hal tercümcilerinin bize kadar muhafaza edilen bir kaç nadir olayı zikrederim. el-Kerderî ve Taşköprüzade şunu kaydederler: «Şeybânî huzurunda su dolu bir kâse, yazı bilen ve arap diline hâkim bulunan yunan menşeli on kız (rûmiyyât) bulundurma itiyadına sahipti. Onlar ilmi (yani İslâm Hukuk kitaplarını) onun huzurunda okurlardı.» İnce eleyp sık dokuyan bir ruh hali içinde «o, kendi örf ve âdetleri ve tatbikatları hususunda kumaş boyacılarıyla bile istişare etmekte tereddüt etmemiştir.»

ESERLERİ

Mutat olarak eserleri iki gruba ayrılır: Revaçta olan Zâhir-i Rivayeti ihtiva

1) Kaynaklara göre o, Rey'de öldü ve Teberek veya Renbüye'de defnedildi. Tahran Üniversitesi talebelerinden değerli dostum Pakistanlı Affân Selguk, Teberek'in bugün mevcut olduğunu ve çimento fabrikası sahasında bulunduğunu yazıyor. Renbüye belki de o dağda bir park veya bahçe idi.

edenler ve çok nadir kullanılanlar. Birinci gruba şu altı hukuk kitabı girer:

1. Câmî'us-Sağır,
1. Câmî'ul-Kebîr,
3. Siyer'us-Sağır,
4. Siyer'ul-Kebîr,
5. Asl (Mebûsüt da denir),
6. Ziyâdât.

Bunların sonuncusunun tekmilesi Ziyâdât-uz-Ziyâdât'ı da bu gruba eklemek icabeder.

Diğer grubta şu eserler mevcuttur:

- a) Nevâdir,
- b) Rakkıyât (Rakka'da kadı iken verdiği kararlar mecmuası?),
- c) Hârûniyât (Halife Harunurresîd'e verilmiş cevaplar mecmuası?),
- d) Curcâniyât (Curcân'da yazılmış veya bir curcanlı için yazılmış?),
- e) Keysâniyât (Aynı zamanda Emâli de denir), aslında bir keysanlı için yazılmıştır. Taşkoprüzade ismi Keyâniyât şeklinde okumak gerektiğinde ısrar eder ki ona göre keyân bir insan idi. Bizim görüşümüze göre bu bir istiridye kabuğudur.
- f) Hucec (Aynı mesele ile ilgili değişik görüşlere sahibolan hukukçuların delillerini veren ve mukayeseli hukuka taâllük eden bir eserdir),
- g) Kitâb'ur-Re'y (hukukun kaynaklarından birini teşkil eden «re'y» hakkında),
- h) Kitâb'ul-usûl (Hukukun metodolojisi ve hukuk ilmi hakkında),
- i) Kitâb'ul-Âsâr (Hz. Peygamberin hukukî muhteva sahibi hadislerini ihtiva eden bir eser),

j) Muvatta' (Hakikatta Şeybânî'nin üç sene boyunca İmâm-ı Mâlik'in yanında tahsil etmiş olduğu bir çok hadisler bahis mevzuudur. Buna «Şeybânî'nin rivayetine göre Mâlik'in Muvatta'ı» demek de mümkündür ve Mâlik'in başka talebeleri tarafından hazırlanan aynı eserin diğer rivayetlerinden farklıdır).

- k) Fetvâ,
- l) Akide.

İbn-i Nedim ona Kitâb'ul-Hisâl'ı ve bir çok kitaplar ihtiva ettiğini söylediği bir Kitâb'ul-Hacc'ı (el-Hucec?) isnad etmektedir.

El-Keffevî, adlarını zikretmeden Şeybânî'nin 990 eser telif etmiş olduğunu söyler.

○ nun büyük el-Asl'ı, bazan her biri kitâb'us-salât ve kitâb'ul-kesb gibi müstakil eser olarak kabul edilen altmış kadar bölüm ihtiva etmektedir. Bu bölümlerden Kitâb'ul-Hiyel (kanunun sertliğini tahfif için yapılan bazı teviller) hakkında hususî bir vak'a anlatılır. Bir gün - belki de halifenin ona kızıp mürekkep hokkasını fırlatıp attığı anda - halifenin dalkavuklarından biri Şeybânî'yi zındıklık (zendeka) ile itham etti ve Safedî'ye göre bir tahkikat yapıldı. Polis onun bütün kitaplarını topladı ve bir listesini yapmaya girişti. Eserler arasında o, bir Kitâb'ul-Hayl'ı (atlar hakkında) okudu ve onu toplanan mallardan ayırıp dışarı attı ki bu Şeybânî'nin ferahlanmasını sağladı. Gerçekte bu Kitâb'ul-Hiyel idi ki adı polis tarafından yanlış okunmuştur. Şarihi Serahsî'nin de bize naklettiği gibi, Şeybânî'nin daha talebeleri zamanında bu kitabı onun eserleri arasında sayıp saymama hususunda mevcut olan ihtilâfın sebebi belki de budur. İkrâh (cebir ve mücbir sebep) bölümü hakkında da Serahsî, bize benzer bir vak'adan bahseder. Meselâ güzel karısından boşanmadığı takdirde kral tarafından ölümle tehdit edilen şahsın boşanmasından bahsedilmektedir. Filhakıka saray dalkavukları Şeybânî'nin bu kitapta halifeyi yol kesen bir şakı ile karşılaştırmış olduğunu halifeye anlattılar. Hocasının evinin polise kuşatıldığını haber alan Şeybânî'nin bir talebesi bu risaleyi musadereden kurtarmak için komşulardan birinin evinin damına tırmandı ve hocasının evine girdi; polis bütün kitapları halifenin sarayına taşımaya fırsat bulmadan önce o yazma nüshayı evin kuyusuna attı. Neticede yazmalar kendisine iade edildi. İkrâh hakkındaki bölümü yeniden yazmak istedi; fakat ruhen birinci kaleme alışında olduğu gibi aynı iştiyakı duymuyordu. Bu kayıptan dolayı çok teessür duydu. Sonra bir gün o, bir işçiden kuyunun suyunu boşaltmasını istedi ve bu da ikrâh hakkındaki yazma nüshanın suya batmadığını, bilâkis taş ve tuğladan yapılmış bir duvar çıkıntısı üzerinde durup durduğunu gördü ve Şeybânî'nin çok sevinmesine ve memnun olmasına yol açan bir hareket olarak onu çıkardı.

İbn-i Nedim ona yalnız bir Kitâb'ur-Re'y'i değil, aynı zamanda bir Kitâb'ul-Usûl-

u da nisbet etmektedir. Nüshaları henüz şimdiye kadar bulunmamıştır. **Ebu'l-Huseyn el-Basri, el-Mu'temed** kitabında **Kitâb'ul-Usûl**'den bir kısım nakletmiş gözükmektedir. **Serahsi**, şerhlerini yaparak **Şeybânî**'nin bir çok eserini bizim için muhafaza etmiştir; fakat onun **Usûl'ul-Fıkh**'i, **Şeybânî**'nin aynı mevzudaki eserinin şerhi olduğuna hiç benzememektedir.

Muazzam eser **Kitâb'ul-Asl**'in Türkiye'deki veya dışardaki hiç bir yazmasınım ne hac hakkındaki bir bölümü ve ne de edeb'ul-kâdî (adli idare) hakkında bir bölümü ihtiva etmediği, halbuki her iki bölümün hem **Mervezi**'nin (el-Muhtasar'ul-kâfi adı altında) bu esere yaptığı hulâsasında ve hem de bu sonuncuya **Serahsi** tarafından (**Mebsût** adı altında) yapılan şerhte mevcut olduğunu kaydetmek meraklı bir şey olacaktır.

Onun **Kitâb'ul-Asl**'i halen **Haydarabad**'da basılmaktadır ve iki cildi şimdiden neşredilmiştir. Onun **Kitâb'us-Siyer**'i hakkında biraz daha tafsilâtlı konuşmak istiyorum.

Siyer, yani Devletler Hukuku, hakkında Küçük ve Büyük diye adlandırılan iki eser yazmıştır. Henüz onlar ilk şekliyle bulunmamıştır. **Serahsi, Mebsût**'unda siyer bölümünün sonunda (cilt 10) şöyle der: «**Siyer-us-Sağir** (Küçük Siyer kitabı) da böyle biter...» Bundan onun, **Şeybânî**'nin bu eserinin şerhini bitirdiği neticesine varılabilir. Diğer bir ifade ile **Serahsi**'ye göre terk edilebilecek kadar **Siyer-us-Sağir**'den hissedilir derecede farklı olan **Kitâb'ul-Asl**'in kısa siyer bölümüne **Siyer-us-Sağir** kitabı tercih edilmiş, kendisi tarafından **Mebsût**'unda şerhedilmiş ve eserinin içine alınmıştır.

Siyer'ul-Kebir, Serahsi tarafından metin ve şerh kolayca ayrılabilir tarzda müstakıl bir eser şeklinde bize kadar muhafaza edilmiştir. **Münib Âyıntabi** onu sadece türkçeye tercüme etmemiş (halen matbudur), aynı zamanda **Teysir'ul-Mesir** başlığı altında ve arapça olarak kısaca onu şerhetmiştir. **Siyer'ul-Kebir, Serahsi**'nin şerhiyle birlikte **Haydarabad**'da tabedilmiştir; **UNESCO** da onun fransızca tercümesini neşretmeye karar vermiş bulunuyor; zira bu eser Devletler Hukuku sahasında dünyada en eski eserdir. Tercümesi tamamlanmış, sadece tabedilmesini beklemektedir.

Serahsi mukaddimesinde **Siyer'ul-Kebir**'in **Şeybânî** tarafından yazılan eserlerin sonuncusu olduğunu tasrih eder. Ayrıca o, **Siyer-us-Sağir**'in neşri sırasında hocası **Evvâ'î**'nin hadise müracaatının olmayışı dolayısıyla tenkid etmiş olduğunu kaydeder. **Şeybânî Siyer'ul-Kebir**'i teklif edince **Evvâ'î** hararetle medhu senalarda bulunmaktan başka bir şey yapamadı. Ancak ortada bir tarih tutmazlığı mevcuttur; zira **Evvâ'î** 157'de vefat etmiştir; halbuki **Şeybânî** o sırada ancak 25 yaşında idi (ve vefatı 189 yılındadır). Eğer **Şeybânî** onu hayatının sonuna doğru telif etmişse, **Evvâ'î** artık hayatta değildi. **Serahsi**'ye göre (**Mebsût**, cilt 30, s. 287) **Şeybânî** eserlerinin büyük bir kısmını iki defa yazmış ve birinci şeklini öyle bir revizyondan geçirmiştir ki ikinci eser birincisinden tamamen farklı bir mahiyet almıştır. **Evvâ'î**'nin medhu senaları birincisini kastedecek şekilde acaba o, **Siyer'ul-Kebir**'i de iki defa mı yazmıştır? Biz bunu bilmiyoruz.

ÖĞRETİM METODU

İbn-i Nedim bize **Şeybânî**'nin Şam kapısı yakınındaki **Derb-i Ebi Hanife** caddesinde ikamet ettiği haberini verir; fakat hangi şehirde olduğunu tasrih etmez. Biz ayrıca çok genç olan **Şeybânî**'nin o zaman **Kûfe**'de dersler verdiğini biliyoruz; ancak her halde burada bahis mevzuu olan **Bağdad**'dır.

İbn-i Nedim devam eder: «Camide o, ortada oturur ve talebeleri onun önünde kitaplarını kıraat ederlerdi. **Kitâb'ud-Devleh** müellifi **er-Revendi Şeybânî**'nin komşusu idi (ve aynı camide dersler veriyordu) ve onun talebeleri de oraya gidiyorlardı. **er-Revendi** derslerini vermek için kasden **Şeybânî**'nin derslerini verdiği günleri beklerdi. **Şeybânî** camiye gelip talebelerinden biri kitaplarından birini kıraate başlayınca **Revendi**'nin talebelerini susturmak maksadıyla bağırışlar ve gürültü çıkarırlardı. O zaman **Şeybânî**, bu camiye terketti ve **Derb-i Esed** kapısının yanında bulunan ve **Sâbât Rûmî**'ye açık olan **el-Mu'allak** (asılı?) camiye intikal etti... Kitaplarının dinleyicilerdeki nüshalarının sıhhati hususunda icâzeyi ve eseri başkalarına nakil müsaadesi almak için kitaplarının kıraeti orada yapılıyordu.

Şeybânî dünyanın en büyük hukukçularından biridir. Onun çalışması sadece işlenen mevzulardaki genişlik bakımından değil de, **Justinyen**'in mevcut Roma hukuk eserlerini bazı değişikliklerle adapte etmekten başka bir şey yapmamasına mukabil **Şeybânî**'nin elinde hiç bir şey bulunmaksızın her şeyi bizzat meydana getirmesi bakımından da **Justinyen Kodunu** fersah fersah aşmaktadır. O, Kur'an'a ve hadise da-

yanır; hepsi o kadar. Şüphesiz, o, İslâm Hukuk kaidelerini istinbat ve talil metodu hususunda kendisini çok iyi yetiştiren dâhi hocası Ebû Hanife'den istifade etmiştir. İslâm Hukukunun tedvini için Ebû Hanife tarafından kurulmuş olan hukuk Akademisinde (Bu Akademi hakkında ben merhum Kemâl Kuşçu tarafından «İmam-ı A'zam ve Eseri» adı altında türkçeye tercüme edilen urduca kitabım «İmam Ebû Hanife ki tedvin-e kânûn-e İslâmî» adlı eserimde uzun uzun konuştum) ortaya vaz' edilip münakaşası yapılmış olan meselelerin bir çoğunu Şeybânî eserleri içine almış olabilir.

Biz hicri 1389 yılı olan bu sene onun vefatının 1200'üncü sene-i devriyesini yaşamaktayız. Hal tercümesini yazanlar onun ölüm tarihini tam olarak tasrih etmezler; ancak Haydarabad'da mevcut olan A'râs-nâme'de her hangi bir kaynağı gösterilmeksizin Şeybânî'nin hicri 132'de doğduğu ve 14 cemâziyulâhır 189 hicri tarihine raslıyan pazartesi günü (18 veya 19 mayıs 805 miladi) vefat ettiği zikredilmektedir.

Biz onun hatırası önünde eğilir; büyük ve takva sahibi bir hukukçu olarak yaptığı hizmetten dolayı kendisi için rahmet-i ilâhiyeyi niyaz eyeriz.

BİBLİYOGRAFYA

- B**arbier de Meynard, Notice sur Mohammed ibn Hasan, Journal Asiatique, Paris 1852, s. 406-419.
- Brockmann, Carl, Geschichte der Arabischen Litteratur, I, s. 171-172 ve Supplement, I, s. 288-291.
- Dimitroff, Iwan, Asch-Schaibâni und sein corpus juris al-gâmi' as-sağir, Mitteilungen des Seminars für orientalische Sprachen zu Berlin: Westasiatische Studien, Berlin 1908/2, xi, s. 60-206.
- Encyclopedie de l'Islam, Şeybânî (yazarı Heffening).
- Flügel, Gustav, Die Classen der hanefitischen Rechtsgelehrten, Abh. Saechs. Ges. Wiss. phil.-hist., cilt 8 (Leipzig 1861), s. 270-358 ve bilhassa s. 283-284.
- Hamidullah, Muhammed, Codification of Muslim Law by Abû Hanifa, «Zeki Velidi Togan Armağın», İstanbul 1955, s. 369-378; Ayrıca Islamic Review, Woking-London, cilt 45, Nisan 1957. Daha fazla malûmat için Kemâl Kuşçu tarafından tercüme edilen «İmam-ı A'zam ve Eseri»ne bakınız.
- Heffening, Willi, Das Islamische Fremdenrecht, Hannover 1925 (İslâm Ansiklopedisine de bakınız).
- Hans Kruse. Die Begründung der islamischen Völkerrechtslehre, Muhammad as-Saibani, Hugo Grotius der Muslimen, Saeculum, 1954, Heft 2, s. 221-241.
- Sachau, Eduard, Zur aelteste Geschichte des Muhammedanischen Rechts, Sitz. d. Wiener Akad. phil.-hist. Kl. Bd 1870, s. 699-729.
- Schacht, Joseph, Esquisse d'une histoire du droit musulman, Paris 1952.
- Sprenger, Alois, Eine Skizze der Entwicklungsgeschichte des Muslimischen Gesetzes, Zeitschr. f. Vergl. Rechtswissenschaft, cilt 10.

Ben

B E N

Ben, bende yabancı, ben, bende riyâ,
Ben, bende yalancı, ben, bende ziyâ.
Ben, bende ben buldum, bin başlı Nemrut;
Ben, bende talancı, ben, bende rüyâ.

Ş İ M D İ

Eşini öldüren dul olduk şimdi,
Bozulmaz, harcanmaz, pul olduk şimdi,
«Dört ayaklı» diye kınarken eli;
Kırk ayak hayvâne kul olduk şimdi.

G E L M İ Ş İ M

Anamdan doğmuşum, dile gelmişim,
Bir garip, bir meçhûl il'e gelmişim.
Şu aşka gâipten bir koku derken;
Kalbimde Cehennem bile gelmişim.

O Ğ L U M

Yokluğun içinden var gelsin oğlum,
Sahib-i dil olan yar gelsin oğlum,
Mâddesine tapan hapistedir hâ;
İnanda dünyalar, dar gelsin oğlum.

Yaşar ALPASLAN

Le 1200 e Anniversaire de la Mort del 'Imam Muhammed ach - Chaibâni' Contemporain de Charlemagne

Prof. Dr. Muhammad Hamidullah

INTRODUCTION

est en l'an 189 de l'Hégire que Muhammad ach-Chaibâni, un des deux principaux disciples de l'Imam Abû Hanîfâ, rendit à Rayy (Téhéran) son dernier soupir. Il était alors le qâdi al-qudât du calife Hârûn ar-Rachîd, contemporain de Charlemagne en Europe. Pour les Occidentaux, qui connaissent l'état de choses surtout juridiques, du temps de leur grand empereur, il ne sera pas sans intérêt d'avoir des données parallèles sur l'Orient. En ce qui concerne les Musulmans, Chaibâni est élève non seulement d'Abû Hanîfa mais également de Mâlik. Chaibâni eut pour élève le grand juriste mâlikite Asad Ibn Furat, tout comme l'imâm ach-Châfi'i; et c'est auprès de ce dernier qu' Ahmad ibn Hanbal fit ses études. Ainsi presque toutes les écoles du droit musulman ont du penchant pour son souvenir. Quand Hârûn ar-Rachîd choisit Rayy pour sa métropole, Chaibâni l'y accompagna et y séjourna jusqu'à sa mort, pour être enterré là-même. L'intérêt de l'Iran ne peut pas être moins grand pour cette commémoration d'un génie de la science juridique.

ARRIERE-PLAN

La loi, dans le sens de la règle de conduite, est quelque chose d'instinctif et d'inné chez les hommes. Normalement on suit, dans les occasions données, un comportement déjà suivi pour de semblables occasions. Rares sont les gens qui se révoltent contre une pratique déjà établie; plus rares encore ceux qui proposent un comportement différent et tout à fait neuf: on l'accepte si le prestige de ce législateur inspire du respect chez ceux qu'il vise par là.

Le désir de régler la vie entière des hommes, matérielle aussi bien que spirituelle, par une loi

compréhensive, semble avoir été plus fort chez le Prophète de l'Islam que chez les autres législateurs. On se rendra compte de ses capacités pénétrantes par le fait que rares sont les domaines de vie qu'il n'a pas prévus dans sa législation, et par la souplesse qui caractérise ses prescriptions.

Comme le Prophète Muhammad n'était pas seulement un théoricien et un conseiller, mais s'était chargé en même temps de fonder et de gérer un Etat s'étendant sur un immense territoire, il a dû chercher et choisir des personnes pour appliquer la loi qu'il promulguait: des juges de tribunaux, des gouverneurs, des administrateurs dans différentes secteurs. Le nombre de gens aptes à ces fonctions semble avoir été considérable, car on rencontre même les juriconsultes (mufti) sans emploi judiciaire, mais auxquels on s'adressait pour savoir quelle était la loi islamique sur un point plutôt obscur. Le processus continuera après le Prophète aussi.

Prenons un cas concret, celui de la ville de Kûfa en Iraq. Il s'agit de la banlieue, plus de la nouvelle ville, du célèbre al-Hira, capitale de la dynastie des Lakhm.

De toutes les régions de la Péninsule Arabique, le Yémen saute aux yeux par l'ancienneté de sa civilisation et le haut niveau de sa culture. La splendeur de la cour de la reine de Saba est bien connue des lecteurs de la Bible et du Coran. A la suite de la rupture d'un grand digue de la région, les tribus durement touchées par la catastrophe émigrèrent dans le Nord et fondèrent al-Hira. Plutôt un allié qu'un protectorat, ce royaume de Hira profita des courants culturels de son grand voisin, l'empire iranien. Ceux qui restèrent au Yémen n'étaient pas moins heureux. A la veille de l'Islam, les Kindites ont ba-

ti un si puissant empire qu'ils ont pu arracher maintes régions aux Sassanides et aux Byzantins, en Iraq et en Syrie, pour les rattacher à leur empire arabe. Quand les Yéménites se rendaient à Médine pour embrasser l'Islâm, le Prophète se complaisait en admiration pour leur dire: «*al-imân yamânin, al-hikma yamâniya*» (la foi est yéménite, la sagesse est yéménite). Le Prophète envoya alors dans la province du Yémen certains des plus grands génies juridiques de son temps, Mu'adh ibn Jabal, 'Amr Ibn Hazm', Ali, etc. et ils y ont rallumé la flamme intellectuelle. A peine le Prophète avait-il rendu son dernier soupir, quand les Musulmans rattachèrent la région de Hira à leur nouvel Etat, et le calife 'Umar y envoya un très grand nombre de Yéménites (12.000 sur 20.000) pour peupler la garnison de Kufa. Il y avait 1050 compagnons du Prophète, y compris 24 vétérans de la bataille de Badr. L'importance que prit cette ville peut être jugée par le fait que, quand on y fonda une école dans la mosquée centrale, c'est le calife lui-même qui en nomma le directeur des études. Ne nous étonnons donc pas si la lettre de nomination était couhée dans les termes suivants: «O gens de Kûfa, je vous envoie Ibn Mas'ûd comme mu'allim (enseignant), en vous donnant préférence à moi-même. car il est un très érudit compagnon du Prophète...» Ibn Mas'ûd était un juriste par son goût, et il donna naturellement un tournure juridique à la Mosquée-Université où il donnait des cours. Il y créa de saines traditions scientifiques. D'autres éminentes personnalités s'installèrent à Kûfa. 'Umar y envoya comme juge un autre génie juridique, le Cadi Churaih al-Kindi, qui y passa toute sa longue vie. Probablement comme son père avant l'Islâm, Churaih est réputé être expert pour reconnaître un homme par les traces de ses pieds; le jeune Churaih étonnera souvent l'entourage par sa pénétrante découverte des faits que dissimulaient les criminels. Lors de son califat, 'Ali transfêra sa capitale dans cette même Kûfa qui, après Médine et la Mecque, devint le centre le plus développé pour les études du droit musulman.

Un grand nombre d'érudits étaient formés par Ibn Mas'ûd. C'est un de ses élèves, 'Alqama an-Nakha'i, qui lui succéda dans l'Université de Kûfa, et la spécialisation en les études juridiques continua. Puis tour à tour ce sont Ibrâhîm an-Nakha'i Hammâd et Abû Hanîfa qui occupent la chaire dans cette institut et tous ont été des juristes. Chaibânî dont nous voulons parler ne fut autre que l'élève de ce dernier, Abû Hanîfa.

SA VIE

Notre auteur s'appelle Abû 'Abdillah Muhammad ibn al-Hasan ibn Farqad ach-Chibânî. Les sources sont formelles que c'est par affiliation qu'il appartient à la tribu des Chaibân. L'affiliation se pratiquait aussi bien pour les nom-Arabs que pour les Arabes des autres tribus. On ne saura donc pas avec certitude s'il était un Arabe. Son père, originaire de la région de Damas, soldat dans l'armée, s'était installé à Wâsît, en Iraq, où naquit notre auteur en 132 H./749, au moment où les Umayyades cédaient le pouvoir à la dynastie des 'Abbâsides. Il se rendit plus tard au grand centre intellectuel, Kûfa, où le droit et la grammaire Arabe étaient particulièrement cultivés. Famille d'intellectuels: Un des cousins de Muhammad était le plus grand grammairien de l'époque, al-Farrâ, selon les uns, al-Kisa'i selon les autres.

Dès l'âge de 14 ans, il assista aux cours d'Abû Hanîfa puis, après la mort de celui-ci huit ans après, à ceux de son élève principal, Abû Yusuf. D'une famille aisée, Chaibânî n'avait pas de soucis pour gagner la vie; il prit donc tout son temps pour perfectionner ses connaissances et parachever ses études supérieures tour à tour dans toutes les «universités» de l'époque. Nous le voyons tantôt en Syrie étudier auprès d'al-Auzâ'i, tantôt à Khorasan (chez Ibn al-Mubarak), tantôt à Médine Mecque (chez Ibn 'Uyaina), et tantôt à Médine (chez l'imam Mâlik). Il acquit ainsi les connaissances non seulement de la méthodologie du droit, mais aussi du Hadith (la vie du Prophète). L'intérêt qu'il porta aux questions grammatico-linguistiques se voit partout dans ses écrits juridiques: et ses connaissances des faits historiques de l'Islâm sont inégalées chez les autres juristes de son époque. Chaibânî lui-même assure qu'il avait dépensé la totalité des trente mille dirhams qu'il avait hérités de son père, la moitié pour les études de grammaire et de poésie, et la moitié pour l'étude du Hadith et Fiqh (droit musulman).

Après les études théoriques il eut l'expérience pratique du droit, puisqu'il devint le cadi (juge) de Raqqa, lorsque le calife Hârûn ar-Rac'hîd installa sa capitale dans cette ville; puis le cadi de Khorasan, également quand le même calife préféra cette région pour sa résidence. Il fut donc le juge suprême du califat 'Abbâsîde, et c'est en tant que tel qu'il termina sa vie, jeune, en 189 H./804.

On rapporte que le calife Hârûn se mit un jour en colère, et les destitua de sa fonction du cadî de Raqqa, sur quoi il rentra à Bagdad. Réconcilié par la suite, le calife lui demanda de l'accompagner lorsqu'il partit pour le Khorasan; et c'est à Rayy, capitale de Khorasan, dans le campement du calife qu'il rendit son dernier soupir, au grand chagrin du calife, et fut enterré là même (à Rânbûya ou à Tabrak, selon les chroniqueurs). Ses biographes rapprochent sa destitution du fait suivant : Il y eut un soulèvement chi'ite, et le calife octroya un aman par écrit pour que le chef rebelle se rendit par la suite, le calife voulut mettre à mort le captif, Yahya ibn 'Abdallah ibn al-Hasan ibn al-imâm al-Hasan. En tant que jurisconsulte, Chaibânî s'y opposa vigoureusement. Le calife fut tellement contrarié qu'il frappa Chaibânî par l'encrier qui se trouvait devant lui. L'incident montre la hauteur du caractère de notre auteur.

Je ne dois pas non plus passer sous silence un autre incident de pareille nature. Chaibânî rapporte lui-même ceci: «Un jour le calife me posa la question suivante: Lorsque le calife 'Umar conclut la paix avec les Chrétiens des Banû Taghlib, il leur avait imposé comme condition de ne plus désormais baptiser leurs enfants. Or ces gens-là continuent à baptiser leurs enfants. Il nous est donc devenu licite de verser leur sang. Qu'en penses-tu?» Je dis: «Il es sûr que 'Umar le leur avait ordonné, et qu'après 'Umar ils on bap-de prendre conseil. Il consultait donc pour ses af-ton cousin 'Ali-dont la grande science n'est pas cachée de toi—l'ont toléré; et ainsi a continué la pratique. Donc ce baptême fait partie du traité de paix consenti pour les califes qui sont venus après 'Umar; donc tu n'encours aucun blâme en le tolérant. Cependant, je t'expose la science (loi) sur ce point, mais ton opinion est toujours la meilleure». Le calife dit alors: «Eh bien, par la volonté de Dieu, nous aussi la laisserons continuer comme l'ont fait les (califes d'après 'Umar). Dieu a donné ordre à Son messenger (Qur'an 3/159) de prendre conseil. Il consultait donc pour ses affaires gouvernementales; puis Gabriel aussi le visitait par ordre de Dieu. Quant à toi. l'ordre pour toi est de prier pour celui que Dieu a nommé sur toi comme chef des affaires publiques. Ordonne-le de même tes camarades. J'ai donné ordre pour qu'on t'apporte une somme; distribue-la parmi tes camarades.»

Malgré ses préoccupations administratives, au tribunal comme à la cour califienné, Chibânî gar-

da toujours le goût pour la science, donnant des cours de droit aux jeunes, et rédigeant une quantité énorme d'ouvrages scientifiques de haute valeur. Il faudrait compter environ 4000 pages pour publier intégralement son seul *Kitâb al-asl*, dont le meilleur et le plus ancien MS se trouve à la bibliothèque Murad Mulla à Istanbul, en 8 volumes.

De sa méthode de travail littéraire, relevons quelques rares faits que ses biographes nous ont conservés. Al-Kardari et Tâchköprüzâde mentionnent: «Chaibânî avait l'habitude d'avoir devant lui une écuelle pleine d'eau, et aussi dix jeunes filles d'origine grecque (*Roumiyât*) sachant écrire et (maîtrisant) la langue Arabe. Elles lisaient la science (: livres du droit Islamique) devant lui». D'un esprit méticuleux et minutieux, «il n'hésitait pas aller consulter même les teinturiers au sujet de leurs coutumes et leurs pratiques.»

SON OEUVRE:

On divise habituellement ses ouvrages en deux catégories: Ceux qui contiennent la transmission courante (*zâhir ar-riwâya*), et ceux qui sont d'un emploi plus rare. On incult dans la première catégorie ces six livres juridiques.

1. *Jâmi' saghîr*
2. *Jâmi kabîr*
3. *Siyar saghîr*
4. *Siyar kabîr*
5. *Asl* (également appelé *Mabsûf*)
6. *Ziyâdât*

Il faut y ajouter le supplément de ce dernier, le *Ziyâdat az-ziyâdât*.

Dans l'autre catégorie, on lui attribue:

- a) *Nawâdir*
- b) *Raqqiyât* (recueil de décisions lorsqu'il fut cadî à Raqqa?)
- c) *Hârûniyât* (recueil de réponses données au calife Hârûn?)
- d) *Jurjâniyât* (redigé à Jurjân, ou pour un certain Jurjâni?)
- e) *Kaisâniyât* (également appelé *Amâlî*), redigé à l'origine pour un certain Kaisân. Tâchköprüzâde insiste qu'il faut lire le nom *Kayâniyât*, Kayân étant un homme. A notre avis, c'est une coquille.
- f) Hujaj (sur la jurisprudence comparée, donnat les arguments des juristes qui ont avis différents sur un même problème).
- g) *Kitâb ar-ra'y* (sur l'opinion comme seurre de droit)

h) **Kitâb al-usûl** (sur la méthodologie du droit et science juridique)

1) **Kitâb al-âthâr** (qui renferme les traditions du Prophète, d'un contenu juridique). Du même genre est :

j) **Muwatta'**, (il s'agit en effet des traditions que Chaibânî avait étudiées pendant trois ans auprès de l'imâm Mâlik. On peut l'appeler le **Muwatta'** de Mâlik selon la recensions du même ouvrage préparées par d'autres élèves de Mâlik).

k) **Fatwâ**

l) **'Aqida**.

bn an-Nadim lui attribue un **Kitâb al-khisâl**, et un **Kitâb al-hajj** (al-hujaj?) précisant que celui-ci comprend beaucoup de livres. Al-Kafawi dit que Chaibânî avait rédigé 990 livres, sans toutefois nommer les titres.

Son grand **al-Asl** comporte environ soixante chapitres, qui parfois se sont répandus comme livres, indépendants, comme **Kitâb as-salât**, **Kitâb al-kasab**. De ces chapitre, le **Kitâb al-hiyal** (fictions pour détourner la rigueur de la loi) a connu une histoire particulière. Un jour-probablement quand le calife se fâcha de lui et le frappa de l'encrier-un courtisant du calife accusa Chaibânî de la **zandaqa** (hérésie), et selon Safadi, une perquisition eut lieu. Le policier ramassa tous ses livres et voulut dresser un inventaire. Parmi les ouvrages, il lut un **Kitâb al-khail** (sur les chevaux) et le jeta même hors du butin, au grand soulagement de Chaibânî. Il s'agissait en effet de ce livre sur les fictions (**hiyal**) dont le titre fut mal lu par le policier. Probablement c'est là la raison pour laquelle il y eut controverse déjà du temps des élève de Chaibânî pour classer ou non ce livre parmi ses ouvrages, comme son commentateur Sarakhsi nous en parle. A propos du chapitre **Ik-râh** (contrainte et force majeure) aussi Sarakhsi nous parle d'un histoire semblable. Là on avait parlé par exemple du divorce prononcé parce que le roi a menacé de mort si l'homme de divorce pas d'avec sa belle femme. En effet des courtisants avait raconté au calife que dans cet ouvrage, Chaibânî avait comparé le calife à un brigand de grand chemin. Afin que cet opuscule échappe à la perquisition, un des élèves de Chaibânî, qui eut nouvelle que la maison du maître est entourée par la police, monte le toit d'un voisin, s'introduit dans

la maison, et jeta le MS dans le puits de la maison avant que la police entre et transporte tous les MSS au palais du calife. On lui rendit par la suite ses MSS. Il voulut de nouveau rédiger le chapitre sur la force majeure, mais son esprit ne répondait plus comme lors de la première rédaction. Il regrettait beaucoup la perte. Puis un jour il demanda à un ouvrier de nettoyer le puits d'eau, et celui-ci trouva que le MS sur la force majeure ne s'était pas noyé dans l'eau mais qu'il s'était posé sur un saillant de maçonnerie, pierre ou brique, et le sortit au grand plaisir et satisfaction de Chaibânî.

bn an-Nadim lui attribue non seulement un **Kitâb ar-ra'y** mais aussi un **Kitâb al-usûl**. On ne les a pas encore retrouvés. Dans son **al-Mu'tamad** Abu'lHusain al-Basri semble citer un passage du **Kitâb al-usûl**. Sarakhsi nous a conservé plusieurs ouvrages de Chaibânî en les commentant, mais son **Usûl al-fiqh** ne semble point être le commentaire de l'ouvrage de Chaibânî sur le sujet.

Il est curieux de constater qu'aucun des MSS, en Turquie ou ailleurs, du grand **Kitâb al-Asl** ne comporte ni le chapitre sur **hajj** (pèlerinage) ni sur **adab al-qâdi** (administration de la justice), bien que ces chapitres se retrouvent dans l'abrégé de l'ouvrage fait par Marwazi (sous le titre **al-Muktasar al-kâfi**) tout comme dans le commentaire de ce dernier par Sarakhsi (sous le titre **Mabsût**).

Son **Kitâb al-Asl** est actuellement sous presse à Haiderabâd, et deux volumes ont paru déjà. J'aimerais parler de son **Kitâb as-Siyar** en un peu plus de détail :

Sur **Siyar**, c-à-d. droit international, Chaibânî a écrit deux livres appelée **Petit** et **Grâno**. On ne les a pas encore retrouvés sous forme originelle. Dans son **Mabsût**, à la fin du chapitre **Siyar** (t. 10), Sarakhsi dit : «Ainsi termine le **Kitâb as-Siyar as-Saghîr** (le petit livre de **siyar**) ...» On peut conclure par là qu'il a terminé le commentaire de ce livre de Chaibânî. En d'autre terme, **Siyar saghîr** fut commenté et incorporé par Sarakhsi dans son **Mabsût**, en le préférant sur le court chapitre **Siyar** du **Kitâb al-Asl** de Chaibânî, qui est sensiblement différent du **Siyar saghîr** tel qu'il se dégage chez Sarakhsi.

Le **Siyar Kabîr** nous a été conservé par Sarakhsi sous forme d'un ouvrage indépendant, où le

texte et le commentaire se distinguent assez facilement. Munib Aintâbî non seulement l'a traduit en turc (déjà imprimé) mais aussi l'a commenté sommairement, sous le titre **Taisir al-masir** en langue Arabe. Le **Siyar Kabir** avec le commentaire de Sarakhsi a été édité à Haiderabad, et l'UNESCO a décidé de publier sa traduction Française, car c'est l'ouvrage le plus ancien sur le droit international dans le monde. La traduction est déjà complétée et n'attend que l'impression.

Dans son introduction, Sarakhsi assure que le **Siyar Kabir** est le dernier des ouvrages de Chaibâni à rédiger. Il assure en outre que lors de la publication du **Siyar Saghir**, son maître Auzâ'i l'avait critiqué pour manque de références du Hadith. Alors Chaibâni rédigea le **Siyar Kabir**, Auzâ'i ne pouvant plus que de faire des plus chaleureuses éloges. Mais il y a un anachronisme, car Auzâ'i mourut en 157, alors que Chaibâni n'avait que 25 ans seulement (et lui-même ne mourut qu'en 189). Si Chaibâni l'a rédigé vers la fin de sa vie, Auzâ'i n'était plus en vie. Selon Sarakhsi (**Mabsût**, t. 30, p. 287), Chaibâni a écrit la plupart de ses livres par deux fois, et avec une telle révision que les deux éditions du même ouvrage ont pris forme de deux ouvrages tout à fait différents. Est-ce qu'il a écrit le **Siyar Kabir** aussi par deux fois, les éloges d'Auzâ'i visant la première édition? Nous n'en savons rien.

MÉTHODE D'ENSEIGNEMENT

Ibn an-Nadîm nous informe que Chaibâni résidait près de Bâb ach-Cha'm, dans la rue Darb Abî Hanîfa, mais ne précise pas dans quelle ville. Nous savons par ailleurs que Chaibâni, tout jeune, déjà donnait des leçons à Kûfa, mais ici il s'agit probablement de Bagdâd. Ibn an-Nadîm continue: Dans la mosquée, il prenait place dans le centre, et ses élèves lisaient devant lui ses livres. Ar-Révendî, auteur du **Kitâb ad-daula** était son voisin (et donnait des cours dans même mosquée) et ses élèves aussi s'y rendaient. Ar-Révendî attendait délibérément le jour où Chaibâni faisait ses cours pour donner lui aussi ses cours. Et quand Chaibâni venait dans la mosquée, et un de ses élèves commençait à lire devant lui un de ses livres, les élèves de Révendî craient et faisaient du bruit pour le taire. Alors Chaibâni abandonna cette mosquée et se transféra à la mosquée al-Mu'allâq (suspendu?), qui se trouve près de la

porte de Darb Asad et qui donne sur Sâbât Rûmi... Et là on faisait devant lui lecture de ses livres (pour obtenir le certificat de l'exactitude des copies de ses auditeurs et aussi la permission de transmettre le livre aux autres).

Chaibâni est un des plus grands juristes du monde. Son travail surpasse le code de Justinien non seulement par l'ampleur des sujets traités mais aussi par le fait que Justinien n'a fait qu'adapter les livres existants du droit romains, avec quelques changements, tandis que Chaibâni n'avait rien devant lui, tout est sa création. Il se base sur le Coran et le Hadith, et c'est tout. Il a certes profité de son génial maître Abû Hanîfa qui l'a initié dans la méthode de raisonner et déduire les règles de la loi Islamique. Il se peut aussi que Chaibâni incorpore dans ses livres beaucoup de points soulevés et discutés dans l'Académie du droit fondée par Abû Hanîfa pour la codification du droit Islamique (J'en ai parlé longuement dans mon livre urdu **Imâm Abû Hanîfa ki tadwin-e qânun-e Islâmi**, traduit en turc par feu Kemal Kuşçu bey sous le titre **Imâm-ı Azam ve eseri.**)

Nous commémorons le 1200e anniversaire de sa mort en cette année 1389 de l'Hégire. Ses biographies ne précisent pas la date exacte de sa mort, mais dans un **A'râs-nâma**, en usage à Haiderabad, on précise, sans citer la source, que Chaibâni naquit en 132 H., et mourut le lundi 14 Jumâda'l-âkhira 189 H. (vers le 18 ou 19 Mai 805).

Nous nous inclinons devant sa mémoire et invoquons pour lui la grâce divine pour tout le bien que ce grand et pieux juriste a fait.

BIBLIOGRAPHIE:

Barbier de Meynard, Notice sur Muhammad ibn Hasan, dans JA, Paris, 1852, p. 406-419.

Brockelmann, Carl, GAL, I, 171-2, et Supplément concernant les mêmes pages.

Dimiroff, Iwan, Asch-Schaibânî und sein corpus juris al-ğâmî' aş-şagîr, dans MSOS, Berlin, 1908/2, xi, 60—206.

Encyclopédie de l'Islâm, s.v. Shaybânî, par Heffening.

Flügel, Gustav, Die Classen der hanefitischen Rechtsgelehrten, dans. Abh. Saechs. Ges. Wiss. phil.-hist., Bd 8. 1861, Leipzig, p. 270—358, et surtout p. 283—4.

Hamidullah, Muhammad, Codification of Muslim Law by Abû Hanîfa, dans «Ze- (Suite p. 64)

uhterem davetliler sevgili talebeler!

İhtisasım olmayan bir konuda konuşmanın zorluğunu itiraf la sözlerime bağlamak isterim. Ancak, siz Yüksek İslâm Enstitütüsü talebelerinin de halen hocası

bulunan sayın Prof. Dr. Recai Galip Okandan ile Prof. Dr. Selçuk Özçelik'in vaktiyle «Hukuk Tarihi» derslerine İstanbul Hukuk Fakültesinde benim de talebelik etmiş olmam, cesaretimi arttıran mühim âmiller arasındadır. Konuşmamın, bana ayrılan otuz dakikalık müsaade sınırları dahilinde kalacağımı takdir edersiniz.

★★★

SIYASİ VE BEYNELMİLEL DURUM:

Bugün malûmumuz olmayan sebepler yüzünden Avrupanın Şimalinde yaşayan Cermen kavim ve kabileleri, IV. asırdan itibaren başlayıp V. asra kadar süren bir «Göç» hareketi içine girmiş bulunuyorlardı. Doğu Avrupa veya Orta Asyadan itibaren artan bir tazyik, bu kavimleri Batı Avrupa ve Cenub topraklara itip Batı Roma İmparatorluğunun o sırada elinde bulunan ülkelere tecavüz etmeye sevk ediyordu. O sırada «Son imparatorluk» yahut «Dominatus» denen safhayı yaşamakta olan Batı Roma Devleti bu yarı vahşi, atılgan, cenkci ve «câhil» (★) Cermen kabilelerinin tecavüzlerini def edecek kudreti artık kendinde bulamıyordu. Nihayet M.S. 476 yılında, İmparator Romulus Augustus'un, Cermen ordularına o sırada kumanda eden Odoacre karşısında mağlûp olmasıyla Avrupada mutlak Cermen hakimiyetine dayanan yeni bir devre açılmış oldu. Cermenlerin Gotlar (Vizigot ve Ostrogot), Burgontlar ve Anglo-Sakson gibi kollarından bir diğerini teşkil eden Frankların taşıdığı ad ile anılan yeni bir devre bu suretle Avrupada açılmış ve Merovenj, Karlovenj ve Kapet'ler gibi sülâlelerin hakimiyet

İmâm Muhammed Şeybânî ile muâsır Avrupa'da hukuk (M. S. VIII - IX. Asırlar)

Doç. Dr. Salih TUĞ

tinde Avrupa tek bir idare etrafında birleştirilmeye çalışılmıştır. İşte Avrupadaki mezkûr Frank hâkimiyeti devrinde bu tevhit hareketinde göze en çok batan simâ, o sırada medeniyet dünyasının her sahada alemdarlığını yapmakta olan Müslümanlarla sıkı temaslar kuran Şarlman (hükümdarlığı: 768-814) olarak gösterilir ki, bu gün burada 1200. Hicri ölüm senesi devriyesini yapmakta olduğumuz İmam Muhammed ile muasir durumdadır.

Şurasını belirtelim ki, Avrupa cemiyetleri muhtelif mıntakalarda esasen Müslüman ordularıyla temasa gelmiş ve Akdeniz çevresine iyice yerleşen Müslümanları tanımak fırsatını elde etmişti. Batı Roma İmparatorluğunun yerini alan Cermenlerden Frank iktidarı bu yeni rakipler karşısında mücadeleyi kabul eden yegane kuvvet olarak gözükiyordu. Bunlardan Şarl Martel (689-741), Pepen (751-768) ve nihayet Şarlman (768-814) bu mücadele ve temaslarda isim yapmış kişilerdir. Gerçekten Müslümanlar, pek erken bir devirde başlattıkları Endülüs hakimiyetinden ayrı, M.S. 710 da Korsikayı zapt etmişler, 726 da Fransanın cenup bölgelerini fethetmişler, Fransa içlerine (Corcasson) ve hattâ İsviçre Alplerinin dar ge-

çitlerine (Catalonia) kadar varan geniş ve hareketli sahalarda koloniler tesis etmiş bulunuyorlardı. Ayrıca Sicilya tarikiyle Cenub İtalya üzerinde uzun asırlar süren katli hakimiyetler tesis etmişlerdi. Biz, Tiber nehrinin verdiği geçitten istifadeyle Müslüman deniz filolarının Roma şehrinin müteaddit defalar (En önemlisi 877 seferidir) kuşattıklarını ve bir defasında meşhur Sen Pol Kilisesine talan verdiklerini bugün biliyoruz. Müslüman Orduların arttırdıkları tazyik bir yandan, İspanya, Şimali Afrika ve Sicilya üzerinde ortaya çıkan yeni İslâm Kültür ve medeniyet merkezlerinin Avrupa üzerinde yarattığı müthiş tesirler diğer yandan, Pepen, Şarlman gibi muhtelif Cermen Krallarının Bağdat halifeleri nezdinde Batıda hâkim bu müthiş Müslümanlara karşı olmak üzere müttefik aramaya sevk etmiş bulunuyordu; bunlardan Pepen ve Şarlman'ın Hârûn'ur-Reşid ile mübâdele ettiği elçilik hey'etleri malûmumuzdur.

★ O devirde bu Cermen kabileleri, İslâm öncesi devrin müstrik Araplarının ictimai ve kültürel karakterini bize hatırlatan bir hususiyet taşımaktaydılar.

İÇTİMAİ VE HUKUKİ DURUM :

M.S. 476 yılında Batı Roma İmparatorluğunu istihlâf eden Cermenler, daha uzun asırlar kabilevi ve iptidai içtimai yapılarını muhafaza etmişler ve hukukî bünyeleri itibariyle de, Şarlman'ın islâhat ve Devleti yeniden teşkil etme şeklindeki gayretlerine rağmen, ananevi-örfi hukuk geçrevesi dahilinde kalmaktan öteye geçememişlerdir. Cermenlerde asıl içtimai yapı kabileye dayanır ve bunlar göçebe hayatı sürerlerdi. Her kabile şârii belli olmayan, teamüli ve gayri mektup iptidai bir hukukî nizâma tabî idi. Her bir kabilenin hukukî durumu ayrı esaslarda ve birbirinden ayrı ve farklı bulunuyordu.

Frank Kralı Şarlman Batı Roma İmparatorluğunun bütün Garb vilâyetlerini ve Almanyayı hükmü altına almış ve Avrupa vahdetini temin etmek üzere Papa III. Leon eliyle Roma-Cermen İmparatoru ilân edmişti. O, bu askerî ve siyasi muvaffakiyetini içtimai sahada da devam ettirmek istemiş ve ülkede yeknesak idare kurma ve gayri mektub bulunup teamüle dayanan kabilevi hukuk manzumesi yerine umumî kanunlar (bunlar Capitularis adını taşıyan beş-on sahifelik müdevvenattan ibaretti) vazetmeye çalışmış ve yeni maarif müesseseleri tesis edilmesi yoluna tevessül etmişti. Şarlman bu suretle Roma İmparatorluğunun vahdet arzeden eski bünyesini ihyâ etmeye çalışmıştır. Hatta büyük oğlu Şarl'ı tesis ettiği İmparatorluğa vâris tayin etmiş ve oğulları arasında Devletin bütünlüğünün bozulmamasını istemişti. Şurası açıktır ki onun bu tedbirleri boşa çıkmış ve ölümünden sonra kabilevi esaslara dayanan eski Cermen içtimai muhiti ve ananevi hukukî yapı tekrar yürürlük kazanmıştı ki biz onun ölümünden sonra bugünkü Fransa, İtalya ve Almanyanın esasını teşkil edecek şekilde yeni ve ayrı Cermen Krallıklarının Avrupada hayatîyet kazandığını görmekteyiz.

Bolonya Üniversitesi muhiti

vasıtasıyla nihayet XII. asır ve sonrasında başlatılan ihyâ hareketinden itibaren Roma Hukuku ve M.S. 325 de akdedilen İznik Konsülünden itibaren tekevvüne başlamış bulunan Kilise Hukuku, geniş çapta Avrupada tesir göstermesine kadar bu kıt'ada teamüli esasta an'anevi Cermen Hukuku geniş surette hâkim bulunuyordu. İşte bu Cermen Hukukunun Miladdan sonraki ilk asırlardan itibaren sahip olduğu **umumi vasıfları** şöylece sıralayabiliriz :

Cermen Hukuku yazılı olmadığından bizatihi kendi kendisinin kaynaklarından istifade etmemiz imkânsız bulunuyor. Buna rağmen Caesar, Tacitus gibi bazı Romalı müelliflerin eserleri bize Cermenlerin teamüli hukuku için dolaylı kaynakları teşkil ederler. Bu zümreye giren eserlerden ayrı masallar, efsaneler ve menkıbelerden istidlâl yoluyla istifade etmek de mümkün bulunmaktadır. Keza filolojik çalışma ve arkeolojik araştırmalar da Cermen Hukukunun mâhiyeti üzerinde bizi aydınlatabilmektedirler. Bu şartlar dahilinde biz, Cermen Hukukunun başlangıç ve menşei hakkında katî bir bilgiye sahip bulunduğumuz söylenemez.

Örf, ahlâk ve hukuk, hepsi birbirini içindedir; en mühim hususiyeti aleniyetti. Cermen kabileleri içinde cereyan eden bütün hukukî muameleler ve davalar kabile mensuplarının gözleri önünde hal ve fasledilirdi. Kabile mensuplarının teşkil ettiği Think (veya Ding) denen meclistler bu konuda yetkili hey'etlerdi.

Bu teamüli hukukda ilâhî bir menşei'e tesadüf edilmemektedir. Buna mukabil esasta, beşerî bir temel de mevcut değildir. Fakat Cermen kabileleri hukukun ezelden beri var olduğunu kabul ediyorlardı; onlara göre hukuk ihdas edilemez ve fakat aranıp bulunabilirdi ki bu halde örf ve âdete, teamüle müracaat edilecektir. Hukuk, menşei' itibariyle ilâhî olmamakla beraber

tekmil kabile mensuplarının müsterek ve umumi kanaatinde aranmalıdır. Hukuk belki de mahkeme kararlarıyla ve hukukcuların re'y ve kanatlarıyla tezâhür edebilir.

Her kabile ve zümrenin ayrı istikametlerde tekâmül ettirdiği kendilerine has hukukî manzume bu sebeble Şark, Garb ve Şimal Cermenlerinde pek farklı mecralara akmış ve ayrı Cermen zümrelerinin bir diğerinkine uymayan formalist, sembol ve merasimlere dayanan müstakil hukuklara sahip olmalarında âmîl olmuştur. Bir Cermen kabilesinin kendine has hukuku, bir diğer kabilenin mensubuna yani bir yabancı için geçerli değildi. İşte Cermenlerde mevcut kanunların şahsiliği esasını kaldırıp, Romalılara has kanunların umumiliği esasını getirmek isteyen Şarlman, almış bulunduğu yukarıda mezkûr tedbirlerine rağmen muvaffak olamamış ve ölümünden sonra Cermen hukuku ayrı ve değişik istikametlerde XII. asra kadar inkişaf edip durmuştur.

Şimdi, Cermen hukukunu daha yakından tanıyabilmemiz için bu hukukun bazı **hususî vasıflarından** da söz açmak istiyoruz :

MUHAKEME USULÜ'nde aleniyet asıldır. Beyyine olarak itiraf, şehadet, yemin, sened ve ordalis (= maznûnun ateşte yürütülmesi suretiyle suçluluğunun tesbiti) usullerine müracaat edilirdi.

TEBEA olarak üç sınıf asıldır: 1) Hürler, 2) Kolonlar (hür fakat toprağa bağlı kimseler), 3) Köleler. Daha sonraları bu durum, Yüksek asilzâdeler, ruhânî sınıf, küçük asilzâdeler, araziden mahrum hürler, yarı hürler ve nihayet köleler şeklinde daha değişik bir veçheye bürünmüştür.

TOPRAK HUKUKU esaslarına göre Cermen Kralları, Roma ülkesine tevarüs etmiş sayılır ve ancak Kral bu araziden bazı parçaları :

1. Kendi yakınlarına,
2. Harpte yararlık gösterenlere ve

3. Ma'bedlere tefviz edebilirdi. Beneficium, Precario ve Immunitat adını taşıyan muamelelerle yapılan bu tefviz üzerine, araziden istifade imkânlarına kavuşanlar :

1. Krala sadakat yemini ederler,

2. Kral adına asker besler ve bunları silahlandırır,

3. Kralın daveti üzerine Kral mahkemesine iştirak ederlerdi. Kral ile tebaası arasında bu şekilde doğmuş olan münasebete daha sonraları senyör - vasal münasebeti denecektir.

AİLE HUKUKU sahasında ise durum pek ilkel esaslara dayanmaktadır. Ailede erkek üstün bir hukukî mevkidedir. Aile reisi olan peder, aile fertlerini vesayeti altında tutar; kızları üzerinde hayatı boyunca, oğulları üzerinde ise erginlik çağına kadar hâkim vaziyetini muhafaza ederdi.

Evlenmeler yâ kızın velisine bir «ağırlık» (= başlık) parası ödemesi veya «kız kaçırma» suretiyle tahakkuk ettirilirdi. Kız evlenirken söz sahibi olmayıp, kadına miras hakkı dahi tanınmamıştı. Evlenirken verilen cihaz ve hediyeler dışında zevce nin mallar üzerinde bir tasarruf selâhiyeti bulunmuyordu.

Kadının zinası cezalandırılmakla beraber erkek bu konuda serbest idi. Kocanın vefatı halinde kadın artık yeniden evlene mezdi. Boşama hakkı ise sadece kocaya tanınmış bir hakdı. Kocanın karısı üzerinde sahip olduğu vesayet hakkı, koca ölünce erkek evlâda veya o yoksa kocanın erkek akrabalarına geçerdi.

Bu arada Şarلمان devri aile hukuku sahasında alâka çekecek bir müesseseden de bahsetmek yerinde olur ki bu, papazların çok kadınla evlenme hakkına o zaman sahip kılınmış olduklarıdır.

MİRAS HUKUKU sahasında gelişmemiş bir yapı hâkimdir. Vasiyet müessesesi mevcut değildir. Kız evlâd gayri menkule vâris olamaz. Şayet mütevef-

fanın erkek evlâdı yoksa kız çocuklar mevcut olsa bile, tereke ölenin erkek akrabalarına intikal ederdi.

Bibliyografya :

I - İslâm ilimleri ve medeniyetinin Orta Çağ boyunca Avrupa'ya müessir olmasını gösteren eserler :

1. Adıvar, Adnan, «Mukaddime», İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, C.I, s. I-XXI,
2. Ahmed Emin, Duhâ'ul - İslâm, Mısır 1952,
3. Dozy, R., Histoire des Musulmal d'Espagne, Leiden 1932,
4. Hunke, Sigrid, Allahs Sonne Über dem Abendland, Stuttgart 1965, (Fransızca tercümesi : Paris 1963),
5. Khudabakhsh, Contribution to the History of Islamic Civilisation, Calcuta 1905,
6. Mez, Adam Die Renaissance des Islams, (arapça tercümesi), Kahire 1940,
7. Runciman, Sir Steven, «Avrupa Medeniyetinin gelişmesi üzerindeki islâmî tesirler», Şarkiyet Mecmuası, İstanbul, C. III, s. 1-12, 13-24,
8. Steinschneider M., Die Europäischen Übersetzungen aus dem Arabischen, Graz 1956,

II - Müslümanların askeri ve siyasi alanda Orta Çağ boyunca Avrupada oynadığı roller hakkında eserler :

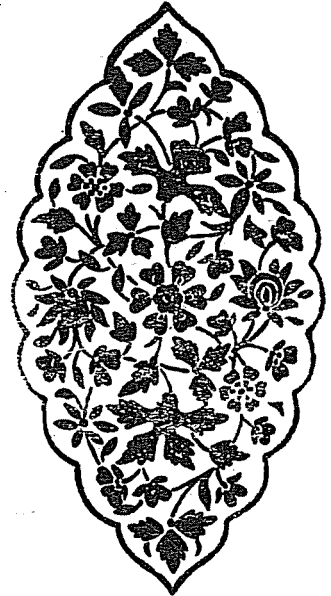
1. Amari, Storia dei Musulmani di Sicillie, Frenze 1854-1872,
2. Arslan, Şekib, Te'rih Gazavât'il-Arab fi Fransa, Mısır 1952,
3. Gay, Jules, Italie Méridionale et l'Empire Byzantine, Paris 1904,
4. Hitti, Ph. K., History of the Arabs, London 1956,
5. Lévi - Provincial, E., Histoire de l'Espagne Musulman, Paris 1950,
6. Roux, Jean-Paul, Islam en Occident, Paris 1959,
7. Sherwani, Haroon Khan, Muslim Colonies in France,

Northern Italy and Switzerland, Lahore 1955,

8. Vasiliev, A., Byzance et les Arabes, Bruxelles 1935 (?),

III - Cermen Hukukunun menşei ve Orta Çağda Avrupadaki gelişmesini gösteren eserler :

1. Ağaoglu, Ahmet, Hukuk Tarihi, İstanbul 1931-32,
2. Esmein, A., Cours Elémentaire d'Histoire du Droit Français, Paris 1925
3. Crozat, Ch., Amme Hukuku Dersleri, İstanbul 1946,
4. Çağıl, Orhan Münir, «Garp hukuk tarihinde Cermen Devri», Hukuk Fakültesi Mecmuası, İstanbul 1957, C. XXIII, s. 1-2,
5. Declaireuil, Histoire Général du Droit Français, des origines à 1789, Paris 1925,
6. Legras-Herm, Henri, Grundriss der Schweizerischen Rechtsgeschichte, Zürich 1935,
7. Okandan R. G., Umumi Hukuk Tarihi Dersleri, İstanbul 1951,
8. Regnault, Henri, Manuel d'Histoire du Droit Français, Paris 1947,

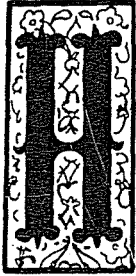

İmam Muhammed

eş - ŞEYBÂNİ

● BEKİR SADAK

(HANFİ FIKHİNİN TEDVİNİNDE İMAM MUHAMMED)

aneff uleması arasında meşhur olan bir söz vardır; derler ki:

«Fıkhi, yani İslâm hukukunu ashabdan Abdullah b. Mes'ûd r.a. ekmiş, Alkame b. Kays sulamış, İbrahim Nehaî biçmiş, Ebû Hanife ilim değeriminde öğütmiş, Ebû Yûsuf hamurunu tutmuş, İmam Muhammed de bu hamurdan ekmeğe yapıp, bunu herkesin faydalanabileceği bir hale getirmiştir.»

Bu sözle Hanefî uleması şunu kasdeder:

Fıkhi meselelerinin istinbâtı hakkında ilk konuşan Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anhdır. Onu bu hususta te'yid eden ve vuzuha kavuşturan Alkame b. Kays, dağınık mes'eleleri bir araya toplayıp, faydalanılabilecek bir hale getiren İbrahim Nehaî, fıkhi esaslarını çoğaltıp bu asıllardan fer'i mes'eleleri çıkaran ve çıkarma yollarını açıklayan Ebû Hanife, Ebû Hanife'nin vaz' ettiği kaide ve asıllar üzerinde çalışıp onlardan daha bir çok fer'i mes'elelerin istinbâtını yapan ve fıkhi usûlü hakkında eser meydana getiren Ebû Yûsuf, fer'i mes'elelerin istinbâtını biraz daha çoğaltan, onları tenkih eden ve müdevven eserler halinde kaleme alan da İmam Muhammed'dir.

H

★★★

aneff fikhinin tedvininde İmam Muhammed'in yerini belirtebilmek için evvelâ Hanefî fikhına, hatta bunu da iyi anlayabilmek için, önce Ebû Hanife'ye kadar olan fikhin durumuna kısaca temas etmek gerekir.

EBÛ HANİFE'DEN ÖNCE FIKHİN DURUMU NE İDİ?

Fikhin esas kaynakları Kur'an ve hadîs olduğuna göre, İslâm hukuku Hz. Peygamber ile başlamıştır. Hz. Peygamber's.a. zamanında dîni mahiyet taşıyan her mes'ele ve bu arada fikhî mes'eleler de bizzat kendisi tarafından hallediliyordu. Ashab-ı kiramdan da fikhî mes'elelerde temayüz edenler olacaktı. Kaynaklar bize yüzden fazla sahabînin fikhî mes'elelerle meşgul olduğunu söylerler. Fakat bununla beraber fıkhi henüz müstaklil bir ilim halini almamış, muntazam bir surette kitaplar halinde yazılmamıştı. Bunun böyle olması da tabii idi.

Birtakım mes'elelerin ilim halini alması, sistemleşmiş bir hale gelebilmesi için zaman lâzımdı; gartların tekemmül edip bir araya gelmiş olması icab ederdi. Önce hâfızalarda ve ancak dağınık sahifelerde tesbit edilmiş olan hadîsler, fetvâlar ve fikhî mes'eleler yazıldı. Medîne fukahâsı Abdullah b. Ömer'in, Hz. Âişe'nin, Abdullah b. Abbâs'ın fetvâları ile onlardan sonra Medînedeki tâbiinin fetvâlarını toplamağa başladılar. Bir mes'ele zuhurunda onlara bakarak hüküm veriyorlardı. Iraklılar Abdullah b. Mes'ûdun fetvâlarını, Hz. Ali'nin hüküm ve fetvâlarını, Kadî Şuryh'in hükümlerini ve diğer Kûfe kadılarının verdiği hükümleri topladılar. İbrahim Nehaî fetvâları ve esasları bir mecmûa haline getirdi. Ebû Hanife'nin üstadı Hammâd'ın da bir mecmûası olduğunu biliyoruz. Ashabdan da bazıları arasında bazı fikhî mes'eleleri not ederlerdi. Bazı rivâyetlerden Hz. Ali'nin bir kısım fikhî hükümlerin yazılı bulunduğu bir defteri olduğunu öğreniyoruz. Bu defteri yanında taşıdığı da söyleniyor.

İşte bu sahâbe devrinde fikhî hükümlerin not halinde deftere yazılma işi Tâbiin devrinde biraz daha ilerlemiş, notlar mecmûalar haline almıştı. Ancak bu mecmûalar halindeki mes'eleler sıraya konmuş, bahlara ayrılmış ve umum arasında yayılmış kitaplar halinde değildi.

Hz. Peygamber'in getirdiği ve kurduğu hukuk nizamını bizzat tatbik sahasına koyduğu Medîne sitesi bir asra yakın bir zaman sonra, yani Ebû Hanife'nin dünyaya geldiği tarihte geniş ve büyük bir devlet haline almıştı. Her sahadaki gelişme yanında fıkhi ilminde de büyük bir gelişme görülüyordu. Hanefî fikhinin, yahut diğer bir tabirle Irak fikhinin dayandığı tarihi zincirin ilk halkasını teşkil eden Abdullah b. Mes'ûd'dan sonra Alkame b. Kays gibi, İbrahim Nehaî gibi Hammâd b. Süleyman gibi büyük fıkhi üstadları yetişmişti. Bu tarihi silsileye üstadları vardı. Ebû Hanife devrinde bu fıkhi ekolünün meşhur İmam Malik'i de yetişmişti. İşte Ebû Hanife'den önce fikhî kısaca bu durumda idi.

EBÛ HANİFE DEVRİNDE FIKHİ :

Ebû Hanife, yüz yıldan fazla bir zaman içindeki çalışmaların neticesi olarak meydana gelen ve belirli bir inkişaf seviyesine yükselen fikhî

mes'elelerin biriktiği ve mecmûalar hâline geldiği bir zamanda ilmi faaliyetine başladı. Artık uzun bir tatbikat devri de geçirmiş bulunan İslâm hukukunun sistemleştirilmesi, müdevven bir ilim haline getirilmesi için gereken hukûkî malzeme birikmiş, bu malzeme üzerine bir çok çalışmalar yapılmış, dağınık mes'eleler bir araya getirilip toplanmıştı. Şimdi fikhin esaslarını tesbit edip çoğaltmak, bu asıllardan fer'i mes'eleleri istinbât etmek ve en mühimmi, istinbât yollarını açıklamak, mes'eleleri mevzuallarına göre kitaplar ve bablar halinde bir araya getirmek, bir kelime ile fıkıh ilmini tedvîn etmek, sistemli bir hale koymak sırası gelmişti.

Büyük fıkıh üstadı Ebû Hanife de işte bunu yaptı.

Evvelâ fikhî mes'eleleri muntazam esaslar dahilinde kitaplara, kitabları da bablara ayırdı. Önce Kitâb-ı tahâret'i, sonra Kitâb-ı Salât'ı, daha sonra diğer ibâdetlerle ilgili kitabları, ondan sonra da muâmelâta müteallik kitâbları tertib ve tasnif etti; sonunda da bir bütün halini alan bu hukuk sistemini mirasa dair kitab ile tamamladı.

Ebû Zehre, Ebû Hanife'ye tahsis ettiği eserinde Mekki'nin Menâkıb'inden şu pasajı nakleder:

«İslâm hukukunu ilk tedvîn eden Ebû Hanife'dir, ondan önce bunu kimse yapmamıştır. Ashab ve Tâbiin İslâm hukukunu kitaplar halinde bablara ayırarak tertib etmemişti. Onlar anlayış kudretlerine güveniyor, mes'eleleri hâfızalarına dolduruyorlardı. Onlardan sonra Ebû Hanife yetişti. Fıkıh ilmini yayılmış, dağınık bir halde buldu. Sonradan gelecek olan kötü neslin onu zâyı' etmesinden korktu. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştu: «Allah Teâlâ insanların elinden çekip almak suretiyle ilmi ortadan kaldırmaz. İlim, ulemanın ölümü sebebiyle ortadan kalkar. Cahil ruesa kalır. İlimleri olmadığı halde hüküm verirler. Hem saparlar, hem sapıtır- lar».

E bû Hanife işte bunun için fikhî tedvîn etti. Onu bablara ayırdı. Kitab halinde kısım kısım tertib etti. Kitab-ı taharetle başladı. Sonra namaz, sonra diğer ibadetleri yazdı. Arkasından muâmelât kısımlarını ele aldı; sonra da miras ile bitirdi. Önce tahâret ile başlayıp sonra namaz kısmına geçti, zira mükellef olan insan iman edip sağlam bir itikada sahip olduktan sonra ilk olarak namazla muhatab olur. Namaz ibadetlerin başıdır.» 1

Mekki, Ebû Hanife'nin İslâm hukukunu tedvîn mes'elesini, kötü neslin bu ilmi zayı' etmesinden korktuğuna bağlıyor. Biz ise, bunun doğru olduğunu kabul etmekle beraber, yukarıda söylediğimiz gibi, İslâm hukuku tarihinin bir buçuk asrı kapsayan tekâmülü, zeminin hazırlanması, imkânların ve şartların olgunlaşması neticesi olarak yapıldığına inanıyoruz.

EBÜ HANİFE'NİN ÇALIŞMA METODU :

E bû Hanife'nin çalışma metodu talebeleri ile mes'elelerin münakaşasını yaparak neticede bir karara varmak şeklinden ibârettir. Fıkıh konu-

sunda yazdığı bir eseri yoktur. Mekki'nin yukarıda arz ettiğimiz ifadesinde «tedvîn etti, sonra diğer ibadetleri yazdı» gibi ta'birler kullanılmışsa da, bundan maksat talebelerine yazdırdı olmak gerekir. Ebû Hanife'nin elimizde ve bilinen «el-Fıkhu'l-ekber» adında bir kitabı vardır ki bu küçük eser akaid mevzuundadır. Bunun bile Ebû Hanife'ye nisbeti söz konusu edilmiştir. Ebû Hanife'ye nisbet edilen «Müşned Ebî Hanife» de kesin olarak onun yazdığı eser değildir. İbn Hacer Askalanî de bu görüştedir.

EBÜ HANİFE'NİN FIKHİ NASIL TEDVİN EDİLDİ?

E bû Hanife'nin fikhini talebeleri tesbit ve tedvîn etmiştir. Onlar üstadlarının irşadı ve onun kontrolü altında bunu yapıyorlardı. Yine Mekki, Menâkıb'ında Ebû Hanife'nin mes'eleleri talebeleri ile birlikde nasıl incelediklerini şöyle anlatır:

«Ebû Hanife, mezhebini talebeleri ile müşavere ederek vaz' etmiştir. Tek başına kurmuş değildir. Dindeki ictihadında, Allah ve Resûlü için 'müminlere nasihatde çok samîmî idi. Mes'eleleri birer birer ortaya atar, onları her cihetden inceler, talebelerinin düşüncelerini dinler, kendi görüşlerini söyler, onlarla münazara eder, neticede bir görüş üzere karar kılar, sonra Ebû Yusuf bu kararı usû» le göre tesbit ederdi. Bu suretle usûl ve kaidelerin hepsi tesbit edilmiş oldu.» 2

Bir de Ebû Zehre'nin, İbn Bezzâzi'nin Menakıb'ından aktardığı şu satırları gözden geçirelim :

«Ebû Abdullah diyor ki: Ebû Hanife'ye kendi kavillerini okurdum. Araya Ebû Yusuf'un da kavillerini katmıştım. Onun sözünün yanı sıra Ebû Yusuf'un kavilini zikretmeyeğe çalışırdım. Bir gün nasılsa dilim kayıverdi. Onun sözünü zikrettikten sonra, burada başka bir kavil de var, dedim. O kavli söyleyen kim? diye sordu. Bundan sonra, zikretmiyeyim diye, Ebû Yusuf'un kavillerine işâret koyardım.» 3

B u rivayetler karşısında şu neticeye varıyoruz: Ebû Hanife fıkıh mevzuunda kitab yazmamıştır. Onun görüşlerini not etmek suretiyle talebeleri tesbit etmiştir. Bu notlar kendisine arz edilmiş, hat-ta bazan bizzat kendisi de talebelerine dikte etmiştir.

★★★

FIKHİ ÇALIŞMALARIN BU SEVİYYEYE ULAŞTIĞI DEVİRDE İMAM MUHAMMED EŞ-ŞEYBÂNİ NE YAPTI?

i mam Muhammed geniş hukuk kültürüne sahib, münazaracı, Hanefî fikhinin müdevven ve muazzam eserler halinde yayılmasında en çok

- 1) Mekki, Menakib-i Ebî Hanife, c. 2 s. 136
- 2) Mekki, Menakıb-ı Ebî Hanife, c. 2, s. 136
- 3) İbn Bezzâzi, Menakıb-ı İmam Azam, c. 2, s. 109

payı olan büyük bir hukukçu olarak İslâm hukuk tarihinde yer almıştır.

Talihi bir zattı. Zengin bir babanın evladı olarak dünyaya gelmişti. Babasından kalan büyük mirası 4 ilim yolunda harcamadan geri kalmadı. Kûfe'ye geldiği zaman geniş bir ilim muhitine giriyordu. Kûfe o zamanda fıkıh ve dil bilgisi bakımından mühim ve zengin merkezlerden biri idi. Basra'dan

su farkı vardı: Kûfe'de edebiyat ve dilbilgisinden başka, İslâm hukuku da kuruluş ve inkişaf devrinin en parlak günlerini yaşıyordu. Burada Kisaî, Ferrâ' gibi meşhûr lisan âlimleri yanında, Ebû Hanife, Ebû Yûsuf gibi İslâm hukukunun da büyük üstadları vardı. Bu muhit lisan, şiir, fıkıh ve hadîs bakımından geniş bir kültüre sahip olabilmek için gereken bir çok şartları içinde bulunduruyordu. İşte böyle bir muhite giren İmam Muhammed, Ebû Hanife'nin ölüm tarihine kadar dört sene derslerine devam etti. Ondan sonra hukuk bilgisini Ebû Yûsuf'un derslerine devam ederek tamamladı. Bundan sonra devrinin diğer ilim merkezlerindeki meşhûr âlimlerinden faydalanma sırası gelmişti. Şam'ın meşhûr âlimi Evzaî'yi, Mekke'nin İbn Uyeyne'sini, Horasan'ın Abdullah b. Mubârek adındaki âlimini ziyaret etti. Onlarla yaptığı ilmi musâhabelerle bilgisini genişletti. Bilhassa Medine'nin meşhûr âlimi İmâm Mâlik'i ziyaret etmesi büyük ehemmiyet taşıyordu. Üç sene onun yanında kaldı. Bir kaç defa kendisinden Muvatta'ı dinledi. Sonra İmam Malik'den rivayet ederek Muvatta'ı tedvin etti. Bu Muvatta'nın bir Hindistan baskısı da vardır.

Fakat bununla beraber Ebû Hanife'ye olan ilmi ve fikhî görüş bağlılığını devam ettirdi. Ve Medine'den döndükten sonra Hanefî mezhebi üzerine eserlerini tedvine devam etti. Bu ziyaretleri ile İmam Muhammed, Kûfe'deki Re'y ashâbının mesleği ile hadîs ashâbının başında gelen İmam Malik'in mesleğini ve Evzaî'yi tanımış oluyordu.

İşte bu suretle kendini yetiştirmiş olan İmam Muhammed talebelerine ders vermekle meşgul olurken, bir yandan da tedvin faaliyetini hızlandırarak Hanefî fıkının ilmi âbidelerini ortaya koyuyordu.

★★★

İMAM MUHAMMED'İN TEDVİN ETTİĞİ ESERLER :

Kaynaklarda İmam Muhammed'e ait bir çok kitaplar zikredilmektedir. Bunların hemen hepsi tamam olarak bize kadar gelmiştir. Yazmalarından başka büyük bir kısmının matbû'ları da vardır. Biz bunların yalnız bir kısmı üzerinde duracağız. Bunları teker teker ele almadan önce İmam Muhammed'e ait kitapların nasıl bir taksime tâbi tutulduğunu söyleyelim; umumî olarak bu kitaplar iki kısma ayrılır :

1 — Birinci kısmın adına «Zâhiru'r-rivâye» denir ki, hukukî mes'eleleri muhtevî olan bu kitaplar, tevâtür yolu ile geldiği için, kendilerine «açık rivâ-

yetli, rivâyetinde söz olmayan» anlamına bu isim verilmiştir.

Bu kitaplar İmam Muhammed tarafından yazılmış olan ve İmam Ebû Hanife ile İmam Ebû Yûsuf'un hukukî görüşlerini ihtivâ eden:

«El-Mebsût, yahut diğer adıyla Kitâb'ul-asl.
el-Câmiu's-sağir
el-Câmiu'l-kebir
es-Siyeru's-sağir
es-Siyeru'l-kebir
ez-Ziyâdât

adındaki altı kitâbtır. Bunların muhteviyatı Hanefî mezhebinin esasını teşkil ettiği için bunlara «Mesâil-i Usûl = Esas Mes'eleler» adı da verilir. 5

2 — İkinci kısım «Nevâdir, yahut gayr-i zâhiru'r-rivâye» adını taşıyan kitaplardır ki, bunlar da yine İmam Muhammed'in hukuk ile ilgili yazmış olduğu :

Keysâniyyât
Hâruniyyât
Curcâniyyât
Rakkiyyât

adını taşıyan kitaplardır ki, bunlar birinci kısımdakiler kadar kuvvetli bir tevâtüre ulaşmamıştır.

imam Muhammed'e nisbet edilen kitapların hiçbirinde hakkında söz edilmemiştir. Ancak Zâhid e'l-Kevserî bu kitaplar arasında yalnız «Kitâb el-hiyel» in İmam Muhammed'e ait olmadığını söyler.

Bir de şunu söyleyelim ki, İmam Muhammed tarafından yazılmış olan bu kitaplar yalnız onun kitapları değil, aynı zamanda Hanefî fıkının da esas kaynaklarıdır.

İstiraden şunu da arz edelim, Hanefî fıkının kitapları arasında «Vâkıât» adını taşıyan bir kısım daha vardır ki, bunlar hükümleri Hanefî mezhebinde açıklanmamış, yukarıda saydığımız kitaplarda bulunamayıp, sonradan Hanefî fakihleri tarafından ichtihad veya tahrîc yolu ile fetvâ şeklinde meydana gelen mes'eleleri muhtevîdir. Bu kabil mes'eleleri ihtiva eden kitaplara da «Fetâvâ, yahut Nevâzil» adı verilir.

İmam Muhammed'in meydana koyduğu eserler karşısında hayranlık gösterirken «ne muazzam mesâil!» demek, sönük ve yetersiz bir ifade olur. Bunlar arasında meselâ, «Kitâbu'l-asl» binlerle mesâil ihtiva eden kitaplara da «Fetâvâ, yahut Nevâzil»

İmam Malik'in rivâyetinde, Ebû Hanife'nin almış bin mesele va'z ve istinbat etmiş olduğu; diğer bir rivâyetde otuz bini ibâdetlere, kırk beş bini muâmelâta ait olmak üzere yetmiş beş bin mes'ele istinbat edip, bunların izâhını da yapmış olduğu göz-

4 Kaynaklarda İmam Muhammed'in babasından kalan mirasın 30 bin dirhem olduğu ve bunun yarısını dilbilgisi ile edebiyata, yarısını da fıkıh ile hadîs yolunda sarf ettiği söylenmektedir.

5 Kâtib Çelebi, Keşf e'z-zunûn c. 1, s. 107

önünde bulundurulursa, bütün bunları, kendi görüşlerini de ilâve ederek, eserler halinde bir araya getiren İmam Muhammed'in ne muazzam bir çalışma yaptığı hakkında bir fikir sahibi olabiliriz.

İmam Muhammed'in eserleri diğer bir bakımdan da iki kısma ayrılır:

1 — Birinci kısım «es-Siyeru's-sağir, el-Câmiu's-sağir» gibi «sağir = küçük» vasfını taşıyan kitaplardır. Bunlar Ebû Hanife'nin bizzat kendisinden nakledilen mes'eleleri değil, İmam Muhammed'in Ebû Yusuf vasıtasıyla ondan rivayet ettiği meseleleri ihtiva eder.

2 — İkinci kısım, «el-Câmiu'l-kebir, es-Siyeru'l-kebir» gibi «kebir = büyük» vasfını verdiği kitaplardır. Bunlarda İmam Muhammed, Ebû Hanifenin görüşlerini bizzat kendisinden rivayet etmiştir.

Bu taksim, bazı ulemanın görüşüne göre yapılmıştır.

§ İmdi bu eserlerin bir kısmını kısaca gözden geçirelim:

1 — Kitâb'ul-asl, yahut el-Mebsût.

Yukarıda da söylediğimiz gibi, bunların en hacimli «Kitâb'ul-asl, yahut el-Mebsût» adı ile bilinen kitaptır. Bu kitapta İmam Muhammed, Ebû Hanife ve Ebû Yusufun mezhebine göre furû-i fıkha ait olan mes'eleleri serd etmiş ve farklı düşündüğü her mes'eledede kendi görüşünü de ayrıca belirtmiştir. Bu büyük eseri ile «el-Câmiu's-sağir «ve» es-Siyeru's-sağir» adındaki eserlerinde umumiyetle Ebu Hanife'nin fıkhamı serdetmiş, öteki eserlerinde de kendi mezheb ve görüşlerini sunmuştur.

Kâtib Çelebi, İmam Muhammed'in bu eserin ihtiva ettiği bölümleri teker teker te'lif ettiğini söyler. Evvelâ, namaz mes'elelerini te'lif edip buna «Kitâb'ul-salât» adını verdiğini, sonra alım-satım mes'elelerini bir araya getirip bunu da «Kitâb'ul-buyû» diye adlandırdığını ve böylece her bölümü ayrı ayrı te'lif ettikten sonra, bunları bir araya toplayıp, kitabın gerçekde içinde her mes'elenin serdedilmiş olduğu bir eser halini aldığı ilâve eder. «el-Mebsût

= Mes'elelerin çokca serdedilmiş olduğu eser» adı da zaten buradan geliyor.

Bu kitabın İmam Muhammed'den rivayet edilen bir çok nüshaları vardır. En sağlamı talebesi Ebu Süleyman el-Cuzcânî tarafından rivayet edilmiştir. İslâm hukukcularının isim yapmış bir çok meşhurları tarafından şerhi yapılmıştır. İmam Şafii'nin bu eseri takdir edip, ezberlediği, ehl-i kitabdan bir Hakim'in de kitabı okuduktan sonra müslüman olduğu ve: «Bu, küçük Muhammed'inizin kitabı, ya en büyüğünün ki kim bilir nasıl?» diyerek hayranlığını ifade ettiği rivayet edilmiştir. 6 Kâtib Çelebi, diğer bir yerde de, 7 İmam Muhammed'in bu eseri ashabına dikte etmiş olduğunu söyler.

E serde, «Kitâb'ul-ikrah» den sonra «Kitâb'ul-siyer fi-ard'il-harb» adlı bir bölüm vardır ki, devletler umûmî hukuku ile husûsî hukukuna dair mes'eleleri ihtiva eder. Bu bölüm 44 babdan ibarettir. Bu bablar arasında «dâr-ı islâm ile dâr-ı harbde alım-satım», «ehl-i harbden biri ile evlenmek», «cezâların tatbiki» başlıklarını taşıyan bablarda Devletler hususî hukukunun mevzuuna giren mes'eleler bahis konusu edilmiştir. 8 Bundan sonra İmam Muhammed tamamen Devletler hukukuna dair «es-Siyeru'l-kebir» adındaki dünyâ hukuk tarihinde bu mevzuda yazılmış olan ilk eseri yazacaktır.

Kitâb'ul-asl son zamanlarda Mısır'da basılmıştır. Edisyon kritiğini Kahire Üniversitesi Hukuk Fakültesi Profesörü Dr. Şefik Şehâta yapmıştır. Edisyon kritik yapılırken Murat Molla, Feyzullah Efendi ve Dâru'l-kutub el-Mısırye'deki yazma nüshaların göz önünde bulundurulduğu ifade edilmektedir. Birinci cüz'ü «Kitâb'ul-buyû» ve's-selem» ile başlar, 333 sahifeden ibarettir. Rivayet, İmam Muhammed'in talebesi Ahmed b. Hafis tarafından yapılmıştır.

2 — es-Siyeru'l-kebir:

es-Siyeru'l-kebir, bugün Devletler Hukuku adını verdiğimiz hukuk dalına ait bir kitaptır. İmam Muhammed'in son te'lifi olduğu söylenir. Bu eserinde İmam Muhammed harp ve sulh ile ilgili bir çok mes'eleleri ele almış ve bütün bunları incelerken Kur'an ve hadise dayanmıştır. O zamana kadar müslümanların yaptığı harpler ve fetihler esnasında ortaya çıkan mes'eleleri de göz önünde bulundurmış ve bir çok yerlerde kıyas müessesesine müracaat ederek, yepyeni hükümler vaz' etmiştir. İlmî şahsiyetinin ve istiklâlinin en çok dile geldiği eser muhtemelen budur. «el-Câmiu'l-kebir» için de aynı mütalâa yürütülebilir.

Bu kitapta muhârib tarafların esirlerine ait hükümler, eman talebi, kısımları ve talebin şekli, dar-ı harbden dar-ı islâma gönderilen hey'etler, sulh ve tahkim, ehl-i harbin harbde istiyâ ettiği arazi, dar-ı harbdeki müslümanlar, muahadelerin nakzı, harb cürümleri ve harb ve sulh ile ilgili bir çok mes'eleler bahis mevzuu edilmiştir.

H alife Harun er-Reşid'e takdim edildiği zaman büyük takdir ve hayranlıkla karşılanan bu kitabın üzerinde Osmanlı devleti tarafından da ehemmiyetle durulmuştur. Eser Sultan Mahmud zamanında Türkçeye terceme edilmiş, ve Osmanlıların Avrupa devletleri ile olan savaşlarında müracaat edilen esaslı bir kaynak olarak kullanılmıştır.

Şemsu'l-eimme es-Serahsî, bu kitabın gerhine başlarken İmam Muhammed'in son tasnifi olduğunu kaydeder.

6 Kâtib Çelebi, Keşfe'z-zunûn, c. 2, s. 1581

7 Keşfe'z-zunûn, c. 1, s. 107

8 İmam Muhammed eş-Şeybânî, Kitâb'ul-asl, Murat Molla, No: 1348-1041 İstinsah tarihi; Feyzullah, 664-669 istinsah, 750 H.

Eserin mahiyeti tetkik edilince, Devletler Hukukunun babası olarak bilinen XVII.ci asırda yaşamış Hollanda'lı Grosiyus (Grotius 1583-1645) den tam 800 küsur sene önce Devletler hukukuna ait olan ilk eserin İmam Muhammed tarafından yazılmış olduğu ortaya çıkar.

Serahsi'nin şerhi ile birlikte bu eserin edisyon kritiğini yapmış olan Dr. Salahaddin el-Müneccid yazdığı mukaddimesinde şöyle der :

«İmam Muhammed eş-Şeybânî'nin Devletler Hukuku bakımından tarihi değerini idrak etmiş bir kısım batılılar son zamanlarda Göttingen şehrinde bir «Şeybânî Devletler Hukuku Cemiyeti» kurmuşlardır. Cemiyetin gayesi İmam Muhammed'i tanıtmak, Devletler Hukuku sahasındaki görüşlerini ortaya koymak ve bu mevzuu ile ilgili müellefatın nesretmektir.»

el-Müneccid devam ederek der ki:

«Bu kitab yalnız Harûn er-Reşid'in medâr-ı iftihar olan bir kitab değil, belki İslâm düşüncesinin her devirde iftihar edeceği bir ilim âbidesidir. O İslâm düşüncesi ki, Avrupa'da Devletler Hukuku ve kanun koyuculuk adına henüz hiçbir fikir yok iken, daha milâdî IX.cu asırdan beri ehl-i harb ile dâr-ı İslâma müteallik ahkâm vaz' etmek suretiyle Devletler hukukuna dair kitab verme bakımından öncelik şerefini kazanmıştır.»

Eserin birçok yazma nüshaları vardır. Brokelman İstanbul, Türkiye, Viyana ve Dimışık Kütüphanelerinde 17 nüshası olduğunu söyler. el-Müneccid, bunlardan başka, daha on bir nüsha tesbit ettiğini kaydetmektedir.

Kaynaklarda kitabın tasnifi hakkında şu rivayet vardır: İmam Muhammed'in te'lif ettiği «es-Siyeru's-sağir» adındaki kitabı, Şâm âlimi meşhur Abdurrahman b. el-Evzâî görünce: Bu kitab kimin? diye sormuş. Irak'lı Muhammed'in, demişler. Bunun üzerine Evzâî: Irak'lılara ne oluyor, onlar bu mevzuda kitab yazabilirler mi? onların bu hususda bilgisi yoktur, demiş. Bu söz İmam Muhammed'in kulağına gidince, derhal harekete geçmiş ve es-Siyeru'l-kebir'i yazıp bitirinceye kadar uzlete çekilmiş. Kitab tamam olduktan sonra Evzâî kitabı görüp tetkik edince, demiş ki, içinde hadis-i şerifler olmasaydı, yani yazdıklarını hadislere istinad ettirmiş olmasaydı, bizzat kendisi ilim yapıyor, ilim vaz' ediyor, diyecektim. Muhakkak onun görüşünde doğruyu Allah ta'yin ediyor; Allah doğruyu söyler ve her ilim sahibinden daha âlimi vardır.

Harun er-Reşid kitabdan haberdar olunca, evlâdlarını mürebileri olan İsmail b. Tevbe ile birlikte bu kitabı dinlemek üzere İmam Muhammed'in meclisine göndermiş ve hepsi birlikte kitabı bizzat kendisinden okumuşlardır. Sonradan bu kitabın ravisi olarak İsmail b. Tevbe ile Ebû Süleyman el-Cûzcanî teayyün etmiş ve kitab bize onların rivayeti ile gelmiştir.

3 — el-İktisâb fi'r-rizk'l-müstetâb:

Bu eserin aslı bize kadar gelmemiştir. Elimizde olan ve bilinen muhtasarıdır. Bunu, İmam Muhammed'in talebesi Muhammed b. Semâa ihtisar etmiştir. Bir matbu nüshası Mahmut Arnus'un himmeti ile neşredilmiştir. Mahmut Arnus, esere yazdığı mukaddimesinde şöyle der:

«Araştıracımın hatırına gelebilir ki eski ulema bazı ilmi mevzular hakkında eser yazmamıştır. Bu mevzular hakkında ya az yazıldığından veyahut yazılanlar bize kadar gelmediğinden böyle düşünülebilir.»

Eskilerin bıraktığı ilmi mirâsın muazzam bir kısmı zamanla zayı' olmuştur. Fakat bunlardan az dahi olsa, bir kısmının bize kadar gelmiş olması, onların bir çok mevzulara temas ettiklerini gösterir.

Meselâ, devletin malî nizamı hakkında malûmat sahibi olmak isteyen, Ebu'l-Kasım'ın Kitab'l-Emvâl'ini, Yahyâ b. Âdemin Kitab'u'l-harac'ı ile Ebû Yusuf'un Kitab'ul-harac'ını ve İbn Receb el-Hanbelî'nin Kitab'u'l-istihrac li-ahkâm'l-harac'ını okuyabilir. Bu ve benzeri kitablara, o devirde eski ulemanın devlet maliyesi ile ilgili görüşleri hakkında tatminkâr bilgi vermektedir.

Siyasi nizâm, yani âmme hukuku ve idaresi hakkında malûmat almak isteyen de Kadî Mâverdi'nin el-Ahkâm el-Sultaniye'si ile Ebû Ya'lâ Muhammed b. el-Hüseyn el-Hanbelî'nin el-Ahkâm es-Sultaniye'sine ve Siyaset-i şer'iyye'ye dair yazılmış diğer kitab ve risalelere müracaat edebilir. Yine eski ulemanın mal, malî geliştirmenin yolları ve rızkı te'min için çalışmak hakkında bilgi edinmek isteyen de, bu konuda yazılmış olan kitablara tetkik edebilir.»

Şimdiye kadar bildiğimize göre bu mevzuda yazılmış ilk kitab İmam Muhammed'in «el-İktisâb fi'r-rizk'l-müstetâb» adındaki eseridir.

BİBLİOGRAFYA

eş-Şeybânî, Muhammed b. el-Hasen, Kitab'u'l-Asl (el-Mebsût), es-Siyeru'l-Kebir, el-Câmir'l-Kebir, el-İktisâb fi'r-rizk'l-Mustetâb ve metinde adı geçen diğer eserleri.

Kâtip Çelebi, Keşfu'z-zunûn an esâmî'l-Kutub ve'l-funûn.

İbn Hallikan, Vefeyâtu'l-A'yân.

Lammens A., L'İslâm.

Ebû Zehre Muhammed, Ebû Hanife, Mâlik, Şâfi'i.

Şehata, Dr. Şefik, Kitab'u'l-Asl'in edisyon kritiğine yazdığı önsöz.

Schacht, Joseph, Esquisse d'une Histoire du Droit Musulman.

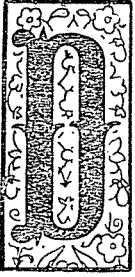
el-Müneccid, Dr. Salâhaddin, Şerhus's-Siyer'l-Kebir'in edisyon kritiğine yazdığı önsöz.

Arnus, Mahmûd, el-İktisâb fi'r-rizk'l-Mustetâb'ın Mısır baskısına yazdığı önsöz.

el-Bagdâdî, İsmâil Başa b. Muhammed, Hediyyetu'l-Arifin Esmâu'l-muellifin ve Âsâru'l-musan-nifin.

Profesör Majid Khadduri'nin "İslâm Devletler Hukuku" (Şeybânî'nin Siyer'i)

Yazan : Prof. Dr.
Muhammad Hamidullah
Tercüme : Dr. Yusuf
Ziya Kavakçı

Devletler Hukukunu siyasetten ve takdîrlikten ayırma işinde müslümanlar birinci oldular; düşmanın islâm adliyesine müracaat edebileceği şekilde onu hukukun bir kısmı ve parçası haline getirdiler. 1400 sene önce ilk defa müslümanlar (bugün bile esası bir istisnadırlar), müslüman olsun, gayr-ı müslim olsun bütün dünya insanların dünyevî işlerde eşit olduklarını ilân ettiler; ırk, din ve iktidar tefriki yapmadılar.

İSLÂM DEVLETLER HUKUKU EDEBİYATINA YENİ BİR

İLÂVE :

Washington'da John Hopkins Üniversitesi profesörü Majid Khadduri (2) son günlerde «İslâm Devletler Hukuku (Şeybânî'nin Siyer'i)» adı altında çok faydalı bir kitap neşretti (Baltimore 1966). Tetkikinde bir kaç husus dikkatimi çekti. Buna, 314 sayfaya 3 sterlin, 4 şilin ve 0 peni (100 kûsür T.L.) fiyat konmuştur. Bana öyle geliyor ki müellifin herhangi bir kusuru olmaksızın «dokunulmazlık» mefhumu «medenî» Batı'da hüsnü kabul görmekte ve bu da fakirliğe zemin hazırlamaktadır. İktisaden fakir memleketler halkının, Cenab-ı Hakk'ın mukaddes emaneti olan ilme yaklaşmalarına mani olunmaktadır.

Lahey'deki Milletlerarası Adalet Divanı hakimi Jessup Bey, 10 sayfalık bir ön-söz yazmıştır. Bunu paragraflarının bol bol numaralandığı Şeybânî'nin eserinden önce mütercimim 74 sayfalık bir girişi takibeder. Aşağı yukarı 50 varakın tercümesi olan 1-1739 paragrafları 75-292 sayfalarını kapsar.

Prof. Majid Khadduri, Hârûn-i Resîd'in (vefatı 809 milâdî) ve Şarîman'ın (vefatı 814 milâdî) muasır İmam-ı Muhammed Şeybânî'ye ait bir hukuk mecellesindeki (corpus juris) «Devletler Hukuku» bölümünü tercüme etmiştir. Şeybânî'nin esas eseri Kitâb'ul-Asl (öteki adı Kitâb'ul-Mebûs), henüz yazma halindedir; ancak neşri ele alınmış ve ilk cildi (şimdi iki cilt) pek yakında Hyderabad-Deccan'daki Dairet'ul-Ma'ârif tarafından yayımlanmıştır.

Devletler Hukukunu (yani harp, sulh ve tarafsızlık hukuklarını) en evvel siyasetten ve takdîrlikten ayıranların dünyada müslümanlar olduğu hattâ onu düşmanın İslâm adliyesine müracaat etme hakkına sahip bulunduğu hukukun bir kısmı ve parçası haline koyanların yine müslümanlar bulunduğu şimdi çok iyi bilinmektedir.

(1) Bu yazı Dr. Hamidullah'ın The Islamic Review Vol. 54 Nos 7 ve 8 (London July-August 1966/Rebî'us-Sâni-Cumâdî'ul-Ülâ 1386 h.), s. 32-35'te neşredilen A Review of Professor Majid Khadduri's «Islamic Law of Nations (Shaybani's Siyar)» adlı tenkit yazısının tercümesidir. Ancak tercüme bizzat müellif tarafından yapılan ve bende mahfuz bulunan tashihler ve ilâveler dikkate alınarak yapılmıştır (Mütercim).

(2) Bu adın Türkçe okunuşu ve yazılışı Mecid Haddûri şeklindedir. Biz müellifin adının lâtin harfleriyle yazılan şeklini aynen muhafaza etmeyi faydalı bulduk (Mütercim).

İhtimal ki en eski mefhum Tevrat menşelidir; Tevrat'ta yer almaktadır (bkz. Tesniye XX 10-17 I Samuel, XV, 1-3). Batılılar arasında **Aristo** (Siyaset, I, bölüm 7) «tabiatın barbarların (yani yunan olmıyanların) yunanlıların kölesi olmalarını gerektirdiği» şeklinde düşünmüştür. Yunanlılar için bir «dünya harbi», küçük yarım-adalarnın bir kaç şehir devletleri arasında yapılan savaş idi. Tabii olarak onların Devletler Hukuku, başkalarının hiç bir «hakka» sahip bulunmadığı yunan şehirleri sakinlerine inhisar etti. Romalılar biraz daha iyi idiler ve dünya küresinin daha büyük bir kısmında hakimiyet kurdular. Onlar kendileriyle dostluk anlaşması münasebetlerine sahip yabancılara haklar tanıdılar. 1856 yılı gibi geç bir tarihte Avrupa Devletler Hukuku beyaz hristiyan milletlerine münhasır idi; sadece siyasi ve madeten pratik zaruretler ki onları papanın emirlerinden sarf-ı nazar etmeye ve müslüman Türkiye'yi Devletler Hukukunun hak ve vecibeleri hususunda eşit bir aza olarak tanımaya zorladı. Bu şekli **Paris Anlaşmasından** pek sonra bile muannit kimseler bu hakkı inkâr etmeye devam etmiştir. (Meselâ **Wolsey, International Law**, New York 1889). Bugünkü medenî asrımızda bile bütün insanları hak bakımından «Birleşmiş Milletler Teşkilâtı»nın üyesi olmaya lâyık görmemektedirler; Milletlerarası haklara ve vecibelere iştirak edebilmeleri için Birleşmiş Milletlere aza olan devletlerin medeniyet ve kültür sahibi olduklarına ekseriyetle kabul edilmelerine ihtiyaç vardır.

İSLÂM DEVLETLER HUKUKUNUN HZ. MUHAMED'E MUASIR OLAN BAŞLANGICI

1400 yıl önce müslümanlar ilk defa, müslim olsun, gayr-ı müslim olsun bütün insanların dünya işlerinde eşit olduklarını beyan ettiler (bkz. Meselâ, **Debûsî, Kitâb'ul-Esrâr**, «Devletler Hukuku» bölümü); aslâ din, ırk ve kuvvet tefriki yapmadılar. Tetkik konusu edilen kitap, klâsik müslüman hukukçularca işlenen mevzuun ne en eskisi ve ne de en çok nihâisi olmadığı halde bu konu hakkında edebiyata çok faydalı bir ilâvedir.

Siyer müslümanlar tarafından Devletler Hukukuna verilen bir addır. Müslüman devletlerin ecnebi devletlerle münasebetleri hususunda tatbik edilen kaideler grubu olarak Devletler Hukuku, bizzat Hz. Peygamber devrinden beri müslümanlar tarafından mecburi olarak kullanılmıştır ve kaidelerinin çoğu Kur'an ve Hadis'te zikredilmiş bulunmaktadır. Ne var ki onun hukuk mecmualarında ayrı ve müstakil olarak ele alınışı daha sonra olmuştur. İslâm Hukuku üzerinde ilk yazarın kim olduğunu tam olarak bilmemekteyiz. Şüphesiz **Zeyd b.'Alî** en eskisi değildir; ancak bize kadar gelen en eski kitap ona aittir. O, 120/738 veya 122/740'da vefat etmiştir. **Kitâb'ul-Mecmû fi'l-Fıkh** isimli kitabında müslümanların Devletler Hukukuna verdikleri ad olan siyer hakkında tam bir bölüm mevcuttur. Fakat siyer üzerinde en eski müstakil kitap **Ebû Hânîfe**'ye (ö.150/767) atfedilir. Filhakika **Tavâh'ut-Te'sis** eserinde **İbn-i Hacer** şu beyanda bulunur: «Siyer hakkında en önce kitap yazan **Ebû Hanîfe**'dir; **Evvâ'î** ona bir reddiye yazdı; sonra da **Ebû Yûsuf** (Şimdi tab-edilmiş olan) hususî bir kitabından hocası **Ebû Hanîfe**'yi **Evvâ'î**'ye karşı müdafaa etti; daha sonra **Şâfi'i**, her üçünün fikirlerini canlı münakaşaları içinde tenkidetti; **Siyer'ul-Evvâ'î** (**Evvâ'î'nin Siyer'i**) adlı kitabı, muazzam eseri **Kitâb'ul-Umm**'de bir bölüm halinde ortaya koydu. Bizim yazar **Şeybânî** bu münakaşaların muasiridir. Aşağıda bu hususu yeniden ele alacağız.

Kitap bir çok bakımdan önem taşır. **Ebû Hanîfe**'nin dışındaki kaynaklardan öğrenilen Peygamber hadislerini ihtiva eden birinci bölüm hariç her şey, **Ebû Yûsuf** tarafından sorulara verilen cevaplar halinde **Ebû Hanîfe**'ye ait fikirler olarak nakledilmiştir. **Şeybânî** şurada burada bazı izahlar ekler veya kendi fikrini sunar; ancak esas itibarıyla eser **Ebû Hanîfe**'nin (Prof. **Khadduri**, bu kitabın **Şeybânî**'nin fikirlerini ve metodunu aktardığı manasında sayfa 50'de verilen görüşünü yeniden tetkike almalıdır). Yukarıda söylendiği gibi burda **Kitâb'ul-Asl**'ın bir bölümüne sahibiz; ancak **Kitâb'ul-Asl**'ın tamamı böyle telif edilmiş değildir. Filhakika bu özelliğe sahip bir kaç bölüm mevcuttur; kalanların hepsi **Şeybânî**'ye ait olarak sunulur. Muammayı hal için biz aşağıdaki hususu teklif cür'etinde bulunuruz :

Evvelâ **Şeybânî**'nin kendi **Kitâb'ul-Asl**'ını iki defa yazdığını ve el değmiyen çok az kısmının kaldığı hususunda **Serahsi** tarafından açıkça zikredilen (bkz. **Mebûsût**, cilt 30, s. 278 ve 289; bu kitap **Şeybânî**'nin **Mebûsût**'u ile karıştırılmamalıdır) hakikati kafada tutalım (**Asl**, tab'ı 20 cilt tutacak muazzam bir eserdir). Öyle gözüktüyor ki başlangıçta o, **Ebû Hanîfe**'nin parlak risâlesini büyük **Asl** eserine almayı kâfi görmüştür; o sırada zaten müstakil ve hacımlı bir kitap olan **Kitâb'us-Siyer'il-Kebir**

adlı eseri telif ettiğinden dolayı ikinci defa kaleme alışında birincisine yalnız Hz. Muhammed'in hadislerine taalluk eden bir kısım ekledi ve başka dokunmadı. Kaydı gereken bir diğer nokta da Serahsi'nin *Mebşûr*'unun aslında Şeybânî'ye ait *Asl*'ın hülâsası olan *el-Hâkim*'in *el-Muhtasar*'ul-Kâfi adlı eserinin şerhi olduğudur.

İmdi, *Muhtasar*'ul-Kâfi'nin siyer bölümleri (İstanbul yazması) ile Şeybânî'nin siyer bölümleri arasında mutlak olarak hiç bir benzerlik yoktur. Serahsi «siyer» bölümüne yaptığı şerhinde onun *Kitâb'us-Siyer'is-Sağir*'in şerhi olduğunu uzun uzun beyan eder (Tercüme-i hal müellifleri tarafından Şeybânî'ye *es-Siyer'us-Sağir* ve *es-Siyer'ul-Kebir* diye iki ayrı kitap isnad edilir). Buradan ben, Prof. Majid Khaddûri tarafından tercüme edilen bölümün *Asl*'ın ilk neşir şeklinden (*first draft*) geldiği, *el-Hâkim*'in ve Serahsi'nin eserlerindeki Ebû Hanîfe'nin risalesinin yeniden işlenmesinden (*reproduction*) başka bir şey olmayan, fakat tamamen Şeybânî'ye ait orijinal bir eser bulunan ikinci yayından (*second draft*) geldiği neticesine vardım. Arzı bir beyan olarak İslâm Hukukunu tedvin için Ebû Hanîfe'nin 40 üyesi olan bir *Hukuk Akademisini* kurduğu vak'asını; teferruatlı bir tarzda izah etmiş olduğum gibi (*The Islamic Review*, April 1957)³ Ebû Hanîfe'nin hayatında dikkate değer herhangi yeni malzeme veya yeni meseleler ortaya çıktığında yeniden gözden geçirme veya ilâvede bulunma işi de ihmal edilmeyen bütün mevzular bölüm bölüm telif edildiğini ifade ederim. Bu münasebetle herhangi bir hususun münakaşası bitince müzakereleri Ebû Yûsuf'un kaydettiği rivayet edilir. Burada tercüme edilen bölümün aynı hususiyeti taşıması mühim bir şeydir: Bütün kitap bu tarzda ifade edilmiştir: «Ebû Yûsuf ben Ebû Hanîfe'ye sordum... ve o şöyle cevap verdi... der», ve orada 860'dan fazla soru ve aynı miktarda cevap mevcuttur. Prof. Khadduri (s. 25) bunu tafsilâtı olarak münakaşa etmemekte ve karıştırmış gözükmektedir.⁴

PROF. KHADDURİ'NİN BEYANLARINDA BAZI KUSURLAR

Biz, İbn-i Hacer'in çok eskiden beri gerek Heffening'e ve gerekse başkalarına malûm olan önemli bir iktibasını yukarıda zikrettik. Prof. Khadduri'nin bunu bilmediği anlaşılmaktadır. En azından 6 yerde o, siyer hakkında en eski eserin *Evzâ'i*'ye ait olduğunu tekrar eder; hattâ onun müstakil bir eser olduğunu ve «tam metnin» elde bulunduğunu açıkça teyid eder (s. 24, satır 10 vs.). Altı satır yukarıda o, *Evzâ'i*'nin siyer'inin bize sadece parçalar halinde ulaştığını söyler. *Evzâ'i*'nin kendi eserini *Ebû Hanîfe*'nin kitabını red için yazdığını bildiği halde o, durmadan Devletler Hukuku sahasında ilk eser yazanın *Evzâ'i* olduğunu tekrar eder; hattâ *Evzâ'i*'den bahsettikten çok sonra *Ebû Hanîfe*'den bile söz eder (s. 25). Eminim ki *Evzâ'i* siyer hakkında hususi hiç bir kitap yazmamış, fakat sadece *Ebû Hanîfe*'nin kitabına bir red diye yazmıştır. Her ne ise öncelik yaş bakımından da *Evzâ'i*'den daha yaşlı olan *Ebû Hanîfe*'ye tanınmalıdır.

Prof. Khadduri'ye (s. 23) göre İmam-ı Mâlik, *Muvatta*'ındaki çok kısa bölümüyle bu sahada ve mevzuda pek alâkalı değildi. O, hal tercümesinin yazarları tarafından siyer hakkında olan tam bir kitabın Mâlik'e isnad edildiğini bilmez gözükmektedir. Ayrıca bu konuda hepsi de muasır olan *Fezâri*, *Vâkidi*, *Züfer* ve daha bir çokları tarafından yazılmış siyer adlı kitaplar mevcuttur. Sonraki asırlarda bu konuda susulmuştur. Böyle muayyen bir devirde bu hareket ve canlılık nedendir? Mesele Prof. Khadduri'nin zihnini kurcalamıyor. *Hyderabad-Deccan Osmanîye Üniversitesi*nden merhum Prof. Manâzır Ahsan Gilâni bu soruyu vaz'etti ve parlak bir

(³) (bkz.) Hamidullah İmam-ı Azam ve Eseri, İstanbul 1963. (Mütercim)

(⁴) 1200'ncü ölüm yıldönümü dolayısıyla İstanbul'da tertib edilen Şeybânî Sergisi sırasında (Mayıs 1969), *Kitâb'ul-Asl*'ın iki çeşit yazması olduğu görülmüştür. Yazmaların büyük kısmında bazı bölümler (bilhassa tahâret, salât, savm, zekât, sayd ve zebâih, mükâtebe, cinâyât ve siyer), «ben dedim: ... mesele ile alâkalı re'yinizin ne olduğunu bana söyley misiniz; o dedi ki...» tarzında soru ve cevap şeklinde kaleme alınmıştır. Fakat bir başka yazma çeşidinde (meselâ *Carullah*, No. 575, 576) aynı bölümler, tıpkı diğer bölümler gibi, umumi izah şeklindedirler. Alt bölümlerin başlıkları da bir çok hallerde her iki grupta birbirinden farklıdır. Bazı alt bölümler birinde veya diğerinde hiç mevcut değildir. Adı geçen bölümlerin revizyonundan veya yeniden kaleme alınışından bizzat Şeybânî'nin mi yoksa ravilerinden birinin mi sorumlu bulunduğu tahkik mevzuudur.

(Bu dip not müellif tarafından yapılan bir ilâvedir; makalenin aslında yoktur. Mütercim.)

cevabını verdi. Hakikaten o zamanlar kötü idareleri dolayısıyla Emevilere karşı isyanlar oluyordu. **Ebû Hanife**, rejimi islah için diğer çareler kâfi gelmediği zaman kılıç kullanmanın veya silahlı ihtilâle gitmenin meşru olduğu kanaatında idi; **Evzâ'î'nin** şu beyanı meşhurdur: «Kılıcı getirinceye kadar biz Ebû Hanife'den gelen her şeye tahammül ettik.» **Evzâ'î**, **Şam** ve **Beyrut** menşeli idi ve bu suretle de Emevileri eli bıçaklı şî'ilerden daha çok seviyordu. **Mâlik'in** ve daha başkalarının da sofu müslümanlar olarak kan dökmek hoşlarına gitmiyordu. Ebû Hanife Abbasilerin iktidara gelmelerinden sonra bile fikrini değiştirmede; **Mansur'un** emriyle hapse atılması (775 millâdi) bundan dolaydır ve **Me'mun** devrinde Bağdad kadısı olan **Vâkidi'nin** kitabı da bu münasebetle yazılmıştır. Tetkik konusu olan kitapta «hâlûka isyan olan bir işte mahlûka itaat edilmez» hadisine yapılan devamlı atıflarda biz münakaşanın açık delillerinin görmekteyiz.

TARAFSIZLIK

Hâkim Jessup önsözünde (s.1x) İslâm Hukukunda «tarafsızlığın tanınmadığını» ifade eder. Fıkıh kitaplarında bu konu üzerinde hususî bölümlerin mevcut olmadığı muhakkaktır. Ancak harp hukuku münasebetiyle sık sık zikredilmektedir. **Serahsi** en azından 10' dan fazla yerde bundan bahseder. (Meselâ bakınız: ZDMG 1935, *Die Neutralität im islamischen Völkerrecht*).

Prof Khadduri şöyle demektedir: «Muasır Devletler Hukukunun tarihi rönesanstan geçerek... daha eski devirlere götürülebilir.» O, İslâm Devletler Hukuku üzerinde eser yazmakta olmasına rağmen İslâmın yaptığı hizmet hususunda susmaktadır. Aralarında **Walker** ve **Nys** gibi yazarların bulunduğu bir çok müellifler, müslüman hukukçuların **Grotius** ve **hattâ onun İspanya ve İtalya'daki öncüleri** üzerinde yaptıkları umumi tesirlerini gösterdiler. **Baron de Taube** bu tesirin hususiyyle Doğu Avrupa'ya olanını göstermiştir.

Ayrıca o şöyle der (s. 3): «İslâmiyet, cihan-şumul olacak her sistemde temel teşkil eden hukukî eşitlik ve mütakabiliyet prensiplerini tanımakta (da)... kusuru etti.» Bu bir diğer ifadeye aykırı düşmektedir. (s.6): «Esirlere mübadelesi, diplomatik masuniyet ve gümrük ödeme mükellefiyeti gibi mütakabiliyetten zarurî olarak doğan bazı kaideler, müslümanlarca ve komşularınca karşılıklı olarak kabul edilebilirdi.» Bu iki ifadeden birincisi bol bol tekrar edilir. (**Debûsi'den** iktibasta bulunarak İslâm Hukukunun muhtelif yabancılar arasında tefrik göstermiyen yegane hukuk olduğunu biz de gösterdik. Bağlayıcı kaidelerin karşılıklı ve beynelmilel anlaşma görmüş olması zarureti meselesine gelince, modern milletlerarası hukukun büyük bir kısmının bile bu denemeyi başarı ile geçirebileceği şüphelidir. Milletlerarası posta mukavelesi gibi kaideler Devletler Hukukunun çok küçük bir kısmını teşkil eder; diğer kısmı milletlerarası konferanslar mahsulü değil, müelliflerin fikirleridir. Amerikan, Rus, Fransız, Alman, İngiliz ve daha başka memleketlerin ders kitapları arasında nice farklar mevcuttur.).

Prof. Khadduri her İslâm Hukuk mecellesinin ve her Fıkıh kitabının **Devletler Hukuku (Siyer)** hakkında bir bölümü her zaman ihtiva ettiğini biliyor (s. 4); fakat onun ehemmiyetini yakalayanıyor ve onun milletlerarası değil de mahallî ve tek taraflı bir hukuk olduğunu beyan etmeye rıza gösteriyor. Fıkıh kitaplarındaki siyer'lerin muhtevası, kralların, nazırların ve komutanların takdir, keyif ve zevklerine bırakılan bir politika değil, bilâkis kanun demektir. O, öyle bir kanundur ki yani müslümanlar tarafından herhangi bir hakkına tecavüz edilen bir düşman bile müslüman mahkemeye müracaat hakkına sahiptir. Fiili bir harpteki muharipleri emniyet içinde müslüman garnizonuna veya müslüman ülkeye gelirler; harp hali onun müslümanlar aleyhine şikayette bulunup dava ikamesinde bulunma hakkını selbetmez, ve müslüman mahkemeye de adalet icra etmeye mecburdur. Bu yüksek seviyeye henüz garp ulaşamamıştır; zira garp'da harp patlar patlamaz harpten evvel müstemin olarak emniyet içinde gelmiş bulunan bütün düşman tebealarını hapsediyorlar; harp boyunca medeni davalarda bile mahallî adliye mahkemelerine müracaat etmelerine müsaade edilemez. İfadenin müteakip kısmı, yani onun mahallî bir hukuk oluşu, Devletler Hukukunun bir kısmı çok taraflı anlaşmalardan ve bir kısmı da millî teşri'i faaliyetten doğan her bir modern batı devletinin hukuku gibi, sadece kısmen doğrudur. Millî teşri'i faaliyete istinadla sınır 3-12 mil arasında değişen ve

milletlerarası hukukun bir meselesi olan açık denizlere açılan karasularını tek ve canlı bir misal olarak alalım. Günümüzde bile mahalli hukukun her yerde mer'iyette olduğu buna benzer yüzlerce nokta mevcuttur.

Müteaddit defa (s. 7 vd.), fıkhi mezheplerinin İslâm Hukukunun mülkiliğini tanımadığını söyler; onun nerede bulunursa bulunsun, müslümanı bağlayan şahsiliğini beyan eder ve yalnız hanefi mezhebinin mülkîlik mefhumunu başlattığını ilâve eder. Bu doğru değildir; noksan tekkike dayanmaktadır. Bundan başka eğer mülkîlik hanefi kitaplarında bir kıyas olarak zikredilmiş olsaydı, insan Prof. Khadduri'nin sözünü kabul edebilirdi; halbuki hanefi kitapları Hz. Muhammed'in sarîh sözlerine kadar giden daha eski tatbikata devamlı atıflar yapar. Ben bir tek misal iktibasında bulunacağım (Serahsî, Şerh'us-Siyer'il-Kebir, IV, 108): «Sonra Şeybânî, Atıyyeh b. Kays'il-Kilâbî'nin rivayetine dayanarak Allah'ın Resûlünün şöyle buyurduğunu zikreder: Memleketimizde katil, zina veya hırsızlık fiilini irtikabedip kaçan ve sonra da izinle dönüp gelen bir kimse, kaçtığı şey için muhakeme ve tecziye edilecektir. Eğer o, düşman ülkesinde katil, zina veya hırsızlık işlemiş de izinle gelmişse, düşman ülkede irtikabettiği şey için muhakeme edilmeyecektir.» Bu şartlar altında bu mefhumları hanefilerin İslâm Hukukuna ithal ettiği söylenemez. İslâm Hukuku muayyen hallerde «şahsî» dir; ancak eğer yabancı ülkede irtikabedilmişse müslüman mahkemeler onları dinlemeye selâhiyetli değildirlen.

Prof. Khadduri (s. 9) İslâm Devletler Hukukunun «büyük ölçüde diğer mutak kaynaqlardan ziyade örfü âdetten ve akıldan neş'et ettiğini» söylüyor. Ben klasik Fıkıh kitaplarında zikredilen kaidelerin büyük kısmının Hz. Peygamber Muhammed'in sünnetine dayandığını, çok azının daha sonraki devirlere ait örf-ü âdete ve akla istinat ettiğini ifade edecek durumdayım. Unutulmamalıdır ki Hz. Peygamber, bir devlet başkanı idi; nice defalar ordu sevk ve idaresini yaptı; yabancı memleketlerle diplomatik münasebetlerde bulundu; Devletler Hukuku noktasından onun hayâtı yüzlerce sahife doldurur.

Hakiki olsun, farazi olsun yalnız ehl-i kitabın zimmi olarak kabul edilebileceğini tekrar ettiği zaman (s. 11, 47 vs.) o, doğru söylememektedir. Her çeşit gayr-i müslimler tebaa olabilmektedirler. Ebû Yûsuf Kitâb'ul-Harâc'ında (s. 73) tasrih eder, ister putperest veya atesperest bir mecûsi olsun, ister sâbi'i veya samiriyeli olsun, yalnız islâm'dan irtidat edenlerle Arabistan müşrikleri hariç, bütün gayr-i müslimlerden cizye kabul edilir.»

Ayrıca Prof. Khadduri, hanefi hukukçuların islâm ülkesi ve küfür ülkesi tasnifinden başka islâmî sulh halinde olan yabancı ülkeleri tanımadıklarını söyler (s. 12). O, şahsî araştırma yerine modern bir müsteşrikin esassız iddiasına dayanmaktadır. Eğer o Serahsî'nin Şerh'us-Siyer'il-Kebir'ini bizzat okursa, görür ki kendisi çok çok yanılmaktadır.

Bir yandan islâmîyetin gayr-i müslim devletleri hâkimiyet sahibi değil de sadece tabi'i halde yaşayan bir varlık olarak tanıdığını beyan etme (s. 12-13) ile diğer yandan sulh içinde o devletlere gittikleri zaman müslümanların titizlikle mülki kanunlara riayet etmelerinin ve hiyanette bulunmamalarının gerektiğini kabul arasında bir tezat gözükmektedir. Yukarda bu dünya işleri hususunda müslümanların ve gayr-i müslimlerin müslüman hukukçulara göre eşit olduklarını ifade eden bir iktibasta bulunmuştuk.

Sayfa 15'te ve daha başka yerlerde cihad'ın «haçlı seferleri (crusade)» mefhumuna eşit olduğu hakkında bir ifade mevcuttur. Bu doğru değildir; çünkü haçlı seferlerin gayesi Hz. İsa'nın kabrini fetih işine münhasır idi. Haçlıların hırs-tiyan olmaları arasında sadece müslümanlarla harbetmek istedikleri çok defa söylenebilir, halbuki islâmî cihad gayr-i müslimlerin bir kısmına inhisar etmiyor, bilâkis müslüman olmaları bütün çeşitlerini içine alıyordu.

Brezil kelimesi bir Berberî kabilesinin adı olan Birzeleh'ye irca edilmiştir.

İlk müslüman fetihlerinden bahsederken Prof. Khadduri Avrupa'yı da içine almak mecburiyetinde olduğu halde münakaşasını Asya ve Afrika'ya inhisar ettiriyor. Ben Amerika'nın bile ele alınması gerektiğini söylemek istiyorum. Kolomb'un kızıl derililerle savaşmakta olan siyah ırktan kabilelere rasladığı hatırlanabilir; demek ki siyah insanlar oraya Kolomb'dan önce varmışlardır. Ayrıca ne Amerika ve ne de Avrupa menşeli bir kelime olmayan Brezil, İbn-i Fadlillah el-Umerî tarafından açıkça kaydedildiği gibi batı Afrika'dan yapılan sevkiyata iştirak eden bir Berberî kabilesi olan Bizeleh'e (Brezil, bu kabile üyelerini ifade eden arapça cem'îdir) irca edilir. Daha fazla bilgi meraklıları için şu makaleme atıfta bulunurum «L'Afrique decouvre l'Amerique avant Christoph Colomb», (revised edition of Pensee Chiite, Paris, February 1958) (5).

İslâma yeni girenlerin «vergileme gibi işlerde çok defa aleyhte tefriکه uğradıkları» iddia edilmiştir (s. 20), ama ne yazık ki herhangi bir delil gösterilmemiştir. Eğer zalim Haccâc b. Yûsuf bahis mevzu ise, o zaman «çok defa» veya «islâm» diyemezsiniz. Mühim hukukçuların ve kelâmcıların aynı anda müteaddit islâm devletlerinin varlığı imkanına reddettikleri söylenmiştir (s. 21). İnsan, müellifin nasıl olup da bu kadar sarîh olduğuna hayret ediyor. İspanya imparatorları, Abdurrahman en-Nâsir'dan itibaren halifelik iddiasında bulunmuşlardır. Abbâsî fakihleri kıskanmaksızın bu imkanı kabul ettiler. Meselâ Debûsî şöyle derken açık sözlülük etmiştir: «Müslim ve gayr-ı müslim ülkeler arasında tefrikte esas âmil, hakimiyet ve idare farklarıdır. Bir islâm ülkesinde idare ve hakimiyet istimâl bakımından birbirinden ayrılan çeşitli bölgeler (memleketler) için de aynı şey doğrudur.»

Prof. Khadduri Ebû Hanife'nin kıyası için iddiası kolay, fakat isbatı zor olan «safşatalı (sophisticated)» tabirini kullanmasaydı (s. 31) çok daha iyi ederdi.

Bağdad'da daima kadîl-kudât'ın mevcut olduğunu işaret etmek gerekir. Vak'a şudur: Biri Dicle'nin doğu tarafında ve diğeri de batı tarafında olmak üzere umumiyetle orada iki kadîl mevcuttu. Bundan başka kadîl-kudâh olan zat, fiilen halifenin yanında bulunan kimse idi. Meselâ Hârûn-i Reşid paytaht olarak Rekkah'yı seçtiği zaman Şeybânî onunla beraber orada idi; daha sonra o Rey'e (Tabran'a) taşınunca Şeybânî ona refakat etti. Hatta o, iş başında iken orada öldü. Binaenaleyh Ebû Yûsuf'un vefatından sonra Şeybânî'ye kadîl-kudâh şerefini tanımamak kolay değildir. Şeybânî'nin eserleri arasında Rekkah'da kadîl iken verdiği kararların bir mecmuası olduğu zâhir bulunan Rekkıyât adlı bir kitabın da mevcudiyetini ben tesadüfen hatırlamaktayım.

Khadduri şöyle der (s. 16): «Şeybânî, Kisbâ'nın çok yakın arkadaşı idi.» Fakat Serahsî Kisâ'nın Şeybânî'nin teyzesinin oğlu olduğunu teyid eder (Şerh'us-siyer il-Kebir. Bâb 42); halbuki İbn-i Hallikân (Vefeyât'ul-A'yân) Ferrâ'nın Şeybânî'nin teyzesinin oğlu olduğunu beyan eder. Her halükârda sarf ve nahiv meselelerinde Şeybânî ile Kisâ'î arasında ceryan etmiş olan münakaşalar dostluktan çok bir nevi rekabeti ifade eder.

Sayfa 37'de Şeybânî'nin zâhir'ur-rivâyeh dışındaki eserlerin «sahih (authentic)» olarak kabul edilmediği ifade edilmiştir. Kelime iyi seçilmemiştir. Onlar sahihtirler; fakat pek az malûmdurlar ve az müracaat edilirler; yoksa iki grup arasında tenakuz olduğu hususu zarurî bir netice değildir.

Arapça siyer ve sireh kelimelerinin istimalleri arasında fark mevcuttur. Siyer kelimesi sireh ile karşılaştırıldığı zaman (s. 38-39) ortada bir yanlış anlama

(5) Bu makale merhum Kemal Kuşçu tarafından tercüme ve neşredilmiştir. Aynı mevzuda bir yazının tercümesi için bkz. Hamidullah, M. (terc. Mustafa Bilge), İslâm Düşüncesi, yıl 2 sayı: 6 (Kasım 1968), s. 367-370. (mütercim)

olduğunu zannedirim. Birincisi Devletler Hukuku, ikincisi ise Hz. Peygamber Muhammed'in hayatıdır. Bunlar müteradif değildirler; biri diğ erinin yerini almaz. «Siyer'in iki mana kazandığı» doğru değildir. Hiç bir hukukçunun Hz. Muhammed devrindeki harpleri ifade için peygamberin biyografilerinde veya hadis eserlerinde kullanılan bir istilâh olan megâzi başlığı altında Devletler Hukukunu ele aldığını tahmin etmiyorum.

Yazar Serahsi'den bahsederek şöyle der (s. 43-44): «O, 15 sene kadar bir zamanını Uzcend hapishanesinde geçirdi; söylendiğine göre Şeybânî'nin eserlerine yaptığı şerhleri, onun derslerini hapishanenin dışında dinlemekte olan talebelerine kitaplarını yanına alamadığından dolayı, hafızasından imlâ ettirdi». En eskisi İbn-i Fadlillah el-'Umeri olan tercüme-i halinin yazarlarına göre o, bir kuyuya atılmıştı ve talebeler onun imlâsını kuyunun ağzında dinliyorlardı. «Hapishanenin dışında» ifadesi sarîh bir fikir vermez. Hal tercümesi yazarlarına ve hatta Mabsût'taki biz-zât kendi hayat kaydına göre yanında kitapların bulunmadığı bir hakikattir. Fakat eğer talebeler onu işitebiliyordu ise, o da onları işitebiliyordu; uzaklık her iki tarafa da aynıdır. Talebeler bakımından herhangi bir tahdit yoktu; gerçekten de onlardan bir çoklarının içinden Serahsi'nin üzerlerine şerh yazdırdığı parçaları okudukları kitapları beraberlerinde getirdikleri hususunda deliller mevcuttur.

HARBİ VE MUVÂDE'

Korkarım ki harbi basit bir yabancı (alien) değil, (s. 47) fakat bir muharip (belligerent) dir. Muharip olmıyan yabancıya ekseri muvâde' denir. Keza (s. 53) eğer «Dâr'ul-İslâm»a izinsiz girerse harbi idam edilecektir; bu umumi bir kaide değildir. Normal olarak o, esaret, kölelik veya fidye mevzuudur. İslâm hukukçularının dedikleri şey şudur: «Eğer bir müslüman bu harbiyi öldürürse kısas gerekmez; zira harbinin kanı mubattır ve müslümanın onu öldürmesi caizdir. Ancak halifenin izni olmaksızın böyle bir harbiyi öldürmek hoş değildir ve müslümana yakışmaz.

Ebü Hanife ve talebelerinin müteakabiliyet prensiplerini getirdikleri söyleniyor (s. 53). O daha eskidir; Kur'an ve Hadis'e gitmeye lüzum yok; Hz. Ömer'in talimatı iyi bilinir: «Memleketlerinde müslüman tüccarlardan ne kadar alınıyorsa yabancı tüccarlara o kadar gümrük vergisi koyunuz.»

Tarihi bakımdan Türkiye ve İran yegane büyük İslâm devletleri değildirler (s. 60-62 vs.). Büyük Moğol-Hint İmparatorluğu, eğer fiilen daha büyük değilse bile, küçükde değildir.

Müellifler, gayr-ı müslimlerle sulhun 10 yıldan daha fazla bir müddet için akdedilmeyeceği fikrindedir (s. 54). Serahsi (Şerh'us-Siyer, IV, 47) Şeybânî'nin «daimi sulh (el-Muvâde'at'ul-müebbedeh)» ifadesini naklettiğinden dolayı bu hususta hiç bir tahdit mevcut değildir. Fakihler meselâ yirmi sene gibi kısa bir müddet için sulh akdi yapmayı tercih ederler; çünkü icabında akdi yapmaya hacet kalmaz. (sulh şartlarını yenilemek talebinde bulunmak için akit müddeti bitinceye kadar beklenir ve zulüm yapmaya ihtiyaç duyulmaz). Maamafih Serahsinin yirmi sene fazla bir müddet için sulh yapmayı haram saydığı söylenemez.

BAZI İMLÂ HATALARI

Şimdi bazı imlâ hataları. Şöyle zannedirim: s. 43'te Hasiri (Huseyri değil) doğrudur; s. 13'te Şems'ul-Eimeh (Mabsût'un admın hatalı tab'ından doğduğu açık olan Şems'ud-Din değil); s. 56'da Muhammed Munib (Muhmud Munib değil); İbn-i Sa'd'ın ölümü 320 h. değildir (s. 27'de olduğu gibi); İkrâh, gasbetmek değil (s. 20), fakat «mecbur etmektir» ve kerâheh (beğenmeyiş, sevmemek)'den müstak olan mekrûh (s. 299) ile ilgisi yoktur; âsi manasına gelen bağy değil, bâğî'dir; bir tarafı kesip sakatlamak misle değil, müsle'dir (s. 300); aynı sahi-

(Devamı 62. Sahifede)

İmam Muhammed

EŞ - ŞEYBÂNİ

(132/749 - 189/805)

Nesebi, Hayatı
ve ilmi :

Muhammed Eroğlu

Üyük bir İslâm hukukçusu olan İmam Şeybânî'nin asıl adı Muhammed'dir; babası el-Hasen ve dedesi Ferkad'dir. Zehebi zayıf bir rivayetle dedesinin Ubeydullah b. Mervân, Lüknevi ise Vâkid olduğunu zikretmektedirler. Künyesi Ebu Abdullah'dır. Fıkıh kitaplarında daha çok İmam Muhammed adıyla geçer.

İmam Muhammed'e, Şeybânî denilmesinin sebebinde ihtilâf edilmiştir. Abdulkâhîr el-Bağdâdî ile es-Süyûtî, neseb itibâriyle Şeybânî Oğulları'na mensûbiyyetinden dolayı böyle söylendiğine kâildirler. Kaynakların ekserisi ise Şeybânî Oğulları ile olan alâkanın neseben değil velâ'en olduğunu zikretmektedir. (Velâ) kelimesi, Şeybânîlerle olan dostluğu ifade etmektedir. Ancak İslâm Ansiklopedisi, velâ'dan alınma (mevlâ) kelimesinin azadlı köle manasını da tazammum etmesini nazar-ı itibâra alarak, İmam Muhammedin, Şeybânî Oğullarının âzadlı olduğunu nakleder.

İbn Sa'd, Şeybânî'nin aslen Cezîre'den olduğunu, babasının Şam ordusunda vazife aldığını, sonra Vâsıt'a geldiklerini ve orada 132 hicri tarihinde İmam Muham-

med'in doğduğunu kaydetmektedir. Diğer taraftan el-Hatîb, Târih-i Bağdâd adlı eserinde, aslen Şam'ın Harastâ köyünden olduğunu, babasının Irak'a geldiğini, İmam Muhammed'in Vâsıt'ta doğduğunu ve Kûfe'de yetiştiğini zikrederken, ayrıca Saymerî'de Filistin'in bir köyünden olduğunu, sonra Kûfe'ye hicret ettiklerini yazmaktadır. Ancak doğrusu İbn Sa'd'inkidir. Gerçekten Cezîreli'dir. Babası Şam ordusuna intisâbetmiş ve sonradan servet sahibi olmuştur. Ailesi, bir müddet Harastâ köyünde, bir müddet de Filistin'in bir köyünde ikâmet etmiştir ki, her ikisi de Şam ülkesine dâhildir. Oradan Kûfe'ye gitmişlerdir; fakat ebeveyninin bir vazife icabı Vâsıt'ta bulunduğu sırada İmam Muhammed doğmuştur. Sonra yine Kûfe'ye avdet etmişlerdir. İmam Muhammed de bu şehirde yetişmiştir.

İbn Hallikân, 135 hicri tarihinde doğduğunu nakletmekte ise de diğer kaynakların çoğu doğum tarihi olarak 132 hicri tarihi üzerinde dururlar.

Şeybânî parlak bir zekâya, kuvvetli bir hâfızaya, dâima yükseslere tırmanan bir şahsiyete sâhip, çok şişman olmasına rağmen ince ruhlu sıhhatli, ahlâk ve hilkat itibâriyle güzel bir kim-

se idi. Babası zengin olduğu için kendisi refah içinde yetişmiştir. İlmî müktesebâtını daha çok Kûfe'de iken elde etmiştir. Kûfe ise, sahâbe-i kirâm'ın gelmeğe başladığı ve bilhassa Hz. Ali'nin hilâfet merkezi ittihâz edildiği târihten beri ulûm-u arabîyenin beşiği, hadis ve fıkıhın tedris edildiği ilim merkezlerinden biri olmuştur. İşte İmam Muhammed böyle bir ilmî muhit içinde tahsilini ikmâl etmiştir. On dört yaşında iken, meclisine intisâbettığı Ebu Hanîfe'nin kendisine, evvelâ Kur'ân-ı Kerim'i ezberlemesini tavsiye etmesi üzerine çok kısa bir zamanda hıfzını ikmâl etmiştir. Çünkü, Ebu Hanîfe'nin metodu üzere fıkıh öğrenen kimsenin Kur'ân-ı Kerim'e şiddetle ihtiyâcı vardır; O'nunla ihticâc mümkün olduğu müddetçe başka bir delile meyledilmez.

Sorduğu suallerle takdirini kazandığı üstâdı Ebu Hanîfe'nin yanında tam dört sene talebelik yapmış, üstelik O'ndan öğrendiği mes'eleleri tesbit ve tedvin etmiş olan İmam Muhammed, hocasının ölümü üzerine, aynı metodu takib eden Ebu Yusuf'un derslerine devam etmeye başlamıştır. On den hem fıkıh hem de hadis derisi almıştır. Bilhassa fıkıhta, üstâdı Ebu Yusuf'a çok şey medyûndur. Gerek Ebu Hanîfe'den ve gerekse Ebu Yusuf'tan aldığı hadis kültürünü Kûfe, Basra, Medine, Mekke, Şam ve Irak'ın diğer ilim merkezlerinde elde ettiği malûmatla en yüksek bir seviyeye çıkarmıştır. Fîlhakika O, fıkıhta kâmil bir imam, hadis ve tefsirde kuvvetli bir âlim ve Arap dilinde bir hüccet olmuştur. Bu husûs, mezhep taassubuna düşmemiş olan ulemânın ittifakiyle sâbittir. Bütün servetini ilim yolunda harcamıştır; nitekim babasından 30,000 didhem tevârûs ettiğini, bunun yarısını lügât ve şiire, diğer yarısını da fıkıh ve hadîse sarfettiğini bizzat kendisi söylemektedir.

İmam Muhammed'in kızı, babasının dâima kitapları ile meşgûl olduğunu, hiç konuşmadığını, kâpıcısına bile parmağı ile işaret ettiğini söyler. Zehebi de İmam Mu-

hammed'in, ailesine dünya ihtiyaçları için kendisine değil, vekiline baş vurmalarını, böylece meşgul edilmemesini söylediğini nakleder. Bu rivâyetler, onun nasıl bir titizlik ve gayretle ilmi tebbullarda bulunduğunu gösterir.

İmam Muhammed, ilmi gayelerle yaptığı seyahatları neticesinde pekçok üstadlardan hadis ahzetmiştir. Ezcümle, Süfyan b. Sa'id es-Sevri, Mis'ar b. Kidâm, Malik b. Miğvel, Ömer b. Zerr er-Nemdanî, Kays b. er-Rebi, İsmail b. İbrahim el-Beceli, İmam Malik b. Enes, İsmail b. Muhammed b. Ebî Yahya, ed-Dahhaak b. Osman İshak b. Hazim, Süfyan b. Uyeyne, Talha b. Amr, Zekeriyâ b. İshâk Hişâm b. Ebi Abdillâh, Sa'id b. Ebî Arûbe, İsmail b. İbrahim el-Basri, Abbâd b. el-Avvâm, Şu'be b. el-Mekhûlî, Abdullah b. el-Mubârek zikredilebilir. Bilhassa Maliki mezhebinin imamı büyük müctehid Malik b. Enes'ten çok istifade etmiştir. Halife Mehdi devrinde İ. Malik'in yaptığı haklı şöret üzerine Medine'ye gelen Şeybâni, O'nun derslerine 3 küsur sene devam eder ve takriben 700 müsned hadis kalır. İ. Malik'in el-Muvatta adlı hadis mecmuasını dinler ve rivayet eder. İmam Malikten mervî birçok Muvatta'lar arasında İmam Muhammedinki, diğerlerinden, Irak fukahasının aldıkları veya muhalefet ettikleri hadisleri göstermiş olması ile temayüz eder. Ancak Medinede daha birçok muhaddisten hadis alan İ. Muhammed, İ. Malik'in Muvattamı rivayet etmekle beraber, Onda reddedilmesi lâzım gelen reylerin mevcudiyetine kâil olmuş ve bu münasebetle diye maruf (el-Hucec) adlı kitabını telif etmiştir. Nuruosmaniye Kütüphanesinde 1492 namarada kayıtlı olan nüshanın, kuvvetli bir ihtimalle, bu eserin nüshalarından biri olduğu tahmin edilmektedir.

Ebu Hanife ve Ebu Yusuf gibi iki büyük üstadın fıkıh dersi alan ve onların tesiriyle reyçi olan İmam Muhammed, fıkıhta üstadlık mertebesine ulaşmış ve hocalarının vefatından sonra fıkıh riyaleti kendisine kalmıştır. Daha 20 yaşında iken Kûfe'de bir ders halkası teşkil etmiştir. Verdiği ders-

lerde üstadlarının usulünü takib ve Onların ilimlerini neşretmiştir. Nitekim el-Mebcut, el-Camis-Sağır ve el-Siyerus Sağır adlı eserlerinde üstadlarının fıkıhlarını rivayet eder. Diğer kitaplarında ise Ebu Hanife ile Ebu Yusuf'un kavillerini, zikretmekle beraber daha çok kendi reylerini neşreder.

İmam Muhammed'in ilmi şöreti ufukları aşınca, ta uzak diyarlardan fıkıh öğrenmek üzere birçok kimselerin Kûfe'ye geldiklerini görüyoruz. Yetiştirdiği talebelerin sayısı bile O'nun büyük bir imam ve müctehid olduğunu gösterir. O'ndan feyz alan birkaç isim zikrederim : Ahmed b. Hafs el-icli (Buhari, ehl-i reyin (fıkım) ve es-Sevrinin Camiini Bundan almıştır) -Ebu Süleyman Musa b. Süleyman el-Cüzeci (Şarkta ve garpta İ. Muhammedin 6 kitabı, bilhassa bu zat vasıtası ile intişar etmiştir.) Muhammed b. İdris es-Safii, Ebu Ubeyd b. Kasım b. Selâm el-Herevi (büyük bir müctehid), Ebu Bekir b. Ebi Mukatil, Esed b. el-Furat el-Kayravani, Muhammed b. Mukatil er-Râzi (İbn Hacer'in üstadı), Yahya b. Muin el-Katafani (Cerh ve tadil imamı), Yahya b. Eksem, Şuayb b. Süleyman el-Keysâni, Ali b. Salih el-Cürçâni en meşhur talebelerindedir. Zikr edilen isimlerden bilhassa iki mühimdir. Biri Esed b. el-Furat diğeri Muhammed b. İdris es-Safii'dir. Esed b. el-Furat, Kayravan şehrendendir. İlim için doğuya doğru seyahata çıkar. Medinede İmam Malike intisab eder ve O'ndan Muvatta'ı dinler. Sonra üstadın tavsiyesi ile Irak'a gelen Esed b. el-Furat, ilk karşılaştığı Ebu Yusuf'tan ders alır. Ebu Yusuf ta O'ndan İ. Malik'in Muvattamı alır. Ebu Hanifenin diğer talebelerinden, bilhassa İmam Muhammed çok uzak diyarlardan gelmiş olduğu için kendisine hususi alâka gösterir ve geceleri yalnız O'na ders verir. Öyle ki geceleri Esed b. el-Furat'ın uykusu geldiği vakit, daha önce yanına aldığı bardaktaki sudan yüzüne serpererek uykusunu kaçıtır. Hattâ O'nun nafakasını dahi temin eder.

Irak'ta Hanefi fıkım iyice öğrenen, öğrendikten sonra memleketine avdet eden Esed el-Kayra-

vani, Hanefi ve Maliki ta Endülüs'e kadar Magrib diyarında neşretmiştir.

İmam Şafii ise, 184 hicri tarihinde yani İ. Muhammed'in ölümünden 5 sene önce Irak'a gelir, O'ndan fıkıh dersleri alır ve musanefatını istinsah eder. Şafii'nin «O'ndan bir deve yükü kitap yazdım.» dediği rivayet edilmektedir. Zira İmam Muhammed, kendisi ile hususen meşgul olmuş ve nafakasını dahi temin etmiştir. Şafii, üstadına karşı daima ilmi edebini muhafaza etmiş ve O'nunla münazaradan kaçınmıştır. O'nun hakkında takdîrkâr bir lisan kullanmıştır. Ezcümle: «Allah bana iki âlimle yardım etti; biri hadiste İbn Uyeyne, diğeri fıkıhta Muhammed b. el-Hasan'dır.» Hiç kimsenin üzerindeki ilmi ve dünyevi hakkı, Muhammed'inki kadar değildir. O bana merhamet ederdi.» dediği kaynaklarda nakledilmiştir. Kevseriye göre Şafii'nin, İmam Muhammed'le Münazara ettiği, O'nu susturduğu, hattâ Harun Reşid'in huzurunda bile münazara yaptığı hususundaki rivayetler kuvvetli bir esasa dayanmadığı gibi Ebu Yusuf'ta İmam Muhammed'in O'nu kıskandıkları ve Harun Reşid'i, katletmesi için teşvik ve tahriklerde buldukları tamamen uydurmadır. Zira Şafii Bağdad'a geldiği zaman Ebu Yusuf ölmüştü. Sonra bu iki âlimin dinî salâbetleri değil bir âlimin, sıradan bir adamın öldürülmesine bile müsaade etmezdi.

İmam Muhammed, büyük şeyhi Ebu Hanife gibi ilim öğretmekte son derece sabırlı ve talebelerinin nafakalarını temin etmekte örnek bir üstadı. Feyz aldığı hocalarına karşı da ilmi merbutiyeti ve muhabbeti sonsuzdu. İmam Malik'in vefat haberi gelince, «Muhakkakki Allah'ın kullarıyız, O'na döneceğiz, Ne büyük bir musibet! Malik b. Enes ölmüş! Hadiste emrülümünin olan âlim ölmüş!» diyerek üzüntüsünü belirtmiştir. Bundan sonra İmam Malik'ten rivayet olduğu zaman insanlar O'nu dinlemek için akın ederlerdi. Fakat başkasından rivayet ettiğinde ise sadece havâs hazır bulunurdu.

Yukarıda İmam Muhammed'in Ebu Yusuf'tan Feyz aldığını, O'na medyum bulunduğunu söyle-

miştik. Ancak bir hâdise, İ. Muhammed'in, hocası Ebû Yusuf'a karşı kırgınlığa sebep olur. Şöyle ki: Bağdat'ta kadilkudât olan Ebu Yusuf, Abbasi halifelerinin yazlık merkez ittihaz edindikleri Rakka kadılığı mevzuunda kendisi ile yapılan istişarede, o zaman Kûfe'de bulunan Muhamed b. el-Hasan'ı tavsiye eder. Bu tavsiye üzerine haber gider ve istemese de Bağdad'a gelmesi için icbar edilir. Bağdad'a geldiği zaman, ilk iş olarak Ebu Yusuf'la görüşür ve gücendiğini izhar eder. Ebu Yusuf ise, ilimlerinin Kûfe'de, Basra'da ve bütün Şarkta yayıldığını, Rakka ve çevresinde de yayılmasını istediğini ve bu vazifenin kendisi tarafından yapılmasını arzu ettiğini söylerse de İmam Muhammed bu esbab-ı mucibeden mutmain olmaz. Sonra beraberce huzuruna çıktıkları Bermek Oğullarından Yahya b. Halid'in tehdidi üzerine Rakka kadılığını kabul eder. İşte bu, üstadla talebesinin arasını açan yegâne hadisedir. İ. Muhammed o kadar gücenmiştir ki Ebu Yusuf öldüğü zaman halâ kırgındı. Zira İmam Muhamed, ilme ve tedrise düşkünlüğü sebebiyle hüküm verme mevki olan kadıktan daima uzak olmak isterdi. Fakat Ebu Yusuf'u O'nu kıskandığı ve Harun Reşid'e kötü tanıttığı yolundaki nakiller doğru değildir. Her ne kadar kadılığını ilme mani olduğu kanaatini taşısa da gene, ömrünün sonlarına doğru bir müddet kadulkuat mevkiinde bulunmuştur.

Zühd sahibi bir kimse idi. Devlet erkanının arzu ve meylî istikametinde fetva vermekten çekinirdi. Nitekim Harun Reşid'in, Zeydi İmamı Yahya b. Abdillâh mes'elesinde arzusuna uygun fetva vermediği için Rakka kadılığın-dan azledilmiş ve fetva vermekten men olunmuştur. Azlini müteakib Bağdada gelmiştir.

K erderenin nakline göre, İmam Muhammed kumaş boyacılarına gider, onlardan yaptıkları iş ve aralarında cereyan eden muameleleri bizzat öğrenirdi. Bundan anlaşılıyor ki, büyük müctehid, Kur'an-i Kerim-i, sünneti sahâbe

ve tabiin kavillerini, diğer ilim merkezlerinde bulunan fukahannın reylerini ve ulûmu arabîyyeyi bilmiş olmasına rağmen, bu bilgisi ile iktifa etmeyip esnaf arasında cari olan muamelâtın şekillerini, kadim örfle halen meri olan örf arasındaki farkları bilme ihtiyacını duyardı. Zira bu şekilde hareket etmek suretiyle daha isabetli fikhî beyanlarda bulunmuş ve hüküm vermekte hatadan salim bir yol tutmuş oluyordu.

HAKKINDA SÖYLENİLENLER :

Ş eybânî hakkında pekçok şey söylenilmiştir. Biz burada bir kaç misal vermekle iktifa edeceğiz :

Malik b. Enes birgün, aralarında İmam Muhammed'in de bulunduğu bir sırada kendisinden hadis alan talebelerine «Bize Şarktan ilim sahibi olarak şu gençten başkası gelmemiştir» dediği mervidir. Şâfiî'nin yukarıda nakledilenlerden başka şu sözleri de rivayet edilmektedir: «Allah'ın kitabını Muhammed b. el-Hasan'dan daha iyi bilen görmedim. Sanki Kur'an O'nun üzerine inmiştir.» «Ben, helâli, haramı, illetleri, nâsih ve mensuhu Muhammed b. el-Hasan'dan daha iyi bilen bir kimse görmedim. Üzerimde Mâlik b. Enes'ten sonra O'nun üstadlık hakkı vardır. O'ndan daha fasih konuşan kimse görmedim.» «sual sorulduğu zaman katiyyen kızmaz, çehresi asla değişmezdi. Şişman olmakla beraber, ruhu pek ince idi.» O'ndan daha akıllı, daha fakih, daha zahid, daha müteki ve daha güzel konuşanı görmedim.» «Muhammed b. Seleme der ki: «Geceyi üç kısma ayırmıştır; bir kısmını uykuya bir kısmını namaza, bir kısmını da derse vermiştir. Niçin çok uykusuz kaldığı sorulduğunda, uymasının mümkün olamayacağını, müslümanların kendilerine itimad ederek uyduklarını, şayet uyurlarsa dinin zayıflatılmış olacağını, söylerdi.»

İmam Muhammed'in kitapları : İmam Muhammed'in zamanımıza kadar intikal eden pek çok kitabı vardır. Bunlar, mezahib fikhî ile ilgili olarak tedvin edilmiş olan kitaplara kaynak olmuşlardır.

Bugün müdekkik ve muhakkıklar, bu eserlerin neşrine râğbet göstermektedirler. Nitekim Hindistan'da fakih ve muhaddis Ebû'l-Vefa'nın riyasetinde, ulemanın ileri gelenlerinden bir gurup, dünya kütüphanelerinde bulunan en eski fikhî kitaplarını araştırmak ve peyderpey neşretmek üzere teşebbüse geçmiştir. Onların bu mesailerini asırlarca ihmal edilmiş bir vazifeyi ifa edeceğinden cidden şayan-ı şükrandır.

Biz, burada zamanımıza kadar gelen bazı kitaplarının sadece isimlerini zikredeceğiz :

1. el-Mebsût (el-Asl)
2. el-Câmiu's-Sağır
3. el-Siyeru's-Sağır
4. el-Câmiu'l-Kebir
5. es-Siyeru'l-Kebir
6. ez-Ziyâdât
7. Ziyâdetü'z-Ziyâdat
8. er-Rakkıyyât
9. el-Keysâniyât
10. el-Curcâniyât
11. el-Hârûniyât
12. en-Nevâdir
13. Kitâbu'l-Kesb
14. el-Muvatta (İmam Mâlik'ten mervî)
15. el Huuce
16. Kitâbu'l-âsâr

İMAM MUHAMMED'İN VEFATI :

İmam Muhammed kadılığın-dan azledildikten sonra bir müddet Bağdat'ta kalan, oradan Harun Reşid'le beraber Horasan'a giden ve kendisine orada kadıkuatlık tevcih edilen İmam Muhammed b. el-Hasan 189 hicrî tarihinde Rey şehrinde vefat etmiştir. Meşhur nahiv üstadı el-Kisâf'nin de aynı gün yahut iki gün sonra vefat ettiği nakledilmektedir.

Kerderi'nin nakline göre, Muhammed b. el-Hasan, Reyde (Cebel-i Tabarek) denilen bir kaleye, Kisaf ise Ranbuye köyüne defnedilir ki ikisi arasında 4 fersahlık bir mesafe vardır.

Harun Reşid, bu iki âlimin defnedilmesinden sonra «Bugün Reyde, fikhî ve arapçayı defnettim» diyerek üzüntüsünü izhar eder.

Vefatının 1200. sene-i devriyesi münasebetiyle aziz hatırası için

toplandığımız büyük hukukçu İmam Muhammed'e Allah'tan rahmet diler, modern hukuk anlayışımızla da eserlerinden büyük faydalar sağlamamız mümkün olan İmam'ın eserleri üzerine eğilmelerini bilhassa genç hukukçulara tavsiye etmek isterim.

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed Zâhid el-Kevserî, *Bülûğu'l-emânî fî-sîreti'l-imân Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî, Mısır, 1355.*
 Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî, *Menâkıbu'l-imam Ebi Hanîfe ve sâhibeyhi Ebi Yusuf ve Muhammed b. el-Hasen, Mısır.*
 Ebu Zekerîyyâ Muhjiddîn b. Şeref en-Nevevî, *Tehzî-*

bu'l-esmâ' ve'l-luğât, Mısır.

Muhammed b. Muhamed el-Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudny-ye fî-tabakâtî'l Hanefiyye, Haydarâbâd, 1332.*

Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Lisânu'l - mîzân, Hindistan, 1329.*

Ebu'l-felâh Abdulhayy b. el-İmâd el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-zeheb fî-ahbâr-i men zeheb, Mısır, 1350.*

Muhammed Abdulhayy el-Lüknevî, *Kitâbu'l - fevâidil-behiyye fî terâcimi'l- Hanefiyye, Mısır, 1324.*

Ebu Abdillâh es-Saymerî, *Ahbâru Ebi Hanîfe ve ashâbi-hî,*

Ibn Sa'd, et-Tabakâtü'l-küb-

râ, Beyrut, 1377.

İbn Hallîkan, Vefeyâtü'l-a'yân, Mısır, 1299.

Brochermann, GAL, I, Leiden, 1937.

İbn Nedîm, el-Fihrist, Mısır, 1348.-

İbn Kuteybe, el-Meârif, Mısır, 1353.

İslâm Ansiklopedisi, cüz 115, eş-Şeybânî maddesi, el-Kerderî, Menâkıbül - İmâmil-a'zâm, Haydarâbâd, 1321.

Ebu Bekr Ahmed b. Ali el-Hatîb el-Bağdâdî, Târîhu Bağdâd, Mısır, 1349.

Ebu Ömer Yusuf b. Abdil-Berr el-Kurtubî, el-İntikâ fî Fedâilî's-selâseti'l - eimmeti'l-Fukahâ, Mısır, 1350.

ULASTIRMA TOPLULUĞU ŞİRKETİ

RAY SIGORTA

YANGIN
NAKLİYAT
MAKİNE VE MONTAJ
KAZA
KASKO

TRAFİK
CAM
ŞİRKAT
UÇAK
MALİ MES'ULİYET

KAYDI HAYAT — VEFAT
MUHTELİT
MÜMTEZİÇ
MUVAKKAT İRAT
CİHAZ - TAHSİL - TERBİYE

SİGORTALARINIZ İÇİN EMRİNİZDEDİR
VE HER YERDE EN EMİN DOSTUNUZDUR.
CEBİNİZDEKİ RAY SİGORTA POLİÇESİ HER ZAMAN
RAY SİGORTA A. Ş.

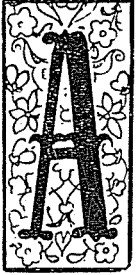
UMUM MÜDÜRLÜK : Ankara Atatürk Bulvarı No: 125 Tel: 175477—675873—122015
 İSTANBUL ŞUBESİ : Meşrutiyet Cad. No: 176 Şişhane Tel: 496473—495181—441739
 İZMİR BÜROSU : Gazi Bulvarı 1370 inci sokak No: 9 Kat: 2 Tel: 37240

Ve yurdun her tarafındaki acenteleriyle en iyi hizmeti arzeteğe hazırır.

(İslâm Hukukunun hukukî
kaynağı olarak)
KİTAB - I MUKADDES (★)

Prof. Dr.
M. HAMİDULLAH

Tercüme :
Dr. Y. Z. Kavakçı

Allah'ın bizi sadece maddî varlığımız için muhtaç olduğumuz her şeyin göbeğinde halletmediği, aynı zamanda kendi lütfü içinde yarattığı İslâm itikadına göre malûmdur. O, gerek manevî ve gerekse ahlâkî yaşayışımızda bizi doğru yola hidayet ettirecek vasıtalar ihsan buyurdu. Böylece akıl ve vicdandan ziyade, Cenab-ı Hak kendi milletlerine tebliğ etmeleri için her birine emirler bildirdiği ve insanlar arasında seçilmiş bulunan sayısız peygamberler gönderdi. Kendilerine vahy gelen bu peygamberler, ilk insan Hz. Adem'le başladılar; Kur'an-ı Kerim'in de beyanı gibi (33/40) «peygamberler mühürü olan» Hz. Muhammed sonuncudur. O, müslümanları yalnız kendi peygamberleri Hz. Muhammed'e değil, ondan evvel gelenlere de iman etmeye mecbur etti. Yalnız Hz. Nuh'un değil, bizzat Adem'in ve Şit'in Allah'tan şeriat kitaplarını (suhuf) almış olduğunu zaten kabul eden İslâm eserlerine göre bu peygamberlerin sayısı binlerle ifade edilmektedir.

Milletlerine hidayeti göstermekle vazifeli bulunan ve vahy sahibi olan kimselerden bahsederken Kur'an-ı Kerim'in nebi (peygamber), restîl (elçi) ve mursal (gönderilen) gibi benzer mânâlı bir çok kelime kullandığını hatırlıyoruz. Kur'an-ı Kerim onlardan 25 kadarını zikreder ve iki yerde ilâve eder (4/164, 40/79): «... Onların içinden sana kısalarını anlattığımız kimseler de var, sana bildirmediğimiz kimseler de var...» der. Ve (35/24): «... Hiç bir ümmet müstesna olmamak üzere mutlaka içinden azaptan korkutucu peygamber gelip geçmiştir.» diye tasrih eder. Ayrıca (13/7): «Her millete bir hidayet gösteren...» ve (2/213)'de de «sonra Allah peygamberleri mübeşşir ve münzir olarak...» denir.

O, serbest bir saha kalmıştır; Kur'an tarafından açıkça zikredilmeyenlerin vahy vasfını tesbite gücü yetmediği zaman bile müslüman, İslâm öncesi büyük ilâhî dinlerin müessesilerine karşı hürmet eder olmaya mecburdur.

Bu manevî rehberler dolayısıyla Kur'an vahy

edilen kitaplardan bahseder. Allah iradesini bir melek vasıtasıyla inzâl buyurur ve bu iradeler umumî olarak mukaddes kitaplar şeklinde muhafaza edilir. Kur'an ondan çok bahseder; Hz. İbrahim'in suhufu, Hz. Musa'nın Tevrat'ı, Hz. Davud'un Zebur'u ve Hz. İsa'nın İncil'i bunlardandır. (Kaydetmek lâzımdır ki bu kelime cemi sığasında değil, daima müfrettir; meşrulaştırılmış olan 4 İncil meselesi asla bahismevzu olmaz. Kur'an'a göre bu kelimenin İsa'nın kavmine tebliğ ettiği ilâhî bir vahyi ifade ettiği, yazılıp yazılmamasının az önemi bulunduğu söylenebilir). Bir diğer mühim ifade daha mevcuttur (26/196): «... eskilerin zeburları.. (eskilerin yazdıkları)» ki bu brahmanların kitabı Purna kelimesini (kelime olarak «eskiler» demektir) garip bir şekilde hatırlatmaktadır. Kısaca bu, Kur'an'ın bizzat kendi kendini zikri'dir.

Mâdemki kendi kitapları Kur'an müslümanlara böyle diyor. O halde onlar eskilerin bütün bu kitaplarına vahy vasfına münhasır kalmaksızın tereddütsüz iman ederler.

Bu tip İslâm telâkkileri ve inançları itikadî eserlerde münakaşa edilir. Dinler arası polemik konuşmalarda da bu hususta konuşulur ve dallandırılıp budaklandırılır. Fakat bu telâkkilerin hukukî sahadaki önemi az olamaz. İmdi mesele şöyle vazedilir: Bu İslâm öncesi kitapların İslâm sahasında hukukî statüsü nedir?

KANUN ve VAHY

Allah beşer idrakinin dışındadır. İnsana tanıtmak için Kur'an-ı Kerim, beşerî dil mefhumları arasında, bir kralın doğrudan doğruya tebaasına (kölelerine) karşı bulunan münasebetiyle alakalı ifadeleri seçmiştir. Allah bir yandan mâlik'tir; mülk sahibidir; saraya (beyt), tahta (arş), orduya

(*) France-İslam, Revue mensuelle des Musulmans en Europe (Paris Septembre-octobre - novembre - décembre 1967), Nos 7-8-9-10, s. 5-11'deki La Bible en tant Que source Canonique Du Droit Musulman adlı makalenin tercümesidir.

(cumûd) ve hazinelere (hazâin) sahiptir. Diğer yandan yaşayışları sırasındaki hareketlerine göre insanları, adamları vasıtasıyla mükafatlandırmak veya cezalandırmak meselesi mevcuttur. Binaenaleyh hayatın sonunda neşr (dirilme), haşr (toplanma), hisâb (hesaplaşma) ve (bir hareketin sevap ve günah vasfını tam olarak tesbit için miyar olan) mizân mevcuttur. Bundan başka şehid ve meşhûd (şahit ve şahadet edilen) de vardır. İlahî adalet idealidir: Yaptığı iyiyi ve kötüyü kayıt için her kese bir melek ayrılmıştır (krşlz. Kur'an, 82/11, 45/128). Son hesap günü bu kayıt dosyaları sadece mutlak hâkim Azzâle'ye ibraz edilmeyecek, aynı zamanda Allah, yaptıklarını itiraf için her beşer uzvuna konuşma kabiliyeti verecektir (krşlz. 41/19-21). Bu hesabın insan tarafından ilâhî emirlere riayet edilmesi veya onların ihlâli halinde vuku bulacağı kâdîliğinden ortaya çıkar. Allah'ın kendi iradesini vahyedilen kitaplar şeklinde insan iradesine bildirdiği beyan edilmiştir.

Ortaya çıkan tek mesele şudur: Peygamberlerin ve vahy kitaplarının bu çokluğu nedendir? Allah'ın geleceği olduğu gibi maziye de bildiğini beyan eden bir tanesi her zaman için yetmez mi? Cevap zor değildir:

Evvelâ, ilâhî iradeyi muhafaza etmemek insanın hatasıdır. (Meselâ, insanlar yazmayı bilmiyerek, onu yazı ile tesbit etmediler ve onu ezber bilenler de bu metinleri hıfzedecek halef bırakmaksızın ölüp gittiler. Yazı icad edilince de yalnız yangın, sel, deprem ve benzeri felâketler bu ilâhî iradenin yok olup gitmesine sebep olmadı; bilâkis insan topluluğundaki kanlı çatışmalar da bu iradenin kafirlerin elinde kasden tahrip edilmesine sebep oldu. Bundan başka az titiz din adamlarının notları, tefsirleri, bazı kısımları tashih etmeleri - aslında bozmaları - bazen mukaddes metinlerin esas safiyyetini kaybetmesi vakiasında sorumluluk mevzuudur. Allah sonsuz rahmetiyle iradesini tekrar göndermiştir.

Bir diğer sebep insan tabiatıdır. Cemiyet devamlı tekâmül halindedir. Yerlerin değişmesi, ilmi ve maddî gelişme, hayat vasıtalarının tebeddülü, ve benzer şeyler, vazı'ı kanun olan Allah tarafından gelen sebatsızlığa veya hırsa dayanmaksızın, eski kaidelerin muhtevalarında az çok değişmeyi gerektirmiştir. Gerçekten Allah kendi görüşünü değiştirmez; insanlarda meydana gelmiş değişmedir ki daima onların iyiliği ve refahı için Allah'ın kanunlarını değiştirmesini gerektirmektedir.

Hulâsa, bu hususta kafi derecede izahat mevcuttur:

Bu şartlarda aynı sahayı ilgilendiren ve aynı mevzuda Allah tarafından vazedilen bir çok kanun mevcut olursa, itaat eden ve inanan insanın vazifesi hangisidir? En'azından bir hukukçu için orada herhangi bir güçlük yoktur. Zira bir birini takip eden kanunlar ya mütenakız, ya bir birini tamamlayıcı veya birbirinin tekrarı ve o suretle de haşvi-

yat olurlar. Kanunlardan birini seçmek mecburiyeti doğduğunda tenakuz veya uzlaştırmanın imkansızlığı halinde, meriyette olan ve (aynı parlamentonun bir birini takip eden kanunlarında yapıldığı gibi) tatbiki gereken kanun kronolojik bakımdan sonra gelendir. Bunun aksine, eğer iki kanun bir birini tamamlıyorsa, o zaman her iki kanun muteber olacak ve her ikisini de tatbik gerekecektir. Tekrarlama durumunda, ya eski olan ilga edilir veya her ikisi bir birine mezcedilir veyahut her ikisi eşit olarak tatbik edilir; bunlar aynı şeyi söylemek demektir ve her ne şekilde olursa olsun netice aynıdır.

İslâma çok daha yaklaşılarak hatırlıyoruz ki Kur'an, eskilerin zikredilmeyen sayısız kitapları arasında Hz. İbrahim'in suhuf'unda, Hz. Mûsa'nın Tevrat'ında, Hz. Davud'un Zebur'unda ve Hz. İsa'nın İncil'inde vahy mahiyeti görmektedir. Tetkik kitâb-ı Mukaddes'e hasredilecek, aynı zamanda izahat, teferruata ait gerekli tebdilat yapılmıca, diğer bütün vahyedilen kitapların hepsine tatbik edilecektir.

Biz, biri bir mutezili olan Ebu'l-Huseyn el-Basri (öl. 436 h.) tarafından yazılan Kitâb'ul-Mu'temed (Dimeşk 1964-1965) ve diğeri sünni bir hukukçu olan Serahsî (öl. 483 h.) tarafından telif edilen Temhid'ul-Fusûl fi'l-Usûl (Haiderabad - Deccan 1372) olmak üzere aşağı yukarı muasır iki usul-ı fıkıh eserine sahibiz. Bu iki müelliften her biri İslâm Hukukunda Kitâb-ı Mukaddes'in rolünü değerlendirme işine hususî bir bölüm tahsis eder (Ebu'l-Huseyn'de s. 899-907 ve Serahsî'de II,99-105). Her iki eser de İslâm Peygamberinin kendinden önceki peygamberlerin şeriatını takip etmeye mecbur olup olmadığını anlamak için aynı meseleyi tetkik etmiş olan seleflerinden bahsederler.

Ebu'l-Huseyn'in mu'tezililer hakkında bize rivayet ettiği şeyler (s. 900) aşağıdadır: «Bizim Peygamberimizin, peygamber olmadan önce, kendisine tekaddüm eden peygamberlerin şeriatına tabi olup olmadığı meselesine gelince bazıları şöyle cevap verirler: Hayır, diğerleri: Evet; ve nihayet başkaları cevap vermekten kaçındılar. Kadî'l-kudat Abd'ul-Cebbâr, şeyh Ebû Hâşim'in bu nevi maksatlara (veya «bazı pasajlarda», mânâ gayr-ı muayyendir) cevap vermekten kaçındığını nakleder. Hz. Muhammed'in peygamber olduğu devir geliyor. Bazıları şöyle dediler: «O, bazı işaretlerle istisna edilenler hariç kendinden öncekilerin şeriatına tabi idi». Diğer bir kısmı «o hiç bir zaman tabi değildi» dediler. Onun eski şeriatına tabi olduğuna inananlar, bazıları «o Hz. İbrahim'in şeriatına tabi idi» ve bazıları da «Hz. Mûsa'nın şeriatına» diyerek aralarında ihtilâf ederler.»

Serahsî bize sünni hukukçuları hikâye eder (II,99): «Alimler bu hususta ihtilâf ettiler: bazıları ilgası hakkında bir işaretin mevcut olduğu hususlar müstesna bir peygamberin getirdiği şeriatın tamamı ebediyen mer'idir; her yeni gelen kimse bazı kaidelerin ilga edildiği zahir oluncaya kadar onu tıpkı kendi şeriatı gibi tatbik etmelidir» dediler.

Bir kısmı da şöyle dediler: Her peygamberin şeriatı kendinden sonra daha başka bir peygamberin gönderilmesiyle sona erer ve yeni peygamber tasrih ettiği zaman ortaya çıkacak bir şey olan bu eski şeriatın muhtevasına ait herhangi bir atfın mevcut olduğu hal hariç o, onu tatbik etmeyecektir. «Hatta bazıları şöyle dediler: Bizden önceki şeriat, sanki bizim peygamberimizin şeriatının bir kısmı imiş gibi bizi mesuliyeti altına alır ve bu, o eski şeriatın herhangi bir noktasını ilğâ eden bir beyan mevcut olmadıkça böyledir.» Bu son sınıf yazarlar, bizden evvelki şeriatla alâkâlı olarak, gerek o eski dinlerin mensuplarının (ehl-i kitap) ve gerekse bu diğer topluluklarda bulunan mukaddes kitaplar üzerinde bizzat yaptıkları istinatla müslümanların naklettikleri Kur'an ve hadis tarafından eski kitaplardan nakilleri yapılanlar arasında bir tefrik yapmadılar. Fakat bize göre en doğru olan Kur'an ve hadis tarafından bizden evvelki şeriat diye nakledilen hususları, mensuh olduğu sarahat bulmadıkça, tıpkı kendi peygamberimizin şeriatının bir kısmı imiş gibi tatbik mecbur olduğumuzu söylemektir. Fakat diğer toplumların üyelerinin okumaları suretiyle öğrenilen veya müslümanların bu cemiyetin kitaplarında bizzat okudukları şeyler, (sahihliğini isbat olmadığı için) tatbik etmek farz değildir.»

Bu iki hukukçudan hiç biri, bu zümreye mensup hukukçuların adları hakkında bize daha teferruatlı malûmat vermez. Daha önce bu meseleyi **Ebu'l-Hâşim'in** (öl. 321 h.) vazetmiş olduğu daima teyid edilmiştir.

İSPAT ESASLARI

İslâm öncesi ilâhî kanunlara İslâm Hukukunun kaynağı olma imkanını veren klâsik müellifler, Kur'an'ın aşağıdaki âyetlerine atıfta bulunurlar:

1. Kur'an (5/44-45) Allah'ın Tevrat'ta (krşiz. Leviler 24/17-22) bazı hükümler vazettiğini beyan eder: «Şüphesiz ki Tevrat'ı biz indirdik... Biz onda onların üzerine şunu da yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş karşılıktır...» İmdi kısas kaidesini tanıyan İslâm şeriatı, Tevrat'taki hükmün bir tekrarı olduğu gizlenemiyen bu âyetten istinbat edilmiştir.

2. Kur'an-ı Kerim (24/2) evli olmıyanlardan zina yapmaktan sanık suçlular için sopa ile dövme cezası vazetmiştir; fakat evliler arasındaki zina hususunda susmuştur. O devirde vuku bulmuş bir çok şahadet edici vak'alar da gösterdiği gibi bu nevi durumlarda Hz. Peygamberin yaptığı tatbikat recim idi. Buhârî'nin naklettiğine göre (86/31) bu tatbikata atıfla halife Ömer «Recim Allah'ın kitabında vardır (er-Reem'u fi kitâbillâh) ve onun Kur'an'da bulunmaması kimseyi şaşırtmamalıdır» demiştir. Bazı müellifler - daha doğrusu bana öyle geliyor - Hz. Ömer'in bununla Tevrat'ı kastedtiğini (krşiz. Leviler 20/10-12; Tesniye 22/20-27) düşündüler. Serahsî peygamber hakkında diğer nakillere istinaden aynı neticeye varır (II,100) ve Kitab-ı Mukaddes şeriatını kısmen değiştirmek için Kur'an'ın açıkça vaz faaliyetinde bulunduğunu, fakat önceki şeriatın tasdik ettiği hususlarda sustuğunu söyler.

3. Kur'an (26/155 ve 54/28), kuzey Arabistan'dan Salih Peygamberin mucizeli devesinin hikâyesini yapar; mevcut tatlı suyu o deve ile halka ait sürülerin paylaşmaları gerektiğini Allah'ın emretmiş olduğunu beyan eder. Müslüman hukukçular ne zaman su iştirakçılarının haklarını tasvir ederlerse, bir İslâm öncesi peygamberin kanunu olan bu âyetlere müracaat edilir.

4. Bir peygamber ölünce ve Allah bir başka peygamberi gönderince ilk peygamberin peygamberlik vasfı kalkmaz. Kur'an-ı Kerim'in (2/285) beyanı gibi Allah'ın bütün eski peygamberlerinin peygamberlik vasıflarını tanımak müslümanlara farzdır. «... Onlardan her biri Allah'a... kitaplarına ve peygamberlerine inandı. Onun (Allah'ın) peygamberlerinden hiçbirini diğerlerinin arasından ayırmayız, hepsine inanırız, dediler...» Bir peygamber tarafından aktarılan ilâhî irade, eğer nakleden ölür ve yerine başkası gelmişse o zaman az çok ilâhîlik vasfını kaybetmek şüphesine maliktir.

5. Kur'an-ı Kerim, eski kanunların müslümanlar için bağlayıcı vasfından bahseder. Keza (42/13): «... hem Nuh'a tavsiye ettiğini, hem sana vahy ettiğimizi, hem İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi sizin için şeriat yaptı...» Keza (3/95; 16/123): «Samimiyetle İbrahim'in dinini (millet) takip et...» ve yine ayrıca (35/32): «Sonra biz o kitabı kullarımızdan beğenip seçtiklerimize (yani müslümanlara) miras bıraktık...» Bu ayette bahis konusu olan, bir kitap mirasçılığıdır; yoksa krallık mirasçılığı değildir. Bir diğer âyet şöyledir (5/44): «Şüphesiz ki Tevrat'ı biz indirdik ki onda bir hidayet, bir nur vardır. Kendisini Allah'a teslim eden (eslemû) İsrail peygamberleri, yahudilere ait davalarda onunla hükmederlerdi... «Peygamber» kelimesi mutlak olduğu için Serahsî, İslâm peygamberini de aynı şeyin içinde görmekte tereddüt etmedi. O halde Hz. Muhammed bakımından İslâm devleti tarafından yahudi tebaaya Kitâb-ı Mukaddes şeriatının tatbik edilmesi mevzuu bahistir. En meşhur olan ve en sık zikredilen âyetler 6/83-90 âyetleridir. Orada Nuh, İbrahim, Davud, Musa ve İsa gibi 18 ad zikredildikten ve hepsinin de Allah'ın peygamberleri olduğu tasdik edildikten sonra bu pasaj, sonunda şöyle der: «Onlar Allah'ın hidayet ettiği kimselerdir; o halde sen onların gittiği doğru yolu tutup ona uy...»

6. Kur'an-ı Kerim'in eski kitapları şahit olarak zikretmesi de aynı derecede manâlıdır (26/196): «Şüphesiz bu, eskilerin kitaplarında da mevcuttu.» veya (21/105): «Andolsun, Tevrat'tan sonra Zebur'da da yazmıştık ki arza ancak salih kulların mirasçısı olur» (Burada Zebur 37/29'un bahis mevzu olduğu bilinir). Bizzat Kur'an'ın veya Hz. Muhammed'in Kitâb-ı Mukaddes'i tasdik ettiğini (musaddık) beyan eden Kur'an-ı Kerim'in birçok yerlerde tekrar ettiği âyetler pek daha mühimdir. 2/41, 2/91, 2/101, 3/3, 4/47, 5/48, 35/31, 46/30 vesaire bunlardandır. Bir misal olarak biz, 5/48 âyetini tercüme ediyoruz: Habibim, sana da hak olarak kitabı (Kur'an'ı) - kendinden evvelki kitapları tasdik edici ve doğrultucu ve ona karşı bir şahid olmak üzere - gönder-

dik. O halde bütün ehl-i kitap aralarında Allah'ın sana indirdiği ile hükmet; sana gelen hakikatten dönüp de onların heva ve heveslerine uyma.»

7. Kur'an-ı Kerim'de günümüze kadar değerlendirilmeyen ve islâm öncesine taallük eden bir çok kısımlar mevcut olduğu malumdur. Meşelâ Kur'an-ı Kerim (2/243-251), Şamuil peygamberin hikâyesini, İsrail milletine bir hükümdar tayin etmesi için Allah'a nasıl yalvardığını ve bir peygamberin varlığı yanında bile Saül'un nasıl hâkimiyet iktidarını deruhte ettiğini anlatır. Zaruret halinde islâmda dini iktidarı siyasî iktidardan ayırma meşruiyeti lehinde bir delil çıkarmak için bu kıssaya baş vurulabilir. Tıpkı böyle 27/16-44, Hz. Süleyman'ın dinine giren Sebe' kraliçesinden (İslâm Edebiyatında Belkis) bahseder. Hz. Süleyman, müslümanlar arasında peygamber olarak bilinir ve Kur'an metni Belkis'ten bahseder: «Kadın dedi ki ey Rabbim, hakikat ben kendime yazık etmişim; Süleyman'ın maiyetinde âlemlerin rabbi olan Allah'a teslim oldum (müslüman oldum)». Sünnî âlimler pek yakında, bu hükümden Fatma Cinnah'ın Pakistan Cumhuriyetinin resicumhurluğuna namzetliğini meşru göstermek maksadıyla, peygamberin bir sâsânî kraliçesi hakkındaki meşhur yasaklamasını müslümanların değil de sadece İranlıların felâketini önceden haber verme diye izah ederek, bir müslüman kadının islâm devletinin meşru başkanı olabileceğini ifade hususunda delil istihraç ettiler.

8. Kur'an'dan başka Hz. Peygamberin hadisleri de az lehe değildir. Bir tek hadisle yetinelim. Bu-hârî (63/50 no 4) Hz. Peygamberin traşından bahseder ve İbn-i Abbâs'ın rivayetini nakleder: «Yahudiler (ehl-i kitap) saçlarını ayırmadıkları halde müşrik araplar saçlarını ayırarak düz tararlardı. Hz. Peygamber, Allah'tan doğrudan doğruya hakkında emir almadığı hususlarda yahudilere ve hristiyanlara uymayı severdi. Bu yüzden o, baştan saçlarını ayırmıyordu; fakat daha sonra ayırdı» (krşlz. Bu-hârî, 77/70 no 1).

İTİRAZLAR

H. Peygamberin eski cemiyetlerin şeriatına tabi olmasını reddeden hukukçular müteakıp vak'alara dikkati çeker:

a) Kur'an-ı Kerim (5/48) buyurur: «Sizden her biriniz için şeriat, bir yol tayin ettik.» O halde her yeni peygamber selefinin şeriatını nesheder. Tıpkı böyle Hz. Nuh'un şeriatının yerine Hz. İbrahim'inkini, onun yerine, Tevrat ve Tevrat'ın yerine de İncil geçti. Filhakika Tevrat hakkında Kur'an-ı Kerim sarıhtır (17/2; 32/23): «Biz Musa'ya da kitap indirdik ve o kitabı... İsrail oğulları için bir hidayet kıldık...» Keza Hz. İsa hakkında da Kur'an (3/49) şöyle buyurur: «Onu İsrail oğullarına peygamber gönderecek...»

b) Hz. Muhammed ne Peygamber olmadan önce ve ne de peygamber olduktan sonra şeriatlarının ne olduğu hususunda yahudilere ve hristiyanlara herhangi bir şey söylememiştir. Peygamber Mu'âz'ı Yemen'e vali olarak gönderdiği, ihtilâfları nasıl halledeceğini ona sorduğu ve Mu'âz'ın da «Allah'ın kitabına (Kur'ana) göre hükmedeceğim, eğer orada

yoksa peygamberin sünnetine göre hükmedeceğim, eğer orada da yoksa ben icthadda bulunacağım» dediği, Peygamberin de onu tasdik ettiği ve Kitâb-ı Mukaddes'e baş vurmasını söylemediği zaman da durum bu görüşe dayanmaktadır. (2) Hakikaten bir zina fiilini hüküm altına alması için iki yahudi Hz. Muhammed'e baş vurunca onun Kitâb-ı Mukaddes'i alıp her iki suçluya Tevrat'ın ilk beş kitabı (Pentateuque) tarafından gösterilen recm cezası tatbik ettiği hususunda meşhur bir mesele mevcuttur (Bu-hârî 97/51). Ancak her iki tarafın yahudi olduğu bir durumun bahis mevzu bulunduğu, yahudiler arasında Tevrat'ın ve hristiyanlar arasında da İncil'in tatbik edilmesinin gerektiği emrini Kur'an-ı Kerim'in verdiği (5/42-50) her defasında kaydedilmelidir. İki müslüman arasındaki bir ihtilâfı hal için Hz. Peygamber tarafından Kitâb-ı Mukaddes'e müracaat edildiği hiçbir dava mevcut değildir.

K itâb-ı Mukaddes'in İslâm Hukukunun hukuk kaynağı olabildiği görüşünün taraftarı olan muhalifleri, «a» maddesindeki çatışan kanunlar mânasını ifade eden âyeti, iki peygamber tarafından getirilmiş gibi anlamamak gerektiğini, zira bizzat Kur'an-ı Kerim'in bir başka yerde eski peygamberlerin şeriatlarını takip etmeyi ifade ettiğini söyleyip cevap verdiler. Bu, şu mânâda olmalıdır: Her peygamber eski şeriatı kısmen teyid eden ve kısmen de Allah'tan gelen bir vahya istinatla bazı yeni şeylerle evvelkinin yerine geçen kendilerine has bir şeriate malikdirler. Bundan başka eğer bir kitap İsraililer için iyi bir hidayet ise, bahis mevzu bulunan kanun yahudi menşe'den değil de ilâhî menşe'den olmak şartıyla aynı zamanda başkaları için de öyle olabilir. «b» deki itiraz için ise yukarıda no 5'de naklettiğimiz ihticaca atıf yapılır.

Serahsî'nin de yerinde söylediği gerçek durum, (a) Kur'an ve hadislerle iptal edilmemiş olmak, (b) eski şeriatın sıhhati ve mevsubiyeti ispat edilmek gibi iki kayıtle eski peygamberlerin şeriatlarının İslâm'da da meriyette bulunduğu husustur. Hz. Nuh'un ve Hz. İbrahim'in kitapları gibi bir çok kitaplar bugün mevcut değildir. Tevrat'a gelince Kur'an (4/46 ve 5/13) Tevrat hakkında bazı şüpheler izhar eder. Nabukadnezar ve Titus gibileri tarafından ika edilen tahriflerinin neticelerine atıfta bulunduğu gözükmetedir. Hz. İsa'nın şeriatına gelince o, Tevrat'ın ilk beş kitabı veya Kur'an-ı Kerim gibi bir kitap şeklini alması için onu yazmış değildir ve hristiyanlar Hz. İsa'nın talebeleri veya onların halefleri tarafından yazılan ve Hz. İsa'nın emretmediği ve tamamen kendi zevklerine göre kaleme alınan tercüme-i hallerinden başka bir şey'e malik değildirler. Şüphesiz o, Hz. İsa'nın sözlerini içine alır; fakat onda başka şeylerin karışımı da mevcuttur. Bir diğer bakımdan İnciller, Hz. İsa Tevrat'ın, Matta 5/17-18'de beyan ettiği gibi, bir tasdikcisi olarak, aralarında

(2) Burada biz Ebu'l-Huseyn'i takip ediyoruz, s. 900. Fakat gerek bütün kaynaklar için ve gerekse bu meşhur hadisin esaslı bir tetkiki için bakınız: **Muhammed Zâhid'ul-Kevserî, Makâlât'ul-Kevserî** (Kahire), «Hadis Mu'âz b. Cebel fi İctihâd'ir-Re'y, s. 60-64.

muşahhas kanunlar mevcut olmıyan daha çok umumî kaideler verir.

B itirmek için, Kur'an ve hadisin müslüman hukukçuların ihtiyaçlarına kafi geldiğini, ve bizzat Kitâb-ı Mukaddes'e atıfta tereddüt ettiğini beyan etmek gerekir; zira Kur'an şöyle buyurur (7/156-157): «...Ben azabıma kimi dilersem düçar ederim. Benim rahmetim ise her şeyi kuşatmıştır; onu sakınmada, zekâtı vermekte, bir de âyetlerimi-ze iman etmekte olanlar yok mu işte onlara has olmak üzere tesbit edeceğim. Onlar nezdlerindeki Tevrat ve İncil'de ismini ve sıfatını yazılı bulacakları ümmî nebi olan resûle tabi olanlardır. O, kendilerine iyiliği emrediyor, kötülüğü nehyediyor, onlara nefislerine haram kıldıkları temiz şeyleri helâl, helâl kıldıkları murdâr şeyleri de üzerlerine haram kılıyor. Onların ağır yüklerini, sırtlarında olan zincirleri indiriyor o...» Tıpkı böyle İslâm hukukçuları Kur'an'ın aşağıdaki beyanda (2/185) sarih olduğunu ifade ile Tevrat'ın çok sert kanunlarını tatbik etmekten ziyade mesalih-i âmmeye (salus Populi) istinat eden imkanı tercih ederler. «... Allah size kolaylık diler, size güçlük dilemez...» Bir diğer ifade ile, bütün bunlar Kitâb'ı Mukaddes'in meşruiyetini tanıdıkları halde ona ihtiyaç hissetmezler.

NETİCE'

B iz burada eserleri bize kadar ulaşmış en eski müelliflerin sadece ikisini tetkik ettik. Yalnız hepsi bunlardan ibaret değildir. Ayrıca hemen hemen daha sonraki her usul-i fıkıh âlimi burada yer alır. Basri'nin ve Serahsi'nin gecikmiş bir muasırı da Gazâlî'dir. O, el-Mustasfâ adlı eserinde (Bûlak 1322 s. 245-260) bir bölümü bu mevzuya tahsis eder ve zikredilen âyetlerden başka bazı hadislerle de baş vurur: (a) Kırlan bir dişin kisası hususunda o, aslında Hz. Musa'ya hitaben beyan edilen Mâide süresi ayet 45'e atıfta bulunur; (b) Uyku veya nişyan suretiyle eda edilemeyen namazı kaza hususunda Hz. Peygamber Tâhâ süresi (XX), ayet 14'e atıfta bulunur ki bu ayet Hz. Musa'ya hitaptır; (c) Zinadan maznun bir yahudi çiftini muhakemede o, Tevrat şeriatını tatbik etmiştir. Şu var ki Gazâlî muvaffak olamamakla beraber bu delilleri reddeder.

Dikkata şayandır ki bu müellifler arasında Basri bir mu'tezilî, Gazâlî bir şafi'îdir ve her ikisi de Kur'an'dan önce nazil olmuş kitapların, Kur'an tarafından neshedilmeyen sahada da olsa daima mer'i olma imkânını reddederler. Sadece bir hanefî olan Serahsi bunu müdafaa eder ve çok geniş bir anlayış içerisinde ortaya çıkar:

(3) Bu kısım matbu makalesine yazar tarafından yapılan ilâve notun tercümesidir (mütercim).

(4) Yazar, İ.Ü.Ed. Fak. İslâm Tetkikleri Dergisinin müstakbel bir sayısı için verdiği «Les Usul al-Fıqh Mu'tazilite et sunnite (Mu'tezile ve Ehli sünnet Usul'u fıkhi)» adlı makalesinde Abd'ul-Kâhır el-Bağdâdî (öl. 429 h.)'nin «Usul'ud-Din» (İstanbul neşri, s. 66-67) adlı eserinde ve Saymerî. (öl. 436 h.) nin «Mesail'ul-Hilâfî fi usul-il-fıkh» (Dublin'de mevcut bir yazma nüsha) adlı eserinde bu mevzuda bilgî olduğunu zikreder ve nakillerde bulunur (Mütercim).

NIDA YAYINEVİ TAKDİM EDER

1 — İslâm'a ve Muasır Nizamlara göre

İKTİSAT PRENSİPLERİ

Yazan: Mevdudi

Çev. : İhsan TOKSARI

Fiati : 4 TL.

2 — İslâm'da İŞ AHKAMI ve

İŞÇİ HAKLARI

Yazan : Muhammed Fehr Şakfa

Çeviren: İhsan TOKSARI

Fiati : 4 TL.

3 — TAHARET ve NAMAZ

Yaz: Hayati Ülkü

(İmam — Hatip Okulları ders müfredatına göre hazırlanmış, her hükmün delili olan Ayet ve Hadislerin metinleri, mânâları mevcuttur.)

Fiati: 10 TL.

4 — İMANIN HAKİKATLERİ

Yazan: Dr. Ali Aslan AYDIN
(Yüksek Din Kurulu Üyesi)

Fiati: 5 TL.

5 — PEYGAMBERİMİZ ve
DÖRT HALİFESİ

Yazan: Ergun GÖZE

Yaynevimizde her türlü dini, milli eserler bulunur.

NIDA YAYINEVİ

Telf: 26 69 47

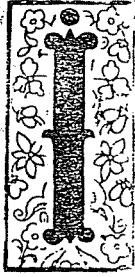
Bâbüli Caddesi No: 31 (M.T.T.B.) sırası,

Cağaloğlu — İSTANBUL

1200. Ölüm Yıldönümünde İslâm'ın büyük hukuk ve din Bilgini:

ŞEYBÂNÎ

Prof. Dr. Abdülkadir
KARAHAN

İslâm hukuk ve hadis tarihlerinin çağımıza kadar etkileri süregelen büyük ve seçkin kişilerden biri: İmam Muhammed' t i r.

Hanefi Mezhebinin kurucusu İmam A'zam Ebû Hanife (699-769'nin, İmam Ebû Yusuf (731-798) ile birlikte en tanınmış öğrencisi ve izleyicisi olan ve bugün İslâm dünyasının en yaygın mezhebini temsil eyleyen Hanefiliğin ilkelerini, temel görüşlerini en yetkili şekilde belirtip açıklayan İmam Muhammed bin el-Hasan eş-Şeybanî, hicret takvimine göre tam 1200 yıl önce hayata gözlerini kapamıştır. Bu nedenle 10 Mayıs 1969 günü, İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsünde, dolgun programlı bir törenle bu güçlü hukuk ve hadis otoritesi anılacak, 12 Mayıs'ta da, Süleymaniye Kütüphanesinde -iki hafta süre ile- onun eserlerinden kurulu bir kitap sergisi açılacaktır.

Ayrıca bazı İslâm ülkelerinde de benzeri toplantı ve hazırlıklar olduğu duyulmaktadır.

İmam Muhammed, ana ve baba yönünden Şamlı olup Şeyban oğulları ile ilgisi, dolayısıyla O, 132/749'da Vâsıt'ta doğmuş, fakat Kûfe'de yetişmiştir. Babasının vefatında, küçümsenemeyecek bir meblâğ teşkil eden, 32.000 dirhem ona miras kalmışsa da, o, bütün parasını öğretimi uğrunda harcamaktan çekinmemiştir. Ebû Abdullah Muhammed, öğrenimine ve etüdlerine: bu çağda İslâmın ileri kültür merkezleri olan Kûfe, Bağdat, Şam, Mekke, Medine ve Horasan'da devam etmiştir.

Gençliğinde zamanının en büyük ve ünlü bilginlerinden ders gören İmam Muhammed, özellikle şu zatlara öğrencilik eylemiştir: Kûfe'de İmam A'zam Ebû Hanife (ölm.769), Şam'da el-Avzaî (ölm.774), Mekke'de İbn U-veyne (ölm.813), Medine'de

İmam Malik (ölm.795), ve Horasan'da İbn Mübarek (ölm.797). O, İslâm hukuku olan fıkıhta Ebû Hanife'ye, hadiste İmam Malik'e çok şey borçlu olmuştur.

Hukuk öğrenimine, sonra Arap lengüistiğine (sarf, nahiv, belâgat) ve tarihe çok önem vermiş olan İmam Muhammed bu bilim dallarında çok iyi yetişmiştir. Ders okutmağa Kûfe'de bir camide başlayan İmam Muhammed, İbn er-Râvendî'nin de aynı camide ders yapması ve öğrencilerine onun öğretimi başladığı anlarda gürültü çıkarıp tedirginliklere yol açmasını öğütlemesi sonucunda, camii değiştirmek zorunda kalmıştır. Kısa bir süre içinde geniş bir tanınmışlığa yol açan ve ulaşan bu geniş ufuklu ve yetkili bilgin «rey sahipleri» arasında sıvırlmıştır. Ebû Hanife, ilk İslâm Akademisi niteliğinde olan bir örgüt kurup İslâm Hukukunu tedvin etmek istediği zaman: İmam Muhammedi de, 40 kişiden vücuda gelen, bu akademinin üyeliğine seçmiştir. Bu ilim örgütünün görevi: özellikle İslâm Hukukunun tedvini idi. Seçkin üyelerden biri olan Şeybanî, amaca en çok yararlı olanlardandı ve en fazla emek harcayanlar arasında bulunuyordu. Onun eserleri işte bu akademideki çalışmaların bize kadar gelen değerli ve feyizli meyvalarındandır.

Bahis konusu bilim örgütünde izlenen metod şu idi: Üyelerden biri bir meseleyi ortaya atıyordu. Diğerleri de ayrı ayrı kendi görüşlerini ve reylerini belir-

tiyordu. Savunmalar zorlu ve tartışmalar çetin oluyordu. Sonunda İmam A'zam, kararını açıklıyor, İmam Ebû Yusuf ta bu kararı not ediyordu. Öyle anlaşılıyor ki : diğer üyelerden bazıları da kendileri için notlar almağı ihmal etmiyorlardı. İmam Muhammed eş-Şeybanî'nin en önemli ve konusunda üstün bir değer taşıyan eserlerin başında gelen «Kitabü'l-Asl» ünvanlı eserinin bir çok bölümleri (cinayet, siyer, namaz, oruç v.s.) bu tartışmalar ve çalışmalar sonucundaki kararlardan doğmuştur. Burada göze çarpan sorular ile onların cevaplarıdır.

El-Keffevî, İmam Muhammed'in 990 adet kitap yazdığına değinmiştir. Bunlardan bize kadar gelmiş olanlar pek azdır. Onların da bir kısmı olduğu gibi muhafaza edilmiştir. Bir kısmı da kendilerine yazılan şerhler içinde ancak varlıklarını koruyabilmişlerdir. Bu suretle, yani şerhleri sayesinde, bize kadar intikal edenlerin en önemlilerinin başında: İmamların Güneşi deyimi ile de kadri yüceltilen Serahsî (1009-1090)'nin «Şerh el-Siyer el-Kebir»indeki metin olduğunu da söylemeliyiz. Serahsî'nin bu büyük eseri, Ayıntaplı Münif (ölümü 1743) tarafından türkçeye de çevrilmiştir. Bu kitabın Milletlerarası hukukun en eski verimlerinden biri olduğunu göz önüne alan UNESCO, onu, fransızcaya da tercüme ettirmiş ve baskıya hazır duruma getirmiştir.

«Kitabü'l-Mabsut» ta denilen «Kitabü'l-Asl», İmam Mu-

ammed'in gerçekte en önemli ve etkili eseridir. Bu dev çalışmanın en iyi nüshalarından biri İstanbul'da Murad Molla Kütüphanesinde olup 8 cilt tutmaktadır. Yaprak sayısı 3000 (6.000 sayfa) civarındadır. İslâm âleminde bugün varlığını bildiğimiz en eski fıkıh (hukuk) kitaplarının başında, bu müstesna eser yer almaktadır. Yazar, bu dev eseri, önünde bir örnek bulunmaksızın kaleme almıştır ki: bu da onun değerini bir kat daha arttırmaktadır. İslâm bilginleri içinde bu kitabın, Jüstinianus Kodifikasyonu'ndan da önemli olduğuna inananlar vardır. Yine çağımızın bazı tanınmış İslâm otoriteleri: İmam Muhammed Şeybanî'nin Şarhman'ın çağdaşı olduğunu hatırlatıp onun devrinde Avrupa'da hukukun tedvinini kapsayan kitapların yokluğuna işaret ederek büyüklüğünü daha da anlatmak istemişlerdir.

Kaynaklar İmam Muhammed'in «rey»'in itidalı, ılımlı istikametine bağlı olduğunu ve imkân ölçüsünde teorilerini hadîslere dayamağa çalıştığını da belirtirler... Zaten O, üç yıldan daha uzun bir süre ile derslerini izlediği hocası Malik bin Enes (ölm. 795) 'in ünlü «Muvatta» hadîs koleksiyonunun -erba- binca bilinen metninden hayli farklı ve bir çok eleştireli eklemelerle zenginleştirilmiş bir nüshasını da hazırlamış olmak dolayısıyla hadîs biliminde de geniş yetki sahibi olduğunu ispat etmiştir. Bu bakımdan onun hadîs desteğini, çalışmalarının bir kılavuzu olarak kullanması tabiidir.

Harunü'r -Reşid (766-809) 'in Kazi'l-kuzat (Kadılar kadısı)'ı İmam Ebû Yusuf (ölm. 798) vefat edince, Abbasilerin haşmetli halifesine İmam Muhammed, kadılar kadısı oldu. Onun refakatinde, o günlerde başkent seçilmiş olan, Rakka'ya gitti. Bir süre sonra İmam Muhammed Şeybanî azledilmişse de sonradan yine o, ön plândaki görevine getirilmiş ve bu sefer de Harunü'r-Reşid ile birlikte Rey şehrine varmıştır. Vefatı burada ve 189/805 tarihinde.

Hanefî mezhebinin ilk geniş yayılmasında Ebû Yusuf ve Muhammed eş-Şeybanî'nin büyük hizmetleri ve payları bulunduğu bir tarih gerçeğidir. İmam Muhammed'in bir üstün özelliği de: «İstihsan»'ı yani «halkın menfaatlerini» görüşlerinde üstün tutması olmuştur. Sadece saf mantıka göre şöyle veya böyle çözümlenmesi gereken bir çok meselelerde O, halkın faydasını gözönünde tutmuş ve reyinde bu ikinci yolu seçmiştir. Bu bakımdan da İmam Muhammed'e, İslâm bilginleri arasında özel bir yer ve değer verilmiştir.

Özet olarak diyeceğiz ki : İslâmlığı üç kıtaya (Asya, Afrika ve Avrupa) üstün bir güçle yayıldığı çağlarda yetişip özellikle hukuk ve hadîs bilimlerinde unutulmaz hizmetleri ve eserleriyle ün kazanan ve bugüne kadar da işlediği konularda görüşleri bilim adamlarına kılavuzluk eden İmam Muhamed, bütün İslâm dünyası ile birlikte Müslüman Türklerin de saygı ve sevgiden örülmüş bir halesi içinde mânen yaşamış ve yaşamakta devam edecektir.

TE'LİF ESERLER

Ali DARYAL

erek asrımızda gerekse daha önceleri yaşamış dünyanın dört bir tarafındaki İslâm âlimleri ve mütefekkirlerinin çeşitli dillerdeki eserlerinin son senelerde gittikçe artan bir hızla dilimize tercümele-ri uzun zamandan beri hasretini çektiği-miz sevindirici bir olaydır. Gittikçe hızla-nan bu tercüme hareketi bu çeşit fikri kitapları okuyanların sayılarının devam-lı olarak arttığına da bir delildir.

Yalnız tercüme eserlerde görülen bu faaliyetlerin hiç olmazsa yarı yarıya dahi olsa te'lif eserlerde görülememesi, yani toplumun bünyesine zerk edilen bu fikirlerin toplum bünyesinde müsbet bir tepki (reaksiyon) doğurmak suretiyle çeşitli fikir akımları husule getirememesi, bu tercüme eserlerden beklenenlerin elde edilemediği kanatını uyandır-maktadır.

Evet, yapılan bu tercüme İslâm düşünürleri-nin görüşlerini, fikirlerini ve neticeye giderken yaptıkları mantıki çıkarımları dolayısı ile eserleri-nin mantıki yapısını yani düşünüş şekillerini bize aktettirmeleri bakımından çok fazla bir değer ta-sır.

Fakat bizler okuduğumuz bu kitaplardaki dü-şüncelerin ve fikir sistemlerinin tahlilini (analiz) ya-pıp, onların sağlam, kuvvetli taraflarını tesbit edip eksik veya, zayıf taraflarını gösterip yani ilmi ta-biriyle tenkidini yapmadıkça ve müellifin eksik veya zayıf bıraktığı tarafları kuvvetlendirmeğe çalışmadık-ça kısacası, okuduklarımız üzerinde düşünmedikçe başka bir deyişle bu fikirler ve fikir sistemlerini ta-raftsız olarak fikirler âlemindeki yerine yerleştirme-ğe çalışmadıkça, bu okumalar bizleri farkında olma-dan zamanla doğru orantılı olarak «fikir hazırlapçı-luğuna», «fikir mirasyediciliğine», «fikir tenbelliği-ne» bir nevi «düşünce güdüklüğüne» doğru çekip gö-türür. Bu fikir — tenbelliği alışkanlık haline gel-dikten sonra ondan kurtulmak daha güçleşecektir. Zira psikoloji kanunlarına göre «bir şeye alışmak güç, alıştıktan sonra onu terk etmek daha güçtür.»

Netice olarak, yukarıda belirtildiği tarzda çalış-madıkça yani bu eserlerin fikir yapılarını dışardan her tarafı ile tetkik etmiyerek bu fikir yapılarının içine girmek suretiyle hadiselere onların bakış zavi-yesinden bakacak olursak her şeyi her olayı o mü-tefekkirler gibi görüp onlar gibi değerlendireceğimiz

ve dolayısıyla daima onların bir kopyası olarak ikinc-i plânda kalmağa mahkûm olacağımız aşikârdır. Asıllar (orjinaller) mevcutken kopyaların bir şey ifade etmeyip yeni bir şey getiremeyecekleri ve do-layısı ile alâka toplayıp tesir icra edemeyecekleri meydandadır.

Ve yine bu fikirleri daha üstün daha kuvvetli daha başka fikirlere geçiş olarak kullanmayıp baş-ka deyişle bu fikirleri bir sıçrama zemini olarak ka-bul etmedikçe en fazla bu fikirler zemini seviyesin-de kalacağımız muhakkaktır.

inci olarak kendi aramızdan, olay ve hadise-lerin arkasındaki hazırlayıcı sebeplerin tahlilini (analiz) yapıp sonra onların müşterek tarafları-nı tesbit ile terkihini (sentez) yaparak ve bu arada da bir asırdan daha fazla bir zamandan beri ilim adı-na bize yutturulup kabul ettirilen mesnetsiz, asılsız ön-yargılardan tamamen kurtulup onların tesiri altında kalmadan neticeye giden kuvvetli düşünürler yetiştirmedikçe umumi konulara temas eden bu ter-cüme eserlerinin hususiyet arzeden mahalli dert ve dâvalarımıza bir çözüm şekli getirecekleri uzak bir ihtimaldir.

Şunun da ehemmiyetle belirtilmesi gerekir ki, dikkatin, yazının başından beri sürekli olarak devam lı tercüme-eserler üzerine çekilişi hâlen bu tercüme eserler karşısındaki te'lif-eserlerin nisbetinin azlığından ötürüdür. Yoksa yukarıda zikredilen fikir-nakil-ciliği, fikir-taklitçiliği ve bunun karşısında arzulanan devamlı fikri inkişaf ve gelişme te'lif eserler serisi içinde mevzu bahistir. Allâh Tâala «insan için kendi çalışması ve gayretinden başka bir şey yok-tur.» Âyet-i Kerimesi ile ister tercüme ister te'lif eser olsun onlardaki her düşünce ve fikir üzerinde her birimiz ayrı, ayrı zihin yormadıkça bu eserler-deki fikirlerden istenilen faydayı temin edemeyeceği-mizi aksine düşünmeğe çalıştığımız kadarını elde edeceğimizi beyan ediyor. Böyle olmadığı takdirde yani te'lif eserlere katkıda bulunmadıkça yeni düşün-celerle onları zenginleştirip geliştirmeye çalışmak suretiyle bu te'lif eserler serisinde devamlı bir te-kamül sağlayamadıkça tercüme eserlerden doğacak mahzurlar «fikir mirasyediciliği», «fikir tenbelliği» aynıyle te'lif eserler için de vârittir. Zira ilerleme-yen her şey yerinde saymağa ve yerinde sayan her şey devamlı akıp giden zamanla doğru orantılı olan tekamülün karşısında ona ayak uyduramamaktan do-

layı geri kalmış hükmüne razı olarak o muameleye tabi olmaya mahkûmdur.

Öyleyse fikrî tekamülümüz için ve dolayısı ile mahalli veya umumi meselelerimizi daha iyi çözümlenebilmek için devamlı olarak hepimiz ayrı düşünmeğe ve bu düşüncelerimizi geliştirmeğe ve bu fikirlerimizi takip ettikleri gelişme ile beraber başkalarının okumaları dolayısı ile onların zihinlerinde yeni, yeni düşüncelerin doğmasını sağlayabilmek için tesbit ederek yazmağa mecburuz. Tabii, zihinlerinde yeni fikirlerin belirgenleştiği bu kimselerde bu yeni-düşüncelerini, yukarıda zikredilen sebepler muvacehesinde yazmaya mecburdurlar. Öyle ise mantıkan bu düşünce-yazma mecburiyetinin eli kalem tutan bütün fertlere şamil olacağı ortaya çıkar.

Böyle olmadığı takdirde nasıl ki, emir verilerek sürülüp ekilemeyen veya ekildikten sonra bu ekinlerin yetişmesi için gerekenlerin yapılmadığı bir toprak yapısı icabı kendisine geliş güzel atılan veya çeşitli vasıtalarla gelen her tür ve her çeşit tohumu, diken, ot, çalı v.s. yetiştirmeye elverişli ise fikirsiz bırakılıp üzerine eğilerek meşgul olunmayan toplum kütlelerinin zihinleri de dışardan gelecek her türlü menfi fikir akımlarına açık olup onları kabule ve toprağın çalıyı besleyip büyüttüğü gibi o gelen fikirleri bünyesine kabul ederek koruyup yetiştirip geiirştirmeye hazırdir.

Kur'an-ı Kerim'deki düşünmeğe «tefekkür» e ait ve teşvikler «kalem ve kalemın yazdıklarına yemin ederim» Âyet-i Kerimesi ile birlikte mütalâa edildiği takdirde düşünmemizin ve bu düşüncelerimizi çağdaşlarımızın veya bizlerden sonra gelecek kimselerin okuyabilmeleri için yazmamızın lüzumu kendiliğinden ortaya çıkar.

Fikirlerimizin kıymetsiz olduğu kanısına kapılarak değer eksikliği düşünmemiz de yersizdir. Zira bu düşüncelerimiz bir sistem teşkil edip dört başı mamur olmayabilirler. Fakat bu fikirler hem düşünce-mimarlarımızın yetişmelerine ortam hazırlamaları bakımından hem de ilerde kuracakları fikir-yapılarına malzeme teşkil etmeleri bakımından çok değer taşır.

Evet, nasıl canlılarda hareket etmiyen bir kalbi düşünmek mümkün değilse yapısı ve görevi «fonksiyon» icabı düşünmeyen bir zihni de kabul etmek mümkün değildir. Öyle ise gaye, devamlı düşünmesi yapısı icabı olan bu zihinlere şekil vererek belirli yön ve istikamette belirli bir hedefe doğru yönelmektir. Düşünmek, tabii, doğru düşünmek bir sanattır. Devamlı zihni eğitim neticesi elde edilen bir zihni seviyedir.

Düşünebilmemiz daha başka deyimle düşüncele-
rimizin semere verebilmesi için evvelâ üzerinde düşünülecek meseleleri ve bu meseleler üzerinde bizlerden daha önce nelerin nasıl ve ne şekilde düşünüldüğünü bilmemiz gerekir.

Onun için teker teker bütün müslümanların düşünmesini isteyen ve bu yüzden düşünceye «tefekküre çok fazla değer veren Allâh Teâla düşüncelerimize zemin hazırlaması bakımından Kur'an-ı Kerime «Tefekkür et» «Düşün» diye değil «OKU» diye başlar.

*Seyyid
Kutub*
**KUR'AN'DA
EDEBİ
TASVİR**

Çıktı!
*Arapçadan çeviren
Dr. Süleyman Ateş*

İsteme adresleri
Denizli Çad. Küçük Çarşı (Hacı 7-8 ANKARA)
P. K. 448 - Telefon : 11 50 03

Aydınlık Hoca No. 27 Cağaloğlu - İSTANBUL
Telefon : 27 91 23

Fiati: 12,5 lira

Ankara İmam - Hatip Okulu

Mezunları Cemiyeti

yayınlardan

MUSTAFA YAZGAN'ın

İSLÂM

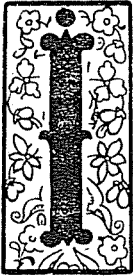
—VE

KAINATI

ÇIKTI

İmam Muhammed Şeybânî'nin İstanbul kütüphanelerindeki mevcut yazma eserleri

İMAM MUHAMMED ŞEYBÂNÎ'nin ESERLERİ SERGİSİ

İmam Muhammed Şeybânî (H. 132—189/M 749—805), Harun'ur—Reşid'in Kad'ıl-Kudât'ıdır. Kendisi Şarlıman'ın muâsırı idi. Ebû Hanîfe tarafından yazılan herhangi bir fıkıh kitabının yokluğu muvacehesinde Şeybânî, İslâm Hukukunda Hanefî Mezhebinin kitap sahibi kurucusu telâkki edilebilir.

Kendisine isnad edilen 990 kitaptan sadece 10-12 kadarı günümüze intikal etmiştir. Bunlardan el-Asl, Murat Molladaki yazmasında, 5000 sahife tutan sekiz büyük ciltten ibarettir. (Şalman'ın Capitularia'sındaki kanunlar, ancak beş on sahife tutmaktadır. El-Aslın 60 adede varan Bölümleri yanında Justinien Kod'u bile hafif kalmaktadır). Şeybânî'nin yanında herhangi bir örnek yoktu; hepsi kendi mesaisi mahsülüdür.

Kitaplarından es-Siyer'us-Sağır'ın kayıp olduğu kabul ediliyordu. Fakat Şeybânî'nin el-Asl'ının bir hülâsası olan ve el-Hâkim el-Mervezî'nin el-Muhtasar'ul-Kâfi adlı yazması, adı geçen es-Siyer'us-Sağır'ı bize kadar muhafaza etmiştir.

El-Asl'daki «Siyer Bölümü» iki rivayetlidir. Çoğu Ebû Hanîfe'ye sorulan ve alınan cevaplar şeklindedir; ancak diğer rivayette sual ve cevap olmayıp bilâkis İslâm Devletler Hukuku kaidelerinin doğrudan doğruya izahını ihtiva etmektedir.

Kitâb-ul-Hucec'in iki yazması mevcuttur. Mukayeseli hukukla meşgul olup Hanefîlerle diğerleri arasındaki farkların sebeplerini göstermektedir.

Yazmalar arasında Hicrî beşinci asırdan ve sonraki asırlardan olanlar mevcuttur. Eserlerinden İstanbul'da bulunan nüshalar, Muvatt'a, Âsâr, Hucec, Ziyâdat, Ziyâdat'uz-Ziyâdat, Mehâricfi'l-Hiyel ve el-Asl buraya toplanmış bulunuyor. Sergilenen eserlere bunların bazı hülâsaları ve şerhleri de eklenmiş vaziyettedir.

EXHIBITION OF İMAM MUHAMMAD SHAI'BANI'S WORK

İmam Muhammad Shaibani (132-189 H./ 805) was the Quad'l-Qudat of Harun ar-Rashid, and contemporary of Charlemagne in Europe. In the absence of books on fiqh Abu Hanifa, Shaibani may be considered as the literary founder of the Hanafi Mazhab of Muslim Law.

Of the 990 Works attributed to him, about a dozen only have survived. Of these al-Asl in Murat Molla Ms. in 8 thick volumes of about 500 pages. (The Laws of Charlemagne in his Capitularia do not cover more than 5 to 10 pages. Even Justinian's code pales before the 60 Chapters of al-Asl). Shaibani had no model to copy, all is original.

Of his books as-Siyar as-Saghir was considered lost but the MS. of al-Mukhtasar al-Kafi by al-Hakim al-Marwazi, which is an abridged form of Shaibani's

al-Asî, has preserved to us the 'said as-Siyar as-Saghir. The fact is confirmed also by al-Mabsut of as-Sarakhsi, X. 144.

The Chapter Siyar in his al-Asî has two versions. Generally it is found in the form of questions put to Abu Hanifah and his answers in the other version, there are no questions and answers but a direct exposé of the rules of Muslim international law.

The Kitab al-Hujaj has two manuscripts, and deals with comparative law and shows the reasons of the differences between the Hanafis and others.

Of the numerous MSS, there are those of 5th century of the Hicra and of later epochs. All the copies of each of his extant works, found in Istanbul have been collected, such as Muvatta', Athar, Hujaj, Ziyadat, Ziyadat'uz-Ziyadat, Makharij fi'l-Hiyal (which seem to be different from the chapter al-Hiyal in the great Compendium al-Asî), al-Asî in particular, and also some abridgements, some commentaries.

TERTİB YEY'ETİ :

N. Bayraktar
M. Hamidullah
S. Tuğ
Y. Z. Kavakçı

AL-'AKİDA

- Fatih 3001: Mecmua'a, 24 vk, 15x10 cm, 1160 H./ Istanbul
(1) 'Akıdat'uş-Şaybâni, 1-12 vk
(2) 'Akıdat'us, Sanusi, 12-24 vk
- Fatih 3095: Mecmua, 85 vk, 17x12 cm, 867 H.,
(1) 'Akıda'tuş-Şaybâni, 1-4 vk
(2) Badi, al-ma'âni fi şarh 'akıda'tiş-Şaybâni, li's-Şaih Nacmuddin ibn al-Kadi 'Aclun, 5-85 vk
- Bağdatlı Vehbi 200: Mecmua, 197 vk., 20x14 cm, ta'rih'al-icâze 1238,
(1) Hadiy e ibn 'Imad li-ubbâd al-'ibâd
(2) Akıda'tuş-Saybâni 133-135 vk.
- K. Zade M 563: Mecmua, 60 vk, 21x10 cm, İstanbul 1004.
(1) 'Akıda'tuş-Şaybâni 1-6 vk
(2) Meçhul
(3) Risala 'Arabiya fi taglitat al-'avamm
- Üniversite/A. 815: Şarh kasıda'tiş-Şaybâni fi al-akâ'id, 25 vk, 22x16-şarih Abdullah ibn Muhanamad
- Üniversite/A. 2169: Badi' al-bayân fi şarh kasıda'tiş-Şaybâni, li-Muham-mad Ali ibn Muhammad 'Allân at-Tibrizi, 49 vk, 19x14 cm.
- Brockelmann'a göre: Berlin 1933-4; Gotha 659-60; Paris 4585; Bodleian (Oxford), I, 811 (3), 127 (3), II, 596; Pet Chanikow, 161 (2).

AL-AMÂLİ (= AL-KAYSÂNİYÂT)

- Brockelmann'a göre, Hayderabad-Dekkan, Kütübhan-e Asafiya II, 1072 (Haydarabad'da basıldı 1360 H.)

AL - ASÂR

- Aşır ef. 400: mecmua 117 vk, 21x12 cm, 1207 H., muzehheb,
(1) al-Asâr 1-92 vk, (2) meçhul.
- Carullah 632: mecmua, 100 vk, 26x18 cm, 12 asır (?)
(1) Abu Yusuf, K, al-Varac, 1-58 (2) al-Asâr 59-100 vk.
- Feyzullah 256: mecmua 329 vk, 18x13 cm.
(1) al-Asâr, 1-181 vk, 734 H., (2) Muvatta 181-329 vk.
- Feyzullah 644: 102 vk, 26x18 cm, bazı yeni sahifeler, baş muzehheb, 10 asır (?)
- Köprülü /I 233: 121 vk, 24x15 cm, 12 asır (?)
- Köprülü /I 388: mecmua, 149 vk, 23x16 cm, istinsah Mekke 1079 H.
(1) İbn Abid-Dünya, al-Yakîn
(2) İbn Abid-Dünya, al-Matar
(3) al-Asâr, 75-149 vk.
- Laleli 798: 116 vk, 19x13, baş muzehheb.
- Reisülküttab 105: 90 vk, 21x14 cm, istinsah Hasan ibn Abdullah 1128
- Yeni Cami 568: 116 vk, 23x15 cm, istinsah Abdullah ibn Ali az-Zalia'i, 744 H.
- Selim Ağa 275: 179 vk, 26x18 cm, 11 asır (?)

Beyazıt Umumu 1853: 88 vk, 24x13 cm, istinsah 1218 H. Kilârizade Muhammed servet.

Veliyuddin 467: 115 vk, 20x13 cm, 1052 H., muzehheb.

Veliyuddin 466: 106 vk, 19x11 cm. 12 asır (?)

Konya, Yusuf Ağa 7010, istinsah 997 H.

Manisa Akhisar Zeynelzade 315, 86 vk.

(Son iki nüsha Prof. Tayyile Okîç'in ve asistan
Abdülkadir Şener'in lütuflarıyla)

Brockelmaan'a göre: Kahire, hanefi fikh 104 m; Bankipore (Hindistan), xix, 1595, Khalidiye (Kudüs), hanafi fikh 90.

Lucknow / Hindistanda basıldı.

AL-ASL (I. Rivâyet)

(Bu rivayet de bir kaç kitablar, meselâ tâhârat, salât, savm, zekât, sayd ve zabakih, mukâtab, siyer, cinâyât suval-cevab tarzda bahis ediyor)

- Aşir 87 : 231 vk, 30x22 cm, istinsah Umar ibn al-Bosnavi ibn Muharrem ibn Rıdvan, İstanbul 1207 H. Başdan al-aymân ve al-Kafâlât'a kadar.
- Aşir 90 : 375 vk, 30x22 cm, 1209 H. C. 4: hiyal, lukta, müzara'da, nikah, havale, sulh, vakale, şahâdât, gasb, şuf'a, hunsa, mefkud.
- Aşir 91 : 299 vk, 30x22 cm, 1209 H. C. 5: radâ'a, talâk, itâk, mukâtabe, buyu', rahn, kisma, hiba.
- Ayasofya 1026 : 410 vk, 31x19 cm, istinsah Mekke 1140 Muhammed ibn Cadallah ibn Muhammed al-manâvâti al-Mâliki.
- Ayasofya 1198 : 204 : vk, 27x10 cm, min cinâyât al-'abd ila kitab as-siyer, 12 asır (?)
- Ayasofya 1199 : 227 vk, 27x17 cm, 12. asır (?), min kitab al-harac ila âhir al-kitab
- Başir Ağa 206 : 379 vk, 32x21 cm, istinsah 1118 Abdülkâdir ibn Şerif Hasan al-Baysuni al-Mâliki.
- Carullah 577 : 327 vk, 33x21 cm, istinsah?, mulkiyat tarihi 1150, c.2: kafale, havale, sulh vs.
- Carullah 578 : 169 vk, 25x16 cm, istinsah?, mulkiyat 1140 H., cinâyât, hudud, siyer.
- Carullah 579 : vk, 26x18 cm, mulkiyat 1140 H., harac, uşr, sayd ve zabayih, vesaya, faraid.
- Carullah 580 : 199 vk, 26x18 cm, mulkiyat 1135 H., mukâtab, vila', cinâyât.
- Carullah 581 : 228 vk, 30x19 cm, 12 asır (?), evvâb kiza, talak, itâk, mudabber, mukatab, lakit, buyu', sarf, rahn, kisme, hibe.
- Hamidiye 546 : 686 vk, 34x21 cm, 12 asır (?), muzehheb
- Süleymaniye 586: 421 vk, 32x21 cm, istinsah 1152 Musa ibn Amr al-Menşavi.
- Feyzullah 664 : 945 vk, 29x19 cm, 12 asır (?).
- Feyzullah 665 : 270 vk, 26x18 cm, 11 asır (?), buyu' ila hibe
- Feyzullah 666 : 48 vk, 26x18 cm, 11 asır (?), Makâle ila cu'l al-âbig.
- Feyzullah 667 : 233 vk, 27x18 cm, 8 asır, hiyel ila sulh.
- Feyzullah 668 : 278 vk, 26x19 cm, da'va ila 'akl.
- Feyzullah 669 : 233 vk, 26x18 cm, 752 H., Dimaşk, cinâyet al-abd ila farâid,
- Köprülü/I 537 : 223 vk, 32x24 cm, 728 H. Halid ibn Aybek aş-Şucâ-ı tahara ila kaffârât. la
- Molla Çelebi 38 : 250 vk, 26x18 cm, 731 H., İsa ibn Sa'id ibn Abil-Kâsim al-Bosnavi tahara ila aymân ve kaffârât.
- Molla Çelebi 39 : 254 vk, 27x18 cm, 959 H., al-'abd al-ma'zan den cu'l al-âbig'a kadar.
- Molla Çelebi 40 : 273 vk, 27x17 cm, 959 H., mukâtab, cinâyât, diyât.
- Nuruosmaniye 1029 = 1377: 434 vk, 32x21 cm, 1152 H., tahara ila ikrâr
- Ragıp Paşa 352 = 450: 301 vk, 33x21 cm, 1138 H., tahara ila ikrâr
- Yozgat 335 : 102 vk, 26x17, 11 asır (?), kitâb as, salât ila bâb as-salât bi Mekke ve fi'l-Ka'be

Murad Molla 1038-1041 :

- c.I/i 1-336 vk.
c.I/ii 337-631
c.2/i 1-276
c.2/ii 277-545
c.3/i 1-280
c.3/ii 281-553
c.4/i 1-259
c.4/ii 260-539

2370 varak

35x25 cm, 639 H., Abu Bakr ibn Ahmad ibn Muhammad at-Talhi al-İsfahâni.

Atif ef. 742 : c. 1, 252 vk, 25x17 cm, 950 H.

743 : c. 2, 436 vk, 25x17 cm, 12 asır (?)

744 : c. 3, 205 vk, 33x19 cm.

c. 4, 208 vk, 33x19 cm.

745 : c. 5, 243 vk, 27x17 cm, 11 asır (?)

Selim Ağâ 285 : c. 1, 278 vk, 31x20 cm, 12 asır (?)

286 : c. 2, 275 vk, 31x20 cm, mülkiyet 1141 H.

Beyazıt Umumi, Kara Mustafa 245 : 233 vk, 24x17 cm, 10 asır (?), baş den kitab ad-devr'a kadar

» » » » 252 : 226 vk, 27x18 cm, 10 asır (?), Da'va den Mu-dârabaye kadar

» » » » 311 : 275 vk, 24x17 cm, 10 asır (?), Hiyel den na-faka'ya kadar

» » » » 327 : 362 vk, 31x19 cm, 11 asır (?), Buyû' den Ma-'âqil'e kadar.

» » » » 328 : 329 vk, 31x19 cm, Sallâm ibn Kâsim mustan-sih, Da'va den Cu'lül-âbiq'a kadar

» » » » 329 : 302 vk, 31x19 cm, Kafâle den Kismet'a kadar

» » » » 326 : c. 1, başden Gasba kadar, 1-219 vk, 31x19 cm, c. 2 Sayd ve zabâih den vasiyyet'a kadar 220-314 vk.

Turhan Valide 98 : c. 1, 135 vk, 30x19 cm, (Tahâra-Aymân)

c. 2, 136-375 vk, istinsah 978 H. (Cinâyetül-abd-Kismet)

c. 3, 380-625 vk, 971 H. (İcâra-Hacr)

99 : 469 vk, 30x18 cm, (Hiyel-Cu'lül-âbiq)

Topkapı, III. Ahmed 697-698-699

Brockelmann'a göre : Kahire hanefi fikh 33-34, 141, 382, 496, 623; El-Azhar 4280 (hanefi fikh 202, 2066; Maktabatı-Haram (Medine).

Fuat Sezgin'e : Qawala, I, 306; Kastamonu 2832; Chester Beatty (Dublin), 5306.

AL-ASL (II. Rivâyet)

(Bu rivayet de suval-cevab yok, başka farklar da var; yeni bâbler da bulunuyor)

Carullah 575 : 205 vk, 25x17 cm, 731 H., tahâre ile aymân

Carullah 576 : 402 vk, 27x17 cm, 950 H., Abdul-Haliç ibn Abdurrahman ibn Abbâs, kafale ila farâid.

(Bir cilt Şefik Şahata tarafından Mısır'da bastırıldı.

Birinci ve ikinci cilt Haydarabad'da basıldı.)

MUHTASAR AL - ASL

Beyazıt Uumumi 253 : c. 2 308 vk, 25x17 cm, 10 asır (?), Kitabül Ayman vs.

254 : c. 3 338 vk, 25x17 cm, (Kafâla-Kismet)

Carullah 873 Müellifi Abu Nasr Abdur-Rahim ibn Abi İsâm al-Balhi, (Tirmizi) /119 vk, 28x21 cm, 10 asır (?)

AL - MUHTASAR AL - KÂFİ

Molla Çelebi 68 : Muhtasar Kitâb al-asl li's-Şlyblni, - muallifihu al-Hâkim al-Mar-vezi, 405 vk, 29x20 cm, 496 H.

AL - MABSÜT

Bağdadlı Vehbi 412-426 : al-Mabsut li's-Sarahsi, şerhu al-Muhtasar al-Kâfi li'l-Hâkim al-Marvezi, matbua 30 cild, Kahire 1324-1331 H.

(Başka nüshalar için bakınız : Serahsi Armağanı Ankara 1965)

AL-CÂMİ AL-KABİR

Hafiz Ahmed Paşa 29 : 474 vk, 29x18 cm, istinsah Ahmad ibn Muhammad az-Zarif 669 H.

Atif ef. 768 : 290 vk, 29x21 cm, 756 H. Ahmad ibn Alauddin el-Conbuşi, çok hasiyeler var.

Topkapı Ahmed 697 - 698 - 699

Veliyuddin 1071 : 171 vk, 25x17, 958 H.

Yeni Cami 392 : 302 vk, 30x18 cm, 11 asır (?)

Brockelmann'a göre : Kahire Hanefi fikh 740

Fuat Sezgin'e göre : Dimaşk (Şam), Zahiriye hanafi fikh 112.

Haydarabad'da basıldı

AL-CAMİ AS SAĞİR

Aşır 95 : 107 vk, 18x13 cm, 950 H.,

Carullah 606 : mecmua, 22x16 cm, 1141 H.

(1) al-Cami as-sagir, 1-40 vk.

(2) İbn Nuceym, Favaid

Esadef. 623 : 57 vk, 17x13 cm, istinsah Yusuf ibn Mustafa ibn Yusuf 959 H.

Fatih 1543 : 261 vk, 17x13 cm, 727 H.

Laleli 849 : mecmua, 18x13 cm, istinsah Muhammad ibn Husain ibn Ahmad ibn Habib al-Halabi, Kahire 759 H.

(1) al-Cami as-sagir, 1-103 vk.

(2) Babdruddin al-Farâhi, Nazm al-Cami as-Sağir, 104-153 vk.

Murad Molla 764 : 100 vk, 17x12, 11 asir (?)

Nuruosmaniye 1088 = 1438 : 66 vk, 22x12 cm, istinsah Muhammad Sâdik 1113 H.

Nuruosmaniye 1089 = 1439 : 166 vk, 26x17 cm, istinsah Muhammad ibn Asâig, 868 H

Atif 767 : 201 vk, 27x17 cm, 12 asir (?), sonda fevâid.

Beyazıt Umumu 2271 : Mecmua : (1) Cami sağır, 81 vk, 19x13 cm, 11 asir (?)

(2) meçhul, 39 vk.

Feyzullah 698 : Mecmua (1) el-Cami as-sagir, 133 vk, 26x17 cm.

(2) Muhammad ibn Mukarram ibn Şahan al-Kirmâvi, al-Masâlik fi al-manâsik, 134-208 vk.

Yeni Cami 395 : mecmua (1) Ziyâdât, (2) el-Cami as-sagir, 100-263 vk, 25x17 cm, 11 asir (?)

Konya Yusuf Ağa 7503, istinsah Ali ibn Hacı 714 H.

(Son nüsha Prof. Tayyib Okiç'in ve asistanı İsmail Karaçam'ın lütüflarıyla)

Brockelmann'a göre Kahire hanafi fikh 765, 775, 969; Garret 1672-3; İskenderiye, hanafi fikh 17; Dresden 105 (?); Dimaşk (Şam), Zahiriye 109-111.

MISIR ve HİNDİSTAN'da basıldı.

NAZM AL-CÂMİ AS-SAİR

Laleli 849 : Mecmua 153 vk, 18x13 cm.

(1) al-Cami as-sagir 1-103

(2) Nazm al-cami as-sagir 104-153 vk, müellifi Badruddin al-Farâhi.

ŞARH AL-CÂMİ AS SAĞİR

Bağdadli Vehbi 565 : Sarahsi, Şarh al-cami as-sagir, 279 vk, 25x17 cm, 948 H. (dünyada bir tek nüsha)

AL-HUCAC Fİ İHTİLAF AHL AL-KUFA WA AHL AL-MADINA

Topkapı 3402 Medine Köşk 352 : 178 vk, 22x16 cm, istinsah Muhamad ibn Ali ibn Muhammad 1142 H.

Nuruosmaniye 1492 : 201 vk, 21x13 cm, 11. asir

(Fuat Sezgin'e göre Patna 861, Asafiye, Fıkhı Hanefi 278)

(Basılmıştır : Lucknow/Hindistan 1888)

AL-MAHÂRİC Fİ'L-HİYAL

(Kitâb al-Asl'ın kitâb al-hiyal 'nden ayrılır)

Şehit Ali 962 : 72 vk, 18x13 cm.

AL-MUVATTA'

Ayasofya 935 : 107 vk, 26x18 cm, istinsah Muhammad ibn Abdurrahmân al-İtvâri, 797 H.

Ayasofya 937 : Mecmua 270 vk, 22x13 cm, muzehheb,

(1) Muvatta', 1-236 vk, istinsah 1230 H., Mekke, Seyid Yahya ibn Seyid Zahid el-Herevi.

(2) 'Ali âl-Kâri, İmânFir'avu, 239-270 vk,

Beşir Ağa 176 : 174 vk, 18x13 cm, istinsah Zunnun ibn İbrahim Camaluddin 775 H.

Çorlulu Ali Paşa 144 : 124 vk, 21x13 cm, istinsah Muhammad ibn Yemeni ibn Mustafa al-Ayyubi, 1109 H., muzehheb.

Damad İbrahim Paşa 421 : 266 vk, 22x13 cm, istinsah Muhammad ibn al-Yamani ibn Mustafa 1112 H.

Fatih 1206 : 230 vk. 21x14 cm, muzehheb, 12 asir (?)

Fatih 1210 : 258 vk, 26x17 cm, 10. asir (?); 3 vk. fevâid

Hafiz Mahmud 499 : 137 vk, 21x16 cm, (12?) 64 H.

Hakimoğlu Ali 290 : Mecmua 156 vk, 22x15 cm, 1094 H.

(1) al-Alfiya, 1-38 vk.

(2) Muvatta 39-156 vk.

Kılıç Ali Paşa 281 : 130 (?) vk, 22x14 cm, 12 asır (?)

Köprülü/I 460 : 186 vk, 17x11 cm, 990 H.

Mihrişah 89 : 124 vk, 20x14 cm, Berakat al-Bahimi al-Azhari 1096 (?) H.

Nuruosmaniye 1278 : 182 vk, 21x14 cm, 1092 H.

Nuruosmaniye 1279 : 158 vk, 22x14 cm, istinsah Lutfullah ibn al-Mevla İsmail 1113 H.

R. P.Yahya Yahya Tevfik 84 : 173 vk, 21x13 cm, istinsah İbrahim al-Adhami 1177 H. muzehheb

R. P.Yahya Yahya Tevfik 85 : 81 vk, 25x16 cm, (12?) 97 H., İstanbul

Üniversite-A. 2009 : 116 vk, 21x15 cm, 1169 H., baş muzehheb

Zuhdi Bey 612 : 126 vk, 21x14 cm, istinsah İsmail ibn İbrahim 12 asır (?)

Feyzullah 256 : Mecmua 329 vk, 18x13 cm.

(1) al-Asâr 1-181 vk.

(2) Muvatta 181-329 vk, 850 H.

Balıkesir Vatan Kitabı saray 8057 : 148 vk, 21x16 cm, 12 asır (?)

Afyon, Gedik Ahmed Paşa 17474, 112 vk.

(Son nüsha asistan Abdülkadir'in lütuflarıyla)

Brockelmann'a göre : Berlin 1144; British Museum 1590; Kahire, I, 328

ŞERH AS-SİYAR AL-KABİR

Damad İbrahim Paşa 542 : Şâarih as-Sarahsi, 285 vk, 27x18 cm, istinsah 872 H. Camaluddin al-Husri.

(Başka nüshalar için bakınız : Serahsi Armağanı, Ankara 1965)

AZ-ZİYADAT

Ayasofya 1385 : Mecmua, 429 vk, 25x14 cm, 1134 H., muzehheb

(1) Abu Yusuf-k. al-Harac

(2) al-Cami as-sagir

(3) al-'Attâbi, Şarh al-cami as-sagir

(4) az-Ziyâdat, 336-406

(5) Ziyâdat az-ziyâdat 406-429

Laleli 946 : 59 vk, 21x15 cm, istinsah Muhammad ibn İbrahim 672 H.

Fatih 1555 : 295 vk, 22x17 cm, 11 asır (?), haşiye çok var, baş sahifede el-Camiül-kebir kaydı var.

Yeni Cami 395 : mecmua (1) Ziyâdat 1-99 vk, 25x17 cm, 11 asır (?)

AZ-ZİYADAT AZ-ZİYADAT

(2) el-Cami as-sagir, 100-263 vk.

Brockelmann'a göre Kahire hanefi fikh 1242

Fuat Sezgin'e göre, Dimaşk (Şam), 'Abidin.

Ayasofya 1385 : mecmua (bk. al-Cami as-sagir)

Fuad Sezgin'e göre : Chester Beatty (Dublin) 3018/2

(Haydarabad'da basıldı).

PEYGAMBERİMİZE

Ey Muhammet sana kurban olayım

Döneyim göllerde pervane gibi

Hakkın rızasını sende bulayım

Döneyim göllerde pervane gibi.

Nasip eder ise ulu ALLAHIM

Döneyim göllerde pervane gibi

Dünyaya sığmaz pek çok günahım

Aşkınla döneyim pervane gibi.

Ravzanı seyretsem dünya güzüyle

Mübarek beldende pervane gibi

Veliler katında derviş neyiyle

Döneyim daima pervane gibi.

Mevlevî değilim âciz bir kulum

Yinede döneyim pervane gibi

Neyler üflenipte kırılsa kolum

Daima döneyim pervane gibi.

Sana erişmeye nasip olursa

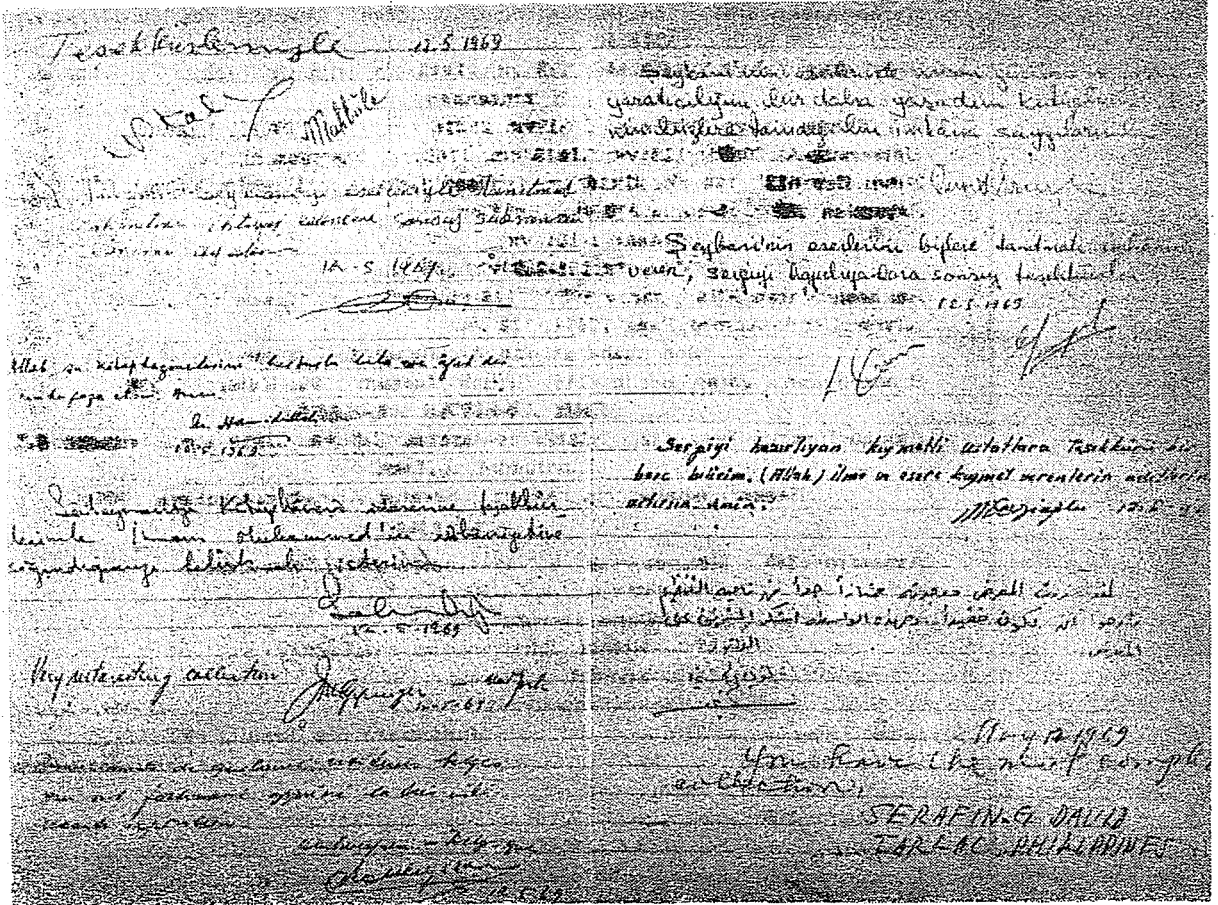
Cezbeyle döneyim pervane gibi

Şefaati âciz FUAT bulursa

Döneyim, döneyim pervane gibi..

(1.1.1969) Sivas Fuat ÖZDEN.

SERGİDEN İNTİBALAR

Sergi Şeref Defteri'nden bir görünüşü.

Hanefi fıkhnın kurucularından İmamı Muhammed Şeybanî'nin 1200, ölüm yıldönümü (189-1389 H.) dolayısıyla Şeybanî'nin eserleri sergisinden inbialar 12-24 Mayıs 1969

Teşekkürlerimizle

12/5/1969

Makbûle

İmza

İmam Şeybanî'yi eserleriyle tanıtmak zahmetini ihtiyar edenlere sonsuz şükranlarımı arzederim.

12.5.1969

(İmza)

Allah şu kitap hazinelerini her türlü belâ ve afetten muhafaza etsin.

Muhammed Hamidullah

İmza

Sergiyi hazırlayan kıymetli üstatlara teşekkürü bir borç bilirim. Allah ilme ve eşere kıymet verenlerin adetlerini artırsın.

İmza

12.5.1969

Kütüphaneyi ziyaret ettim ve tanzim yönünden çok mümtaz buldum. İlerde daha güzel olmasını ümideder ve bunu teşhir edenlere teşekkür ederim.

Dr. Yahya

İmza

You have very interesting collection of antic

İmza

El-asl hakikaten takdire şayan değerli eser. Sergi için teşekkürler.

İmza

Eserlerin hepsi takdire şayan Allah hepsinden razı olsun.

Sakir Ayan

Eserlerde birşeyler var ama ben birşey anıyamadım.

İmza

Feryad eden gizli kıymetler.....

İmza

1200. yıl önce böyle eser meydana getirilmesi bu günkü aya çıkmaktan daha üstündür.

13/5/1969

A. Karaali
İmza

Büyük üstad Şeybanî'yi ilk defa seyir ettim, hayran oldum. Nur içinde yatsın. Amin..

Postacı
İmza

* Kemal Karaahmet

Takriben 1200 yıl önce bu kadar eser vermesiyle geleceğe ışık tutan rahmetli üstad Şeybanîye rahmetler diler kıymetli eserleri önünde saygı ile eğilirim.

13.5.1969
İmza

1200 yıl önce vefat eden ilk İslâm Hukuku müdevvini İmam Muhammed Şeybanîyi bize tanıtmak lütfunda bulunanlara teşekkür ederken şimdiye kadar bizi kendi kültürümüzden gafil bırakan zevata teessüf ederim.

Ahmet Taşgetiren
İmza

Büyük Hukukçunun eserleri gibi, fikirlerinin de serdedilmesini temenni ederken kendi hukukumuzu bırakıp, bizi Judeo-Grek menşeli hukukun vehme dayanan prensipleri arasına sıkıştıranları esefle yadedirim.

Ahmet Akıncı
İmza

20. Asrın medeniyetine kadar şahane olan bu eserleri yazan İmam Muhammed Şeybanîye rahmetler.

15.5.1969
İmza

Hz. Muhammed Şeybanîye ait sonsuz değerdeki eserleri okudum. Geri olduğumuzu (müşlümanların gerici olduğunu) iddia edenler ders almıyorlarsa çok yazık. Şeybanî hazretlerine ALLAHU TEALA rahmet etsin. Nur içinde yatsın.

Abdülkadir Geylanî
İmza

Yüz yılların gerisinden kopup gelen eserleriyle bizlere geçmişi kısa bir anda olsa yaşatan Hz. Muhammed Şeybanî'den Allah razı olsun.

10.5.1969
İmza

Hz. Muhammed Şeybanî mezhebimizin banisi İmam-ı Azam'ın talebesi olduğunu, Onun fikirlerini, ilmini, felsefe ve içtihatlarını geliştirip derinleştirdiği eserlerinden anlaşılmaktadır.

Bu gün İslâmiyetin muhafaza ve idamesi için büyük çabalara tetkik ve tekamülere, asrın ihtiyaçlarına cevap verecek yeni bir ruha bürünmesine ihtiyaç olduğuna bir kez daha anladım..

16.5.1969
İmza

Büyük Hukukçu Muhammed Şeybanî'nin eserleri kütüphanelerin «Okunmaz Kitapları» ilân ettiği eserler arasından çıkartılarak bir araya toplanmıştır. Bu eserleri bize takdim edenlere teşekkürlerimi bildirir Allah'tan Muhammed Şeybanîye rahmet ve eserlerini

«yaşanır bir hukuk» haline sokulmasını temenni ederim.

Bu eserlerden bizleri uzaklaştıranlar da kendilerine Ahiret'te sorulacak suallerin cevaplarını hazırlasınlar.

S. Bademoğlu
İmza

Hicri (5) asra kadar yaşamış İslâm alimlerinden ibret alıp onların yolunda olsaydık, herhalde bugün başka türlü olurduk.

22.5.1969 Ali Özek

İmam Muhammed'e hayranız.

22.5.1969 Y. Ziya Kavakçı
İmza

Dünya Hukuk tarihinde bugün dahi mufassal bir şekilde hukukun umûmî ve husûsî kısımlarını bir araya getirip, toplayan ve beşeriyete miras olarak bırakan birine rastlanmamıştır. Bu eserleri beşeriyete miras olarak bırakan İslâm dininin telkin ettiği iman ve O'nun verdiği aksiyonla Büyük İmam Muhammed El Hasan Eş-Şeybanî'ye Allah rahmet etsin.

O'nun mirasını ortaya çıkaran ve bizlere tanıtmaya vesile olanlardan da Allah Razı olsun.

22.5.1969 Av. Ali Şafak
İmza

Bu büyük Zatın ölmez eserlerini muhafaza edenlerden, bunu sergileyenlerden Allah razı olsun. Tehassüs ve şükranlarımla..

22.5.1969

Diyanet Mensuplarından Bir gurup adına.
H. Fikri Aksoy.

MANSUR

Mercan mercan, uçuk dudağında kan;
İnci inci, soluk şakağında ter.
Ne baş yedi, ne kan içti bu meydan,
Bu meydan; Âşık canını ister.
Tatlıydı akrebin sana kuskacı.
Acıya, acıda buldun ilâcı.
Diyordun üst üste geldikçe acı;
«Bir azap isterim bundan da beter!»
Sana taş attılar, sen gülümsedin,
Dervişin bir çiçek attı inledin.
«Bağrımı delmeye taş yetmez» dedin,
Hâlden anlıyanın bir gülü yeter.

N. FAZIL KISAKÜREK

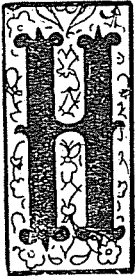
İÇ BASINDAN YANKILAR:

İmam-ı Azam'ın Talebesi

İmam Muhammed

(BİZİM ANADOLU
10. MAYIS 1969)

Dr. Yusuf Ziya KAVAKÇI

anevi mezhebinin ve İslâm Hukukunun müessisi İmam-ı Azam Ebû Hanîfe'nin iki mühim talebesi mevcuttu. Biri İmam-ı Ebi Yusuf ve diğeri İmam-ı Muhammed.

Ebû Hanife (öl. 150/767) fıkıh bakımından daha çok ilmi faaliyetlerde ve tadrîs işinde bulunmuş, teknik mânada fıkıhla alakalı eser bırakmamıştır.

Ebû Yusuf (öl. 182/798)'un eserleri ise adlarından da anlaşılacağı gibi — **Kitâb'ul - Harâc, İhtilâfu Ebi Hanîfete ve'bnî Ebi Leylâ ve erlReddu alâ Siyer'il - Evzâ'i** — İslâm Hukukunun bazı bahislerini mevzu edinmiş, fıkıhın bütün bahislerini işlememiştir.

İmam-ı Muhammed işe aşağıda kaydedilecek olan eserlerinde son devir, fıkıh kitaplarından bile çok farklı olmıyan bir sistemle bugünkü fıkıh eserlerinin bütün bahislerini mücmel de olsa mevzu edinmiştir. Bütün halinde İslâm Hukuk mevzularını ihtiva eden ve Ebû Hanife'nin kurduğu Fıkıh Akademisinde münakaşa edilen husuları kaybolup yok olmayacak şekilde ve kitap halinde bir bütün olarak müstakbel nesillere en evvel armağan etme şerefine nail olan zat bu İmam-ı Muhammed'dir.

E sas adı Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasan b. Ferkad es - Şeybânî olan İmam-ı Muhammed, 132/749 yılında Irak'taki Vâsıt'ta doğmuştur. Henüz çocuk yaşlarında iken o zamanın ilim mer-

kezlerinden biri bulunan Küfe'ye gelmiş, orada evvelâ Ebû Hanife'nin sonra da Ebû Yusuf'un talebeliğini yapmıştır. Suriye, Horasan ve Hicaz bölgelerinde de tahsilde bulunan bu fakih, Harunurreşid'in devrinde kadi'l-kudat makamını da işgal etmiştir.

Onun vefatı 189/805 yılında Tahran'daki Rey'de vuku bulmuştur; kabri oradadır.

Şu mühim eserleri zikredilebilir:

1. Câmî'us-Sağır,
2. Câmî'ul-Kebîr,
3. Siyer'us-Sağır,
4. Siyer'ul-Kebîr,
5. el-Asl (el-Mebsût),
6. ez-Ziyâdât.

Bu zâhir'ur-rivâye kitapları dışında bir çok eserleri daha mevcuttur. Mezkûr el-Asl'ın bir yazma nüshasının sahife adedi 4.000 rakamını aşmaktadır. Halbuki o devirde muasır Avrupa'da (Şarlman devri) hukuki durum belki de bir kaç sahifeden ileri geçmemektedir.

İmam-ı Muhammed çok mühimdir; çünkü:

1. Bütün fıkıh bahislerini ihtiva eden ilk fıkıh eserlerini telif etmiştir.

2. Devrindeki ve devrinden önceki fıkıh çalışmalarını kısmen de olsa bize aktarmıştır.

3. Fıkıh ilminin tedvininde temel taşı eserler yazmıştır.

4. Dünyada ilk defa — Avrupalı hukuk tedrisatında Hugo Grotius'a tanınan şeref hilafına — bir hukuk ilim dalı olarak Devletler Hukuku branşını kurmuştur.

5. Usul-ı fıkıh'ın kurucusu sayılan İmam-ı Şâfi'nin de hocası olmak hesabıyla Şâfi'î fıkıhının kendisine çok şey borçlu bulunduğu bir zattir.

6. Bizzat kadılık yapmak suretiyle nazariyat yanında tatbikatta da bulunmuş ve bu yolda eser yazmıştır.

Biz bu sene hicri 1389 yılında yaşıyoruz. İmam-ı Muhammed'in vefatı hicri 189'a tesadüf etmektedir. Binenaleyh vefatının 1200'üncü sene-i devriyesinde bulunuyoruz.

B u vesile ile İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsünde aşağıda programı takdim edilen ihtifal tertibedilmiştir. Ayrıca 12 Mayıs 1969 tarihine raslayan Pazartesi günü İstanbul Süleymaniye Umumi Kütüphanesinde bu hukukçunun eserlerinden müteşekkil bir sergi açılacaktır.

İmam-ı Muhammed'in yukarıda adı geçen es-Siyer'ul-Kebir'e es Serahsi tarafından 4 büyük cilt halinde yapılan bir şerh olan Serh'us-Siyer'il-Kebir kitabı UNESCO için 2.000 daktilo sahifesini çok aşan bir hacimde Fransız'caya tercüme edilmiştir.

Son olarak Avrupa'lı bir müsteşrik Hans Kruse'nin de dediği gibi Avrupa'lılarca Devlet Hukukunun kurucusu ve babası sayılan Hugo Grotius (XVII. Asır Hollanda Hukukçusu) dan evvel hakiki Hugo Grotius'un İmam-ı Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî olduğunu, Devletler Hukukunu onun değil, bunun kurduğunu beyan eder ve kendilerini rahmetle yad ederiz.

PROGRAM

Hanefi Fıkhnın kurucularından İmam Muhammed Şeybânî'nin 1200. ölüm yıldönümü dolayısıyla 10 Mayıs 1969 Cumartesi günü 14.30'da İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsünde Konferans Salonunda bir tören tertibedilmiştir.

Anma törenine teşrifleriniz rica olunur.

İst. Yüksek İslâm Enst. Md. lüğü

ve

Türkiye İslâm Enstitüleri
Talebe Federasyonu

Adres: Üsküdar — Bağlarbaşı Y.İ.E. Durağı

Zeki Canan : Açış konuşması

Muhammed Eroğlu : İmam Muhammed'in Terce-me-i hali

Bekir Sadak : Hanefi Fıkhnın Tedvininde İmam Muhammed

Prof. Dr. Muhammed Hamidullah : İmam Muhammed'in Muhtı ve İlmî

Doç. Dr. Salih Tuğ : İmam Muhammed ile Mu-asır Avrupada Hukuk.

İÇ BASINDAN (devam)

(BİZİM ANADOLU

15 Mayıs 1969)

(Baş Makale)

Bu yıl İslâm hukukunun büyük siması İmam Muhammed b. El-Hasan Eş-Şeybânî hazretlerinin ölümünün 1200. yılındayız. Hicri 132 yılında doğmuş ve 189 yılında vefat etmiş olan büyük fakih; bu kısa ömrü boyunca kendisini insanlığın hayrı için adanmış, hayatını ilme ve hakikatın araştırılmasına tahsis etmiş müstesna bir insandır. Kendisi kaleme aldığı büyük eserleriyle; İmamı âzam Ebu Hanife hazretlerinin tesis ettiği ve «Hanefi mezhebi» diye isimlendirilen hukuk ekolünü, Ebu Yusuf ile birlikte müdevven hâle getirmiş ve böylece hukuk (fıkıh) ilminin gelişmesine çok önemli bir hizmet ifa etmiştir.

Bu iki âlim hukukçu eserlerinde İslâm hukuk ilminin klasik sistematiğini kurmuşlardır. Kur'an-ı Kerim ve hadislerdeki prensip ve kanunları ve selef-i sâlihinin rey ve görüşlerini (klasik tefsir ve icthatları) sistematik bir tarzda inceleme ve öğretme hususunda o kadar dahiyane bir başarı göstermişlerdir ki; bu başarılarının değerini tasavvur edebilmek için, o çağda Dünya'nın ve meselâ Avrupa'nın hukukî hayatına bir göz atmak kâfîdir. O çağda Avrupa'da hüküm süren Cermen hâkimiyeti altında hukuk hayatı, kabile esasına dayanan -sistem denilmeyecek şekilde- iptidai teamüllerden ibaret bulunuyordu. Sistematik hukuk araştırmaları ise pek

zayıftı. İşte böyle bir zamanda; (XVII. asrın Hollanda'lı hukukçusu Huga Grotius'dan tahriben 8 asır önce) İmam Muhammed hazretleri «Es-Siyer-ul Kebîr»'inde Devletler Hukuku bahislerini ele alıyordu. Fakat bu, İslâm Dünyasının o günkü vasatı içinde normal bir başarıdan ibaretti. İmin her dalında büyük başarılar elde edilen, insanlığın altın bir çağıydı. İslâm topluluğu, o zamanlar; sadece sosyal ilmlerde değil, matematik astronomi, coğrafya, tıp gibi daha bir çok sahalarda sadece hakikat sevgisiyle büyük çalışmalar yapılan büyük ilmi başarılar elde edilen bir muhittti.

★★★

Müslüman Türk Milleti, tarihinde ve bu gün, geniş çapta Hanefi mezhebinin tesiri altında bulunmuştur. Hanefi fıkıhı asırlarca bu kahraman milletin ibadetlerini, sosyal ve iktisadî münasebetlerini geniş çapta şekillendiren bir sistem olarak milletimizin kabulüne mazhar olmuştur. Bu bakımdan İmamı Muhammed hazretleri, şüphesiz ki, milletimizce önde gelen büyüklerdendir.

Müslüman Türk Milleti her zaman vefakârdır tarihine, tarihi değerlerine bağlı ve hürmetkârdır. Ondan tarih ve mukaddesat suurunu kaldırmak isteyen menfi zihniyet ve politika, başarı kazanamamıştır. O kendisine gerçekten hizmet edenlere; şükran borcunu eda etmekten hiç bir zaman geri kalmamıştır ve kalmıyacağını da türlü vesilelerle isbat etmiştir.

Geçen hafta Cumartesi günü İst. Yüksek İslâm Enstitüsünde İmam Muhammed hazretlerini anmak için tertib olunan ilmi konferansları burada şükranla kaydediyoruz. Bu hayırlı teşebbüse tevessül edenleri gönülden tebrik etmek isteriz. Konferanslar çok ilmi ve öğretici olmuş, alâka ile takib edilmiştir.

Bu iş olduğu en büyük ve takva sahibi hukuk âlimlerinden biri olan İmam Muhammed Şeybânî hazretlerini rahmetle anar; insanlığın kendisine borçlu bulunduğu minnet ve şükran hislerini arz ederiz.

NOT: İmam Muhammed hazretlerinin eserlerinden müteşekkil bir sergi hâlen Süleymaniye Kütüphanesinde teşhir edilmektedir. Okuyucularımıza görmelerini tavsiye ederiz.

DIŞ BASINDAN YANKILAR :

İmâm Muhammed

The Great Muslim Jurist [Dr. M. HAMİDULLAH]

[We have pleasure in publishing an article, specially written for the "Muslim World" by the well-known scholar Dr. M. Hamidullah, on İmam Md. Shaibani, the greatest jurist of his time, whose 1200th death anniversary falls on 16th May].

INTRODUCTION.

Born in 132 A. H. (sometime between 749 and 750), and died relatively young, at the age of 57 years, in 189 A. H./805, the Imam Muhammed Shaibani has rendered a service to legal science—to Muslim law in particular—which is scarcely equalled and never surpassed in later history. He is one of the "Sahibain" (the Two Companions of the Imam Abu Hanifah), two wings with which this latter soared "upto the Pleiades to cull the science", as the Holy Prophet is reported to have predicted.

He is dear to everybody: To the Hanafites of course, since he is the literary founder of the Hanafite school of Muslim law. To the Malikites also, for he was a most diligent pupil not only of Abu Hanifah bu also of the Imam Malik, at Medinah; and later it was he who trained Asad ibn Furat, the literary founder of the Malikite school of law and it is Asad's book, Asadiyah, which was later amplified into the enormous al-Mudauwanah of Sahnun, the sum total of the Malikite law. The Imam ash-Shafi'i was also a pupil of our author, Shaibani and hence the Shafi'ites have a very tender corner for him. And it is from ash-Shafi'i that the Imam Ibn Hanbal acquired his learning. Shaibani was the qadi al-qudat of the Caliph Harun ar-Rashid; and when this latter chose Rayy (Tehran) as his Darul Khilafah, Shaibani had to accompany him there, and he died there in harness, to be buried with great honours in the graveyard of Ranbuyeh on Mount Tabarak, at Rayy (Our Persian readers may shed some light on this aspect of topography). Iran must be as proud to own him.

BACKGROUND.

In world antiquity, Justinian is considered to be the greatest law-giver. But his work resembles the Fatawi Alamgiriya: Just like the emperor Aurangzib Alamgir, Justinian too had nominated a committee to prepare a digest or synthesis of law, gleaning best rules from the existing and conflicting works of Roman Law. There is nothing original. Shaibani on the contrary had nothing before him; the Quran and the Haidth were there, but no manual of Muslim law worth the name. The Muwatta, work of his teacher, Malik, is more a book of Hadith than of law. Of course there have been collection of Fatwas of 'Umar, 'Ali, Zaid ibn Thabit and of later jurists, yet they were not systematic, much less exhaustive. The small compendium al-Majmu' of Zaid ibn Ali (d. 120 A. H.) was certainly there, yet it is doubtful if it was available to Shaibani, since for political reasons, the family of Zaid was, after this latter's unsuccessful revolt, under strict supervision, both under later Umayyads and early Abbasids. Abu Hanifah had certainly taught him the method of deducting rule of law, yet had not produced himself a code of law which

Shaibani could copy and ameliorate. So what Shaibani has produced is all his own. He is a contemporary of Charlemagne, the "great" emperor in Europe. The law of his realm pales away in face of the glare of the enormous and brilliant work of Shaibani. In fact Europe of that epoch has nothing to offer in the field of law.

[Note: With the destruction of the Roman Empire, Roman law had also vanished from Europe, and the conquering Barbarians were bound by nothing that went against their discretion or desire. Justinians' codes were not recognized in Western and Central Europe. Charlemagne may be a great emperor to his countrymen. In a Latin work, Capitularia, there is a chapter on the edicts of Charlemagne also, in a few pages, and concerns more the public law and state property than the civil law. For marriage for instance, kidnapping and purchase were the more usual "legal" forms. Polygamy was so much in use that even Christian bishops of the emperor Charlemagne practised it, the emperor himself having not only several queens simultaneously but also a number of concubines. We possess the budget of Harun ar-Rashid; one does not even know approximately the revenues of Charlemagne. Europe of this time has nothing to compare with the Islamic law of Baghdad or Cordova].

HIS LIFE.

His parents were originally of Damascus region, villagers as it appears, of military profession. Shaibani himself was however born at Wasit, in Iraq. Biographers report that he was not a member of the Arab tribe Shaiban, but only a client, affiliated to it. So it is not at all sure if he was an Arab. He must have been young when his father died, since he says, all the thirty thousand dirhams which he inherited from his father, he spent on his education of Arabic literature-grammar, Hadith and Fiqh. He began his career as a teacher of law in a Mosque-school. Later, the Caliph Harun ar-Rashid appointed him qadi al-qudat, in place of Abu Yusuf who had died; and he had to work in Raqqah (Syria) which the Caliph had selected as his metropolis. Dismissed from the post, he was reappointed qadi al-qudat of Khurasan (Iran), with his post in Rayy where Harun-ar Rashid had decided to move. There he died on 14th Jumadal-Akhira 189 A. H. (Monday 16th May 805) according to an old A'ras Namah (MS Sa'idiyah Library, Hyderabad, Deccan),

HIS WORK.

Of the 990 works attributed to him, only a very few have come down to us. Of the extant treatises, the al-Asl, is sufficient to establish his reputation as a great jurist. The book surpasses the Code of Justinian in many respects: Its MS in Murad Mulla Library of Istanbul is in 8 thick volumes. The Dairatul-Maa'rif of Hyderabad, Deccan, has so far published two parts, and the whole may swell to five thousand pages and more. Some aspects are intriguing. For instance, I have consulted about a dozen MSS of this work in Turkey as well as elsewhere, and none seems to be complete, since the chapters on Haj and Adab al qadi are lacking although later writers have always referred to these chapters of the Kitab al-Asl. If any of my readers happens to know a MS of it containing these chapters, he should kindly bring it to the notice of the Dairatul-Ma'arif which is actively pursuing its edition. It is said that the chapter on Waqf never formed part of it, may be because Shaibani had produced an independent monograph on the subject, which we possess in the revised and commented form of the work of al-Khassar etc. Leaving aside these marginal points, it is to recall that the subjects treated by Shaibani are far more numerous than in the Code of Justinian, and he gives also sources and reasons of the rules. Justinian promulgates his code as his will, and of course those

of his countrymen who did not like him for political reasons had no respect for his order—not to speak of people of other countries—whereas Shabani propounds God's law, deducting it from the Quran and the Hadith and hence even those who nourished jealousy against Shaibani had yet to respect his description of the divine ordinance.

KITAB AL-ASL

Before analysing the Kitab al-Asl, it is worth recalling that this huge work was later condensed in the al-Mukhtasar al-Kafi of Hakim al-Marwazi, and this abridged version was still later commented by as-Sarakhsi in his al-Mabsut, whose bulk has required thirty big volumes to print. Sarakhsi has protested against new and ever increasing tyrannical taxes, and the Qarakhanid ruler of Turkistan had imprisoned him in a pit where he remained for about twelve years. The jailor seems to have been human and intelligent, for he allowed students to sit on the brink of the pit, read a book aloud and Sarakhsi, from inside the pit, to dictate commentary and explanation. His Mabsut, Ziyadat, Sharh Siyar Kabir, Usul al-Fiqh etc, are all products of his prison life. (I cannot help thinking «if» Abul Kalam Azad and Mohammed Ali—of Ali brothers— would not have been more useful to humanity and to science in prolonged prison than as politicians with no time to learn avocations).

The method followed by Shaibani is the following: He takes man as a single whole, and does not isolate his spiritual life from the material one, private life from the public and collective one. So, if he takes into consideration the affairs of a man since before his birth—for legitimacy and genealogy—, he also does not neglect the effects of his acts after his death, such as heritage, testaments, debts, waqfs, etc. No aspect of man should prosper at the expense of another, be that spiritual matters and our duty to God or temporal ones such as marriage, commerce, contracts, crimes and the like. Shaibani includes—as did before him Zaid Ibn Ali also—international law of war and peace as an integral part of Muslim law, thus laying emphasis on diverse aspects, viz (a) that the international law is a law entailing rights and duties, and not a mere question of discretion on the part of the commanders and foreign ministers, to change with gusts of whims and fancies; (b) that it is justiceable before a Muslim court where even the enemy in war has the right to complain and to appeal against a Muslim citizen; (c) that it is fully international and universal, and no foreigner, "civilized" or "uncivilized" is excluded from the purview of this law. Further, since the head of the Muslim State has the privilege and prerogative to lead the congregational Office of Prayer in the mosque, even the constitutional law does not escape. It is true that Shaibani has not treated at length the constitutional aspect of the Imamate; other later Jurists would do that. As to Shaibani, hereunder is how he divides the material.

He begins with the ritual cleanliness, then he treats the questions of the Service of Worship and of Fasting. And before speaking of Pilgrimage, he treats at length the public finances (zakat). In fact, the zakat was the only tax paid by Muslims in the time of the Prophet and the Caliphs, and it concerned not only the savings, but also agriculture, mining, commerce, herds of animals in pastures, etc., all the taxable matters; and all taxes on Muslims were called zakat, zakat al-'ain, zakat al-aradi, zakat altijarah, zakat al-Mawashi etc. The logic of including fiscality in cult and rituals is simple. Islâm does not separate the spiritual from the temporal, the Mosque from the citadel, both being governed by the same law, the Quran and falling in the competence of the same authority, the Caliph. Again, if prayer

fasting and pligrimage are man's service unto God by his body, zekat is the same by his property ('ibadat badaniyah and 'ibadat maliyah of the jurists).

Then come contracts of all sorts. The logic of including marriage in them is that every person, be that man or woman, is equally independent, and it can only be with mutual and free consent that a contract of usufruct could unite and bind them, and hence the necessity of the Mahr as the consideration of the usufruct obtained by the husband. As any other contract, the contract of marriage could include conditions. By a condition called tafwid al-talaq, the wife could also unilaterally pronounce divorce. It may also be contracted that the husband would remain monogamous and would voluntarily not profit by the Islamic permission of polygamy, among other conditions recognized by law. Along with the contracts sale, one would of course speak of the change of different kinds of money, and also of lending money on interest.

Penal law of course includes murder, theft and brigandage. It is but natural and quite logical that international law should form part of penal laws and should follow theft, and brigandage. If brigandage requires partial mobilization of the forces of order, a war—be that against rebels or foreigners, who also do "legalized" brigandage—requires a vaster mobilisation. The Quran (5/33), when treating the question of brigandage, in fact uses the terms: «those who make war against God and His Messenger and try to create disorder on earth...»

Naturally, wills and inheritance conclude the book to describe the post mortem effects of a man's acts. There are a few more sections at the end. Apparently they were an after thought. One is insurance (ma'aqil), another on lawful means of livelihood (kasb).

Once a book got into circulation, authors in olden times had no other means to add anything to it than by supplementary volumes. Shaibani too wrote such a volume called Ziyadat (i. e. Additions), and yet another called Ziyadat az-Ziyadat (ie. Additions to Additions).

INTERNATIONAL LAW

The other great work of Shaibani is his treatise on international law. Although he had treated this question in his Kitab al-Asl, yet the importance of the subject in his time demanded independent monographs. He first write his Siyar Saghir (smaller book on international law). Criticism convinced him the need of an elaborate handing, and he wrote his Siyar Kabir (the bigger book on international law). He prepared a de luxe edition, which became so huge that he required a cart to transport it, in order to present it the Caliph Harun ar-Rashid. This latter was so pleased that he burst out: it is a thing of pride of my epoch. Muslims are the inventors of international law in the world, and Shaibani's work is one of the oldest that has survived to us. (I have spoken of it at length in my humble book Muslim Conduct of State). Its importance has incited UNESCO to prepare its French translation which is in the hand of the editor, ready to go to press, but it is a huge work, requiring 4 to 5 volumes to print.

CONCLUSION

The work of the Imam Muhammad ash-Shaibani is a pride for humanity not only because it is full of juridical erudition, bu also because at no moment of deduction and argumentation has the author neglected the moral aspect of law, for the welfare of the human society where nationals and aliens (provisional foreign residents) must receive justice and equity (istihsan).

Sorunuz Söyliyelim

Suallere Cevaplar

Hazırlayan :
GAZİ MERT

● BU KIZ ve OĞLAN NİKAHLANABİLİR Mİ?

Burdur.dan sayın İsmail ÖZCAN: «Evli bir adam evli bir kadınla zinâ ediyor. Zinâ eden şahsın, âilesinden bir kızı, bu adamla zinâ eden kadının da kocasından bir oğlu var.. (Oğlunun da bu adamdan zinâ mahsulü olmadığı muhakkak)

- Vatîğ; oğlan ve kız dünyaya geldikten sonra vâki olursa..
- Oğlan; Vatîğdan evvel Kız; Vatîğdan sonra dünyaya gelirse
- Zinâ; kız ve oğlan dünyaya gelmeden önce olmuşsa (zina olmuş, çocuklar 2-3 sene sonra meydana gelmiş)
- Duhul vâki olmadan önce oğlan dünyaya gelmiş, fakat kız dühuldan sonra meydan gelirse
durum ne olur?

Zina; bu çocukların evvel ve sonra olmasında hükmü değiştirmez...

- Kız ve oğlanın birbirine nikahlanması caiz olur.
- Kız ve oğlanın zinâ mahsulü olduğu bilirse birbirlerine nikahlanması caiz değil... Değilse; câizdir.
- (a) maddesini aynen buna da tatbik etmek mümkün...
- (b) maddesi altındaki zikredilenleri buna da tatbik ediniz.

● MEDENİ NİKAH ŞER'İ NİKAHIN YERİNİ TUTAR MI?

Ankara'dan sayın Mehmet YENER: «Bugünkü medenî nikah şer'i nikâhın yerini tutabilir mi? Şer'i ve Medenî nikâh'ın birleştikleri ve ayrıldıkları noktaları ve bugünkü cemiyette hangisinin daha faydalı olacağını izah eder misiniz?

İslâm'ın öz'ü mesabesinde olan fıkıh kitaplarımızda nikah'ın şartlarını açıklarken fukahâmuz; «icab-kabul», iki şahidin işitmesini ve yine bu lafızların ikisinin veyâ birinin mâzî sigasıyla olmasını şart koşmuşlardır.

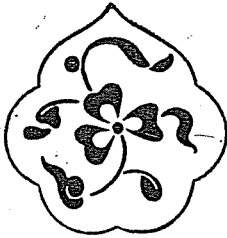
İcab; ilk söylenen söz...

Kabul; 2. nin sözü...

Meselâ; iki taraftan ilk söze başlıyan; «Kızımı sana verdim!..»
2. cisi de: «kabul ettim» derse ve bunu aynı anda 2 şahit işitirse işte şer'î nikah budur.

... Yukarıda belirtildiği şekilde İslâm Hukukuna uygun olarak icap—kabul sigaları kullanılır. 2 âdil şahitle bu tevsik edilirse; medenî nikah da dîni nikahın yerini tutmuş olur.

Yalnız şu var ki; Dini nikahta; evvel- ortasında ve sonunda

Bu felsefe ile yaşamak ister 104 sene, Ezrâhil ile yap-
birçok dualar ve kendi şartları dahilinde konuşma-
lar yapılmaktadır.

... Ve 2 çiftin gönül huzuruyla mutlu günler ya-
şamaları için Allaha yalvarılmaktadır.

● ALLAHA ŞİRK KOŞAN KİMSENİN DURUMU NEDİR?

Kurşunlu, Bayramören Nahiyesinden sayın Ah-
met MELANLIOĞLU: «Şirk nedir? Bir müslüman
hangi hallerde Allah'a şirk koşar? Şirkin büyüğü,
küçüğü şirki icap ettiren haller nelerdir? Bazı din
adamlarından duyduğuma göre «şirk küfrü mucib-
dir. Allah tövbe ve istiğfarla şirki affetmez. Şirk
yapan kimse dinden çıkar...»

Tövbe ve istiğfarla kabul edilmeyen günah ney-
le affedilir? Allah'ın tövbe ve istiğfarla affetmediği
bu günahı beşeriyet icabı ve yanılarak işleyen bir
müslüman ömrünün sonuna kadar Allah'ın af ve
mağrifetine mazhar olamazsa imansız mı gitmesi
icap ediyor?.. Bu kimse ebediyen cehennemden
çıkamayacak mı?..»

CEVAP: Böyle bir durum Ehl-i Sünnet vel-ce-
maat inanışına göre doğru değildir...

Şirk 2 kısımdır: 1 — Şirk-i Celi (açık şirk)

2 — Şirk-i Hafî (gizli şirk)

Mevzumuzla ilgili olan; Şirk-i Celi'dir... Bu, Al-
lah'ın yarattığı bir mahlûku Allaha ortak ve denk
tutmak demektir. Müşriklerin puta tapmaları, Hris-
tiyanların İshâ Aleyhisselâma Allah'ın oğlu demeleri..
gibi. Allah'ın yarattığını ona eş tutmak... İşte kü-
für budur.

Şirk'i Allah'ın Affetmeme mes'elesine gelince:
Bu, dünyaya ait değildir. Çünkü Allaha şirk koşupta
sonradan tövbe eden kimseyi Allah'ın affedeceği İslâm
âlimlerince açık ve seğik olarak belirtilmiştir.
Kafir tövbe ederse İslâm inancına göre Müslüman
olmuş sayılır. Ama şirk koşmuş olarak ölürse; öbür
âlemde C. Hak şirkten küçük günahların isterse
hepsini belki affeder ama şirk asla affetmez. İşte
İslâm inancı budur.

● BEŞ SORU ve BEŞ CEVAP!..

Afyon'dan sayın Yusuf HÜSREVOĞLU: Dinimi-
ze göre;

a) Boşanma sebepleri nelerdir?

b) Boşanma hakkı yalnız erkektedir? Kadın
da kendini veya kocasını başıyabilir mi? Bu hangi
hal ve sebeple mümkündür?

c) Zamanımızda bazı sebepler (ki ekseriya ka-
dımların şu moda dedikleri hâle meyilleri, dünyevî
zevkleri v.s.) yüzünden karı-koca münâkaşa ediyor-
lar. Neticede karı, kocası evini terkle anası evine
gidiyor?!.. Bu ayrılık birkaç ay, hattâ bir yıla ya-
kın bazan daha fazla devâm ediyor. Bu durumda
olanlar telifi beyn mümkün oldukça birleşiyorlar.
Bu durumun dinimiz ve nikah devamı yönünden
hükmü, hali, neticesi nedir?

d) Bir kimse karısından hoşlanmıyarak hakkın-

da «Boşasam şöyle — şöyle olur.» «Boşamasam söy-
le — şöyle olur.» şeklindeki düşünce, bir müddet
bunlardan birisine karar vermese, sonra boşanmayı
düşünüp ve fakat yapmasa bu hâlin evlilik ve nikah
durumunda bir mahzuru olur mu? Şayet olursa ted-
bir ve yapılması gereken nelerdir?

e) Ana, baba veya yalnız biri hayatta ise o, ge-
linlerinden hoşlanmadıkları için oğullarına «gelinle-
rini = karısını» boşamasını isteseler, oğul bunu sa-
dece atasının rızası için icrâ edebilir mi? Oğulun,
bunu (bilhassa zamanımızda) mümkün kılamaması
halinde atası kendisinden «razı olmadıklarını» ifade
etseler bu oğul Allah'ın (atasını razı edemediği
için) mes'ul olur mu?

Bu beş sorumu cevaplandırır mısınız?

a) İslâm inancına göre boşanma sebepleri genel
olarak şu 5 maddede özetlenmiştir:

1 — Bir kadın kocası def'alarca ısrar ettiği hal-
de namazını kılmazsa;

2 — Kocasının arzusu hilafına Gusul = boy ab-
desti almazsa;

3 — Kocası süslenmesini isteyip arzu ettiği
halde, kocası için süslenmezse;

4 — Allah'ın emri olan kadın — erkeğin fizyo-
lojik münasebetinden kaçınırsa;

5 — Kocasının izni olmadan evden çıkarsa...

Bu durumlarda İslâm hukukuna göre; önce ka-
dına nasihat edilir! Eğer nasihatı tutmazsa çok ol-
mamak şartıyla dövülür. ... ve yine ıslah olma duru-
mu olmazsa boşama yoluna baş vurulabilir.

b) Boşama hakkı İslâm Hukukununun genel
prensiblerine göre; yalnız erkektedir. Kadın kendini
yada kocasını boşayamaz, normal zamanlarda... An-
cak; koca evlenirken karısına; **senin salahiyetin
kendindir. İstedğin anda boşanabilirsin** diye yetki
verirse kadını boşayabileceği bir çok fıkıh kitapları-
mızda mukayyeddır.

c) Aile müessesesinin selameti bakımından bu
durum hiçbir zaman tasvib edilemez. Fakat ayrı kal-
maları nikaha manî değildir. Ve nikaha tesir etmez.
Nikah sabittir bu durumda...

d) Hiçbir mahzuru yoktur, düşünmenin... Bu hu-
susta tatmin edici cevabı, mecmuamızın Yıl: 2, Sa-
yı: 13, Sorunuz Söliyelim, sahife 36'da bulmanız
mümkün...

e) Eğer (a) bölümünde belirttiğimiz durumlar-
dan biri yoksa boşayamaz. İslâm'da âile müessesesi
hiçbir zaman olur — olmaz kabrislerle, zedelenmeye
müsaıt değildir. Allah ve Rasûlünün tasvib etmiyeceği
şekilde aile müessesesiyle alay edencesine hare-
ket etmek İslâmın ölçülerine muhaliftir.

Bu durumda bir arada geçinme imkânı yoksa
ve o şahıs anne — babasına bakmakla mükellefse
anne — baba ve karısını ayrı, ayrı evlere yerleştirir
ve onlara bakarsa ve yine gereği gibi hizmetlerini
yaparsa büyük âlimlerimizin beyanına göre, hiç bir
mahzur yoktur, ailesini boşamamasında...

● SÜNNET NAMAZLARI NİÇİN KABUL OLMUYOR?

İstanbul'dan sayın Necmeddin TURİNAY: «Saâdet-i Ebediyye adlı kitapta; kaza namazı olan şahsın sünnet namazlarının kabul olmayacağı, dolayısıyla sünnetleri terketmesi ve onların yerine kaza namazı kılması lâzım geldiği söyleniyor. Bu Hususta Mezhep imâmımızın, onun talebeleri Ebu Muhammed ve Ebu Yusuf'un içtihatları ne merkezdedir. Hakikaten Müslümanların namazı kabul olmuyor mu?»

Fetevây-ı Hindiyeye, Muzmerât, Redd-i Muhtâr, Büluğ'ul Merâm ve Kitab'us — Salat'ı tahkikimize göre; üzerinde kaza namazı olan kimsenin sünnet namazlarının kabul olmayacağı, dolayısıyla sünnetleri terketmesi ve onların yerine kaza namazı kılması lâzım geldiğinin şart olduğuna dair herhangi bir şey'e raslamadık.

Bir ibadetin kabul olup olmaması hakkında kesin söz söylemek kulların haddi olmasa gerek... Allah'ın kulları; Usulüne göre yapılan bir ibadetin kabulünü Umması lâzımdır, o kadar...

Sünnet namazlarının kılınıp kılınılmayacağı ve kaza namazı olan kimsenin sünnetleri mutlak terkedip etmiyeceği hususunu daha önce incelemiş, Mecmuamızın yıl: 2, Sayı: 18, sahife 37'de Gaziantep'ten bir okuyucumuzun sorusuna cevap olarak takdim etmiştik.

Son olarak şunu da söyliyelim ki, Hanefi mezhebine göre; üzerinde çok kazası olan kimsenin sünnet namazlarını hiç kılmaması icap etti hususu söyle dursun terk edebileceğine dair söz söyliyem imam dâhi bilmiyoruz.

Esasen kaza için vakit çoktur. Ve bunlar mutlaka kaz edilmelidir. Ama sünnetleri terketmemek mekruh vakitlerde olmamak şartıyla...

● HZ. İSA GÖKLERE ÇIKMIŞMIDIR?

Rize'den sayın Muammer KORKMAZ: «Hz. İsa göklere çıkmış mıdır, çıkmamış mıdır? Çıkmış veya çıkmamışsa, ayet, hadis, icmâ ve kıyasla isbâti...»

«بل رفعه الله اليه» ayeti mucibince Hz. İsa Aleyhisselam Allah tarafından göğe çıkarılmıştır.

... Ve Ayet-i Kerimeyle sabit olan hususları Hadis-i Şerif, icmâ ve kıyasla isbâta lüzum yoktur.

● CAMİYE YETİŞMEK İÇİN KOŞMALI MI?..

İstanbul, Şehreminin'den sayın Mevlüt GÜNGÖR: «Camiye yetişebilmek için koşmak doğrumudur?»

Doğru değildir. Çünkü Allah'ın Rasûlü şöyle buyurmuşlar: «SÜR'AT—ÜL MEŞY'İ; TÜZHİBÜ BAHA—EL MÜ'DİNİ = Bir mühim işi geçirme korkusu olmadıkça çabuk yürümek müminin vakarını giderir»

Çok acele bir işi olmadıkça bir müminin ağır ağır yürümesi sünnet-i Seniyye-i Muhammediyyeye daha uygundur!..

● KADINLARIN CEMAATA İŞTİRAKI?!

Konya'dan sayın Mehmet ERYILMAZ: «Kadınlar cemaata iştirak etmeli mi etmemelidir? Er-

keklerin bulunduğu zamanlar camiye geliyorlar bu doğrumudur?»

Kadınların cemaata iştirakini enine boyuna incelemiş İskenderundan bir okuyucumuza verdiğimiz cevapta, takdim etmiştik. Mecmuamızın yıl: 1, Sayı: 10 sayfa 47'ye bakınız.

● NİÇİN BU AYRILIKLAR VAR?

Çanakkale, Bayramiç kazasından sayın Ramazan Eren: «1 — Eş'ari Mezhebi ile Matüridi mezhebi arasında 15 mes'ele de ayrılık olduğu söyleniyor. Bunlar nelerdir?»

Bayramiç Kazasının Yeşilköy İma mı olmanız sebebiyle bu ayrılıkların neler olabileceğini bir kitaba bakmak suretiyle öğrenebileceğinizi tahmin ediyor ve bakmanız için Tarikat-ı Muhammediye serhi Berikanın 1. cildinin 314. sahifesine bakmanızı tavsiye ediyoruz.

Hem. Eş'ari Mezhebi ile Matüridi Mezhebi arasındaki ayrılık 15'e değil, 73'e kadar çıkarılmıştır.

«2 — Hanefi Mezhebi ile Mâliki Mezhebinin aralarındaki ayrılığın 20 usuli mes'ele olduğunu öğreniyoruz. Bunlar nelerdir?»

Bir din adamı olmanız sebebiyle bunu da çeşitli eserlerden faydalanarak bulabileceğinizi tahmin ediyor, münasebetlerimizin devamını bekleriz.

● RADYO DİNLEMELERİ GÜNAH MI?

Kayseri'den M.K. ÖZSOY imzasıyla mektup gönderen okuyucumuza: «Radyo dinlemek din yönünden meşrû mudur?»

Radyo dinlemek hakkındaki fikirlerimizi daha önce takdim etmiştik.

Mecmuamızın Yıl: 1, sayı: 6, Sorunuğ Söyliyelim sahifesine bakmanız şayan-ı tavsiyemizdir.

● İNANMIYANLAR NİÇİN İBADETE DAVET EDİLMİŞTİR?

Aydın'dan sayın Salih Akçakoca: «Kur'an Kerimin bir çok ayetleri önce imân edenleri ibâdetin çeşitlerini çağırırken Bakara Süresinin 21. ayeti inananları da inananları da bütün insanları ibâdetle davet etmektedir. Bunun (ayetin) hakikî açıklaması hüküm, mahiyeti nedir?..»

Hâzin ve Medârık tefsirlerine göre ayetteki ibâdet Allah'ı birleyn mânasına gelmekte...

İbâdetin başı iman...

Mü'minlerin kullukta devam etmeleri, istenmektedir...

Mü'min olmayanları da; imâna davet etmektedir.

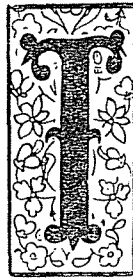
Hülâsat'ül — Beyan; fi Tefsirul Kur'an Cilt: 1, Sahife 62'de de hitabın bütün insanlara olduğu belirtilmektedir... İbâdetten murad; tevhit ve amelî sâlih'tir.

Ayet-i Kerime nâzil olduğu zaman o anda mevcut olan bütün insanlara şamil olduğu gibi, kıyâmete kadar gelecek olan insanlara da şâmilidir.

İbâdetin şartı iman... Bu bakımdan ibadet'in zımında imanla emrolunduklarından dolayı kafirler de bununla mükelleftir.

EKONOMİ ve ENERJİ

Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı

P.A.O. yurdumuzun petrol kaynaklarını tesbit eden, bulduğu ham petrolü istihsal ve rafine eden; halkımızın hizmetine sunan yegâne ulusal, dev teşekküldür.

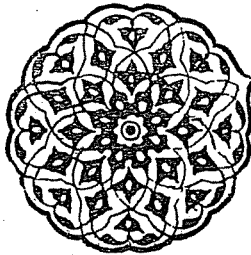
1954 yılında kurulan T.P.A.O. sermayesini 1968 de 1 milyar TL. na çıkarmış ve yeraltı servetlerinden olan ham petrolün değerlendirilmesinde ve yan tesislerinde başarılı ve azimli çalışmaları ile temayüz etmiştir.

1967 yılında 22.468 metreye mukabil 1968 yılında 34.537 metre arama ve tesbit sondajı yapılmış olup, aramaya açılan kapalı bölgelerde 1969 yılında yapılacak arama ve tesbit sondajları çok daha büyük rakamlara ulaşacaktır.

1955 yılında istihsal edilen 179 bin ton ham petrole mukabil, 1968 yılında 1.025 bin tona ulaşmıştır. T.P.A.O.'nun keşfettiği ve hâlen işlettiği 6 petrol sahasında istihsal edilen ham petrol, yurdumuz istihsalinin %33'üne tekabül etmektedir.

T.P.A.O. istihsal edilen ham petrolün rafine edilip kullanılabilir hale gelmesi içinde gereken önemi vermiştir. Hâlen faaliyette bulunan Batman ve İpraş «İstanbul Petrol Rafinerisi A.O.» rafinerilerinin yanında İzmir Rafinerisi inşaatına başlamış olup, 1969 yılında Karadeniz Rafinerisinin temelini atacaktır.

Batman Rafinerisinin 700 bin ton kapasitesi 1970 de 1 milyon tona çıkarılacak, 2,2 milyon ton kapasite ile çalışan İpraş Rafinerisi de 1970 de yılda 5,5 milyon ton kapasite ile çalışacak şekilde tevsi olunacaktır. 1967 de inşasına başlanılmış olan İzmir Rafinerisi 800 milyon TL. yatırımla 1971 de 3 milyon ton kapasite ile faaliyete başlayacak ve yer etüdüleri tamamlanmış olup, 1969 yılında temeli atılıp 1973 de 3 milyon ton kapasite ile faaliyete geçecek Karadeniz Rafinerisi içinde 650-700 milyon TL.

yatırım yapılacaktır.

1968 yılında 6,1 milyon ton olan rafineri kapasitemiz, yurdumuzun hızla artan istihlâkını karşılayabilmek için 1978 de 26 milyon tona yükseltilecektir.

Petrol nakliyatında yurdumuzda bulunan 650 km.lik boru hattının 610 km.sinin sahibi ve işleticisi olmakla TPAO başta gelmektedir. 495 km. uzunluğunda olan Batman-Dörtüol boru hattı ile taşınan ham petrol 1968 de 2,5 milyon tonu aşmıştır.

TPAO petrole ilgili faaliyetlerinin yanında Türkiye'nin kalkınmasının ana unsuru olan sanayi kolunun muhtaç olduğu bol ve ucuz enerjiyi temin etmek gayesi ile memleketimize tabii gaz ithal edebilmek için hızla ilerleyen çalışmalar yapılmaktadır.

Bu tabii gazın nakli için kurulacak tesis, Irak'ın Basra mevkiinden başlayacak, İstanbul'a kadar uzanan 2.324 km. uzunluğunda

ve ortalama 75 cm. çapında bir ana boru hattı ile 554 km. lik ek kolları, pompa istasyonlarından meydana gelecektir.

Tabii gaz boru hattı projesinin inşasına 1969 da başlanabilmesi için çalışmalar yapılmakta olup, proje 4.5 milyar TL. bir yatırımla tamamen bitirilmiş olacak ve 33 ayda tamamlanabilecektir.

TPAO 1966 yılında Petro-Kimya sanayinin kurulması için Petkim A.Ş. tesisleri inşaatına başlamıştır. Petkim A.Ş. plastik maddeler, sentetik lifler, sentetik kauçuk, deterjanlar, ve diğer kimya maddeleri imal edecektir.

TPAO ayrıca İpraş, İpragaz ve Isilit tesislerinde hissedar ve kurucudur. İnşa halinde olan Petkim A.Ş. tesisleri hariç bu üç şirketin 1968 yılı kârları toplamı 128.6 milyon TL. dir.

ŞEYBÂNÎ'NİN SİYER'İ

● Baştarafı 26. sahifede

fedeki kıymeh, fiyat değil, değerdir; semen (s. 301) değer değil, fakat fiyattır; aynı sahifede azadetme 'itk' dir; yoksa 'utk' değildir; zekat «sadaka» değildir; çünkü sadaka ne zaman ve mevzu bakımından farzdir ve ne de vasıf bakımından muayyendir ki bütün bunlar bir devlet vergisinin hususiyetleridir; zekat hakikatta, gayr-ı müslimler tarafından ödeneñ vergiler hılafına, bir müslümanın devletine ödediği bütün vergileri ifade eder.

Bitirirken cizyenin kısmen ilgasının Fransa kralıyla yapılan türk anlaşması tarihine dayandığı söylenmiştir (s. 64). Mesele çok eski zamanlara gider. Ebû Yûsuf, Kitâb'ul-Harâc'ında halife Ömer'in «Benû Tağlib'in cizyesini ilga ettiğini» söylemekte sarıhtır. Oun sürüler ve ziraat vs. hususlarda müslümanlardan aldığı zekatın iki katını alması yanlış yola sevketmemelidir; zira aynı şey bütün zimmler için normaldir; Hz. Ömer'e tanınacak yegane şey, Benû Tağlib'le ilgili olarak zekatın tabirini kullanmış olması ve siyasi sebepler dolayısıyla cizyeden tamamen vazgeçmesidir; başka bir şey değildir (6).

(6) Khadduri'nin bu neşri hakkında küçük bir tanıtma yazısı için bakınız: TIBAWI, A.L., The Islamic Law of Nations: Shaibânî's Siyar, by Khadduri, The Islamic Quarterly, London, vol. XII, Nr. 3 (July and sept. 1968), s. 121.

Haberler

Diyanet İşleri Başkanımız Lütfi Doğan İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsünü ziyaret etti

Enstitü konferans salonunda büyük bir dinle-yici kitlesi önünde yaptığı konuşmasında Di-yanet İşleri Reisimiz özetle :

«Bir milletin bütün ümitlerinin kesildiği bir anda büyük bir ümit kaynağı olarak orta-ya çıkan ve kalblere şifa verme durumunda olan sizlerden büyük ümitler beklemekteyiz.»

«İlim, irfan ve müspet bilgilerle, mutlak bir gayret elemanları olarak yetiştirmeye inandığımız sizleri tam bir gönül birliği içerisinde destek-liyoruz.»

«Peygamberimiz (S.A.S.) Efendimizin varislerisiniz. Allah sizleri hayırlı yolda muvaffak etsin.» dedi.

Daha sonra İslâm Enstitüsü öğretim üyeleri ile bir toplantı yapan Sayın LÜTFİ DOĞAN, «Enstitümüz-den gayet iyi intibalarla ve tam bir gönül rahatlığı ile ay-rıldığını» ifade etmiştir.

— O —

Kayserili ve Yahya'lı müslüman ve hâmiyetli vatan-daşlarımızın büyük himmetleri ile 18 Mayıs 1969 Pazar-günü Kayseri Valisi, Yahyalı Kaymakamı Diğer idari ze-vatla birlikte İslâm Enstitüsü, ve Din görevlilerinin de iş-tirakiyle yapılan tören gayet heyecanlı ve iyi bir şekilde cereyan etmiştir.

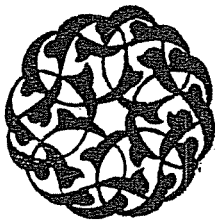
Atılan temel ve yükselecek binanın milletimiz için hayırlı, uğurlu olmasını Cenab-ı HAK'dan temenni eder, hamiyetli Yahyalı halkına muvaffakiyetler dileriz.

— O —

M.T.T.B. Genel kurul toplantısı seçimler yapılmadan divanda kalmıştır.

Kayseri'de 6 gün süren kongre faaliyetleri seçimler maddesi de neticeye varılmadan sona ermiştir.

Kongre divan heyetine seçilen 4 arkadaş: Fethi Er-han, Erman Tuncel, Mustafa Ünal ve Hüseyin Arı, Tem-muz ayına kadar birliği müştereken idare edecekler, bilâ-

hare yapılacak bir kongre ile seçilecek yeni bir idare heyetine devredeceklerdir.

Genel Kurul da temenniler bölümünde, birçok memleket meseleleri ele alınmış, bu arada İslâm Enstitülerinin «İslâmî İlimler Akademileri» olması görüşülmüş ve bu sahada çalışmalar yapılması karar altına alınmıştır.

Birliği idare edecekleri devre içerisinde arkadaşlara hayırlı başarılar diler ve ahınlarının akıyla ibra alan eski idare heyeti üyelerine de «geçmiş olsun» deriz.

Haber alındığına göre Almanyada 16, Fransada 14, Yunanistanda 3 tane, buna karşılık Türkiyede sadece bir tane bulunan İlahiyat Fakültesi bir takım anlaşılmaz zihniyetin arzusu ve tasarrufu ile kapatılmak istenmektedir.

Kendileriyle görüştüğümüz Fakülte Talebe Cemiyeti Başkanı sayın Fahri Demir bu olayı «İslâm'a indirilmek istenen büyük bir darbe olarak kabul etmekte, bu arada bu te-

İmam-ı Muhammed

(Baştarafı 11. nci sayfada)

ki Velidi Togan Armağanı», İstanbul 1955, p. 369-378; et aussi dans Islamic Review, Woking-London, vol. 45, April 1957. Des renseignements plus détaillés dans İmam-i Azam ve eseri, tradit en Turc Par Kemal Kuşçu.

Heffening Willi, Das Islamische Fremdenrecht, Hanover 1925. (cf aussi plus haut sous El.)

Hans Kruse, Die Begründung der Islamischen Völkerrechtslehre, Muhammad aş-Şaibani, Hugo Grotius der Moslimen, dans Saeculum, 1954, Heft 2, p. 221-241.

Sachau, Eduard, Zur aelteste Geschichte des Muhammedanischen Rechts, dans Sitz. d. Wiener Akad. phil.-hist. Kl. Bd 1870, p. 699-729.

Schacht, Joseph, Esquiesse d'une histoire du droit musulman, Paris 1952

Sprenger, Alois, Eine Skizze der Entwicklungsgeschichte des Muslimischen Gesetzes, dans Z. f. Vergl. Rechtswissenschaft, Bd. 10.

sebbüsün hiç bir zaman gerçekleşemeyeceğini ifade etmektedir.

Biz de esefle karşıladığımız bu kararı bütün mevcudiyetimizle protesto eder, en kısa zamanda bu tip anlaşılmaz kararlar alan zihniyetin kendisine dönmesini arzularız.

—O—

Fethin 516. yılına tesadüf eden 29 Mayıs 1969 Perşembe günü yapılan miting büyük bir İstanbul'lu kütlesinin de iştirakiyle gayet muhteşem olmuş ve Ayasofya'nın açılması isteği bir defa daha ve kat'i bir istek olarak tebaruz ettirilmiştir.

Fatih Camii avlusunda hatiplerin konuşması, daha evvel Fatih Sultan Mehmed'in ruhuna edilen Fatihalarla beraber, Sarayhane Aksaray güzergâhı üzerinden Sultanahmed'e gelinmiş ve burada devam edilen konuşmalardan sonra gayet nezih bir şekilde, sağa-sola taşkınlık yapılmadan başladığı mütevazî hava içerisinde dağılmıştır.

—OO—

● T. İ. E. F. KURULDU

Türkiye İlahiyat ve Yüksek İslâm Enstitüleri Mezunları Federasyonu Ankara'da geçen Nisan ayının sonunda teşekkül ettirilmiştir. Merkezi Ankara'da bulunan mezunlar federasyonumuzu müteşebbis heyet adına Eyüp SANAY (Başkan), Orhan Balcı (Sekreter), Süleyman Aşıkaya (Muhasip) idare etmektedirler.

Haber aldığımız göre T.İ.E. Federasyonu'nun normal birinci yıllık kongresi 6. Temmuz. 1969 tarihinde Ankara'da yapılacaktır.

Cenab-ı Allah'dan Federasyon için muvaffakiyetler temenni eder, idarecileri de hayırlı teşebbüs ve çalışmalarından dolayı tebrik ederiz.

—OO—

● İSTANBUL YÜKSEK İSLÂM ENSTİTÜSÜ
KONGRESİ TEMMUZ'da YAPILACAK

İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü Mezunları kongresi 13. Temmuz. 1969 Pazar günü İstanbul'da aktedilecektir. Bütün üyeler davetlidirler.

BANKALARIN, GAZETELERIN, TICARI MUESSESELERIN KARA, DENIZ VE HAVA NAKIL VASITASI ISLETICILERININ

D İ K K A T İ N E !

HİZMETLERİNİZİ • MAMULLERİNİZİ • MAHSULLERİNİZİ*

EN İYİ PTT TANITIR.

TELEFON REHBERİMİZ, TELGRAF KOPYALIKLARIMIZ, REKLAM, DAMGA VE ETİKETLERİMİZ, TELEFON KABİNELERİMİZ VE BİNALARIMIZ

REKLAMLARINIZ İÇİN EMRİNİZDE VE HİZMETİNİZDEDİR.

BU HUSUSTA PTT MERKEZLERİNDEN GEREKLİ BİLGİ ALINABİLİR.

H A Z İ N E

ALİMINIUM MUTFAT

EŞYALARI

MAMULLERİNİ

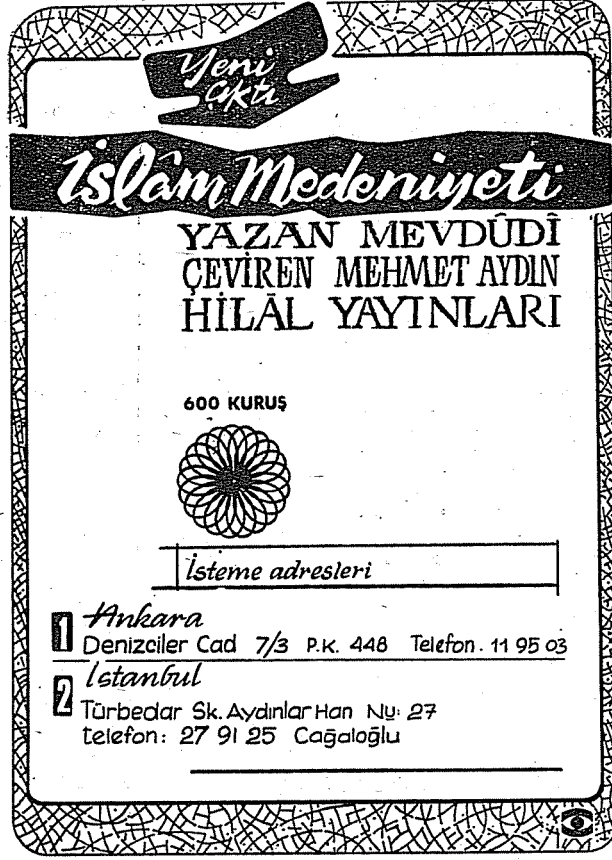
TERCİH EDİNİZ.

MUTFAĞINIZIN

ZERAFETİ SOFRANIZIN

BEREKETİDİR.

Adres : Tahtakale Tomruk Asrî İşhanı No : 202/İSTANBUL.
Tel : 27 50 07

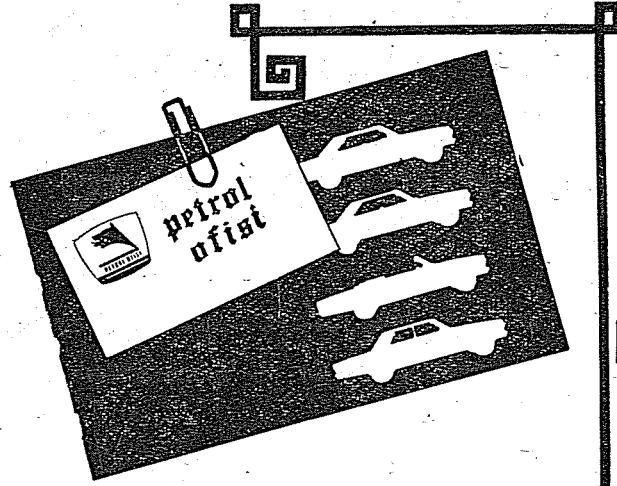

M. Said Çekmegil'in yeni eseri

**İSLAM IŞIĞINDA
SİYASET ANLAYIŞIMIZ
ÇIKTI**

Sanih Kütüphanesi — Malatya adresinden temin edebilirsiniz.

Fiati: 5 Lira

ÜRETİCİNİN ve TÜKETİCİNİN MENFAATLARININ

TEK KORUYUCUSU

GİMA

YUMAK KARDEŞLER

KURU YEMİŞ TİCARETHANESİ

Toptan ve Parekende ucuz fiat ve muntazam servisiyle
müşterilerimizin emrindé ve hizmetindedir.

Adres: Eminönü Hasırcılar cad. No: 10/1 İSTANBUL Tel: 22 60 33

ALPARSLAN GAZİ'NİN 1071 MALAZGİRT ZAFERİNDEN BERİ

BİZİM

Anadolu

MİLLİYETÇİ MUMADESATÇI GÜNLÜK SABAH GAZETESİ

**Neden
İzdırıp
Çekiyorsunuz?**

Traşta hasıl olan tahrişler
ve ergenlik sivilcelerinden
rahata kavuşmanız elinizdedir

Gülistan
KREMİLİ
TRAŞ
LOSYONU

Her traştan evvel ve
sonra **[Gülistan]** kremli
losyonu kullanınız

Nisa Laboratuvarı Kozmetik Sanayii ve Ticaret
Tahtakale Cad No: 9 Tel: 222821 İst.

Kralların başında TAC
Poplinlerin başında TAC

TAC POPLINLERİ ÜSTÜNDÜR, BURUŞMAZ

U **L** **K** **E** **R** siz Çay Saati
Düşünülemez

SALİH ENGİN

İMALÂT - HIRDAVAT - TOPTAN

Tahtakale Karakol sok. No: 8/A

Tel: 27 27 64

İSTANBUL

ÇATAL . KAŞIK . BIÇAKLARI kalitelidir
Tahtakale tomruk Sok Asri işhanı Tel: 228954 İST.

İSTANBUL İMAM - HATİP OKULU MEZUNLARI
CEMİYE'TİNİN ÇIKARMAKTA OLDUĞU

TOHUM

Mecmuasını okuyunuz, okutunuz, abone olunuz.

**İSLÂM MEDENİYETİ
YAYINLARI
TAKDİM EDER**

1. İslâmî Türk Edebiyatı, Dr. Neclâ Pekolcay (1. ve 2. ciltler) Fiyatı : 15'er TL.
2. İdeolocya Örgüsü, Necip Fazıl Kısakürek. Fiyatı: 15 TL.
3. Gençliğin Kaleminden Üç Cephesiyle Âkif, (T.I.S. T.F.'nun tertib ettiği Âkif Yarışmasında derece alan yazılar) Fiyatı: 6 TL.
4. Namazda Kur'ân-ı Kerim'den Okuma Mikdarı, Ali Hasan Kuđsi. Fiyatı : 4 TL.
5. Onlar Böyleydi (Tarihi Piyes), İsmail Lütfü Çakan (Mevcudu kalmamıştır) Fiyatı: 2,5 TL.
6. Yunus Emre (Piyes), Necip Fazıl Kısakürek. Basılacak.
7. İslâm Medeniyeti Mecmuası. Senelik Abone : Standart : 25 TL. Talebe : 20 TL.
8. The Müslim: Senelik Abone : Standart : 21,60 TL. Talebe : 15,90 TL.

Kitaplar için toptan siparişlerde % 30 tenzilât yapılır. Ödemeli isteyenlere % 35 tenzilât yapılır, posta ücreti ilâve edilir.

İSTEME ADRESİ :

İslâm Medeniyeti P.K. 1315
Sirkeci - İstanbul

İDAREHANE :

Nuruosmaniye Cad. 82/2
Tel : 22 46 02
Cağaloğlu - İstanbul

İrfan Yayınevinin Büyük hizmeti

Peygamberimizi tanımak, İslâmî kültürünü arttırmak isteyenlere en büyük rehber :

SAHİH-İ MÜSLİM ve TERCÜMESİ

5. Cild çıktı

Peygamberimizin büyük eseri, hizmetleri ve müesseseleri...

Değerli âlim Prof. M. Hamidullah tarafından İSLÂM PEYGAMBERİ'nin 2. cildinde tetkik ve izah edilmiştir.

İSLÂM PEYGAMBERİ

2. Cild çıktı.

Dr. Salih Tuğ'un doçentlik tezi kabul ve neşredildi.

İSLÂM ÜLKELERİNDE ANAYASA HAREKETLERİ

Bu kıymetli eser neşriyatımız arasında çıkmıştır.

Adres: Babıâli cad. No: 50 Cağaloğlu — İST.